

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

**Οι σημασιολογικές αλλαγές ως χαρακτηριστικό του πολιτικού λόγου
σε περιόδους κρίσεων. Προτάσεις για διδακτική αξιοποίηση στη
σχολική τάξη.**

Αντωνία Θεοδοσίου

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη

Ιωάννινα, Ιούνιος 2025

Η συλλογή και η επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που υποβάλλονται πραγματοποιείται σύμφωνα με τα οριζόμενα στις διατάξεις του Ν.4624/19 και του Κανονισμού (ΕΕ)2016/2019. Το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων συλλέγει και επεξεργάζεται τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα αποκλειστικά στο πλαίσιο της υλοποίησης του σκοπού της παρούσας διαδικασίας. Για το χρονικό διάστημα που τα προσωπικά δεδομένα θα παραμείνουν στη διάθεση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων το υποκείμενο έχει τη δυνατότητα να ασκήσει τα δικαιώματά του σύμφωνα με τους όρους του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 2016/679 (Ε.Ε.) και τα οριζόμενα στα άρθρα 34 και 35 Ν. 4624/2019. Υπεύθυνη Προσωπικών Δεδομένων του Ιδρύματος είναι η κα. Σταυρούλα Σταθαρά (email: dro@uoi.gr).

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ**

Οι σημασιολογικές αλλαγές ως χαρακτηριστικό του πολιτικού λόγου
σε περιόδους κρίσεων. Προτάσεις για διδακτική αξιοποίηση στη
σχολική τάξη.

Αντωνία Θεοδοσίου

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη
Κοσμήτωρ της Σχολής Επιστημών Αγωγής
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Καθηγήτρια Γλωσσολογίας και Ελληνικής
Γλώσσας Παιδαγωγικού Τμήματος
Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

- 1.1. Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη,
Κοσμήτωρ της Σχολής Επιστημών
Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων,
Καθηγήτρια Γλωσσολογίας και
Ελληνικής Γλώσσας Παιδαγωγικού
Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου
Ιωαννίνων
- 2.1. Αθανάσιος Σαμαράς, Αναπληρωτής
Καθηγητής Πολιτικής Επικοινωνίας στο
Διεθνές Περιβάλλον Τμήματος Διεθνών
και Ευρωπαϊκών Σπουδών
Πανεπιστημίου Πειραιώς
- 3.1. Φίλιππος Τεντολούρης, Επίκουρος
Καθηγητής Γραμματισμών και
Διδακτικής της Γλώσσας Παιδαγωγικού
Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Ιωάννινα, Ιούνιος 2025

Πέτυχαν λέξεις με νόημα να ακούγονται ανόητες

Σύνθημα σε τοίχο

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη σε όλους, όσοι με στήριξαν σε αυτήν τη διαδρομή. Πρώτα απ' όλα, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κ. Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Κοσμήτορα της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και Καθηγήτρια Γλωσσολογίας και Ελληνικής Γλώσσας Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για την πολύτιμη καθοδήγηση, την έμπνευση, τη στήριξη και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε καθ' όλη τη διάρκεια της εργασίας. Η συμβολή της υπήρξε καθοριστική, όχι μόνο στην επιστημονική πορεία της μελέτης αλλά και στην προσωπική μου εξέλιξη. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά τα άλλα δύο μέλη της εξεταστικής επιτροπής, τον κ. Αθανάσιο Σαμαρά, Αναπληρωτή Καθηγητή Πολιτικής Επικοινωνίας στο Διεθνές Περιβάλλον του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς καθώς και τον κ. Φίλιππο Τεντολούρη, Επίκουρο Καθηγητή Γραμματισμών και Διδακτικής της Γλώσσας του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, για τον χρόνο που αφιέρωσαν στην αξιολόγηση της εργασίας μου, καθώς και για τις πολύτιμες παρατηρήσεις και υποδείξεις τους. Η συμβολή τους υπήρξε καθοριστική στη βελτίωση του τελικού αποτελέσματος και στην εμβάθυνση της σκέψης μου πάνω στο αντικείμενο της μελέτης. Επίσης, ευχαριστώ όλους τους διδάσκοντες του μεταπτυχιακού προγράμματος για τις γνώσεις και τα εφόδια που μου προσέφεραν, καθώς και για το ακαδημαϊκό περιβάλλον που ενθάρρυνε τη σκέψη και την έρευνα.

Θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου για την αμέριστη υποστήριξη, την υπομονή και την πίστη τους σε μένα σε όλη αυτή τη διαδρομή. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στις φίλες μου για την ηθική τους συμπαράσταση, την ενθάρρυνση και την πολύτιμη παρουσία τους, ιδιαίτερα στις πιο απαιτητικές στιγμές.

Σε όλους εσάς, οφείλω ένα μεγάλο μέρος αυτής της προσπάθειας.

Περίληψη

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία διερευνά τον ρόλο των σημασιολογικών αλλαγών στον πολιτικό λόγο κατά τη διάρκεια περιόδων κρίσεων – οικονομικών, κοινωνικών, υγειονομικών ή γεωπολιτικών. Εστιάζει στους μηχανισμούς που οδηγούν στη μεταβολή της σημασίας λέξεων και φράσεων, καθώς και στην επίδραση αυτών των αλλαγών στη διαμόρφωση της δημόσιας αντίληψης και της πολιτικής επικοινωνίας. Ο πολιτικός λόγος, ιδίως σε περιόδους έντασης, αξιοποιεί στρατηγικά τη γλώσσα προκειμένου να επηρεάσει την κοινή γνώμη, να κατασκευάσει αφηγήματα και να κατευθύνει τον δημόσιο διάλογο. Η μελέτη υιοθετεί ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση, με βασικό εργαλείο την Κριτική Ανάλυση Λόγου, η οποία εφαρμόζεται σε επιλεγμένα πολιτικά κείμενα και ομιλίες. Στόχος είναι ο εντοπισμός σημασιολογικών μεταβολών και επικοινωνιακών στρατηγικών, μέσα από τις οποίες η γλώσσα προσαρμόζεται στις κοινωνικές και πολιτικές ανάγκες της εκάστοτε συγκυρίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη λειτουργική χρήση του λόγου ως μηχανισμού ιδεολογικής νομιμοποίησης, αποσιώπησης και συμβολικής κατασκευής της πραγματικότητας. Παράλληλα, η εργασία προτείνει ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο για τη διδακτική αξιοποίηση της σημασιολογικής ανάλυσης του πολιτικού λόγου στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Επιδιώκεται η ενίσχυση της κριτικής σκέψης των μαθητών και της ικανότητάς τους να αποκωδικοποιούν τις ιδεολογικές χρήσεις της γλώσσας, αναδεικνύοντας τον ρόλο της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση ενεργών και συνειδητοποιημένων πολιτών. Η σημασία της παρούσας μελέτης έγκειται στην ανάδειξη της γλώσσας ως εργαλείου πολιτικής επιρροής και παιδαγωγικής αξιοποίησης, τονίζοντας την ανάγκη ενίσχυσης της γλωσσικής και επικοινωνιακής επίγνωσης των μαθητών σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο δημόσιο λόγο.

Λέξεις-κλειδιά: Σημασιολογικές μεταβολές, Πολιτικός λόγος, Ιδεολογική χρήση της γλώσσας, Γλωσσική επίγνωση, Διδακτικές προτάσεις

Semantic changes as a feature of political discourse in times of crisis.

Suggestions for educational use in the classroom.

Antonia Theodosiou

Abstract

This postgraduate thesis examines the role of semantic changes in political discourse during periods of crises – economic, social, health-related or geopolitical. It focuses on the mechanisms that lead to shifts in the meaning of words and phrases, as well as on the impacts of these shifts upon the formation of public perception and political communication. Political discourse, especially in times of tension, strategically employs language in order to influence public opinion, to construct narratives and to steer public dialogue. This study adopts a qualitative methodological approach, which uses Critical Discourse Analysis as its primary tool and is applied to selected political texts and speeches. Its aim is the identification of semantic changes and communication strategies, through which language adapts to the social and political needs of each particular context. Special emphasis is placed on the functional use of discourse as a mechanism of ideological legitimization, silencing and symbolic construction of reality. Simultaneously, this thesis proposes an educational framework for the didactic use of semantic analysis of political discourse in the scope of secondary education. It seeks to strengthen students' critical thinking and their ability to decode the ideological uses of language, highlighting the role of education in shaping active and conscious citizens. The significance of this study lies in the promotion of language as a tool of political influence and an educational resource, underscoring the need to enhance students' linguistic and communicative awareness in an ever-evolving public discourse.

Keywords: Semantic changes, Political discourse, Ideological use of language, Linguistic awareness, Didactic proposals

Περιεχόμενα

Περίληψη	6
Abstract	7
Εισαγωγή	11
Μέρος Πρώτο: Θεωρητικές προσεγγίσεις	14
1 ^ο Κεφάλαιο: Οι λειτουργίες της γλώσσας	14
1.1. Αναφορική / δηλωτική /πληροφοριακή λειτουργία	15
1.2. Συναισθηματική /συγκινησιακή /εκφραστική λειτουργία	15
1.3. Προτρεπτική /επιτακτική /προθετική/ βουλευτική λειτουργία	16
1.4. Φατική / Επαφική λειτουργία	16
1.5. Μεταγλωσσική λειτουργία	17
1.6. Ποιητική / αισθητική λειτουργία	17
1.7. Επικοινωνιακή λειτουργία	18
1.8. Επιτελεστική λειτουργία	18
2 ^ο Κεφάλαιο: Ο πολιτικός λόγος και τα χαρακτηριστικά του	20
2.1. Η έννοια του πολιτικού λόγου	20
2.2. Τα χαρακτηριστικά του πολιτικού λόγου	24
2.2.1. Γενικά χαρακτηριστικά	24
2.2.1.1. Η σχέση με την έννοια της πειθούς	24
2.2.1.2. Ιδεολογικός λόγος	28
2.2.1.3. Εξουσιαστικός λόγος	30
2.2.1.4. Πραγματιστικός λόγος	31
2.2.1.5. Νοηματικός λόγος	32
2.2.1.6. Προπαγανδιστικός λόγος	34
2.2.1.7. Η σύνδεση με τα Μ.Μ.Ε.	36

2.2.2. Ειδικά χαρακτηριστικά.....	39
2.2.2.1. Λόγος πληθωρικός.....	39
2.2.2.2. Λόγος αξιολογικός	41
2.2.2.3. Λόγος διχοτομικός	42
2.2.2.4. Λόγος αυταπόδεικτος.....	43
2.2.2.5. Λόγος συμφυρματικός	44
2.2.2.6. Λόγος ευφημιστικός	45
2.3. Τα δημιουργικά γλωσσικά στοιχεία ως βασικό χαρακτηριστικό του πολιτικού λόγου	46
2.4. Η «εργαλειοποίηση» του στοιχείου της μεταφοράς στον πολιτικό λόγο.....	49
3 ^ο Κεφάλαιο: Κατασκευή της κοινωνικής συναίνεσης και χειραγώγηση	52
3.1. Η έννοια της κοινωνικής συναίνεσης.....	52
3.2. Η έννοια της χειραγώγησης.....	54
3.3. Τεχνικές πειθούς	56
3.4. Η προπαγάνδα σε περιόδους κρίσης.....	60
3.4.1. Η περίπτωση της επιβολής των μνημονίων στην Ελλάδα (2008-2018).....	61
3.4.2. Η περίπτωση της πανδημικής κρίσης.....	62
4 ^ο Κεφάλαιο: Η αλλαγή του νοήματος των λέξεων.....	64
4.1. Η παραχάραξη των όρων με αφετηρία τις Θουκυδίδειες αναφορές	64
4.2. Το «προστύχεμα» των λέξεων κατά τον Ε. Παπανούτσο	66
4.3. Η νεογλώσσα κατά τον J. P. Fitussi.....	68
4.4. Οι όροι ως κοινωνικό placebo	71
Μέρος Δεύτερο: Η Έρευνα.....	73
5 ^ο Κεφάλαιο: Στοιχεία και Μεθοδολογία της έρευνας	73
5.1. Σκοπός και στόχοι της έρευνας	73
5.2. Καθορισμός ερευνητικών ερωτημάτων	74
5.3. Αναγκαιότητα της έρευνας	74

5.4. Κριτήρια επιλογής ερευνητικού υλικού	75
5.5. Ταυτότητα ερευνητικού υλικού	76
5.6. Μέσα συλλογής ερευνητικού υλικού	77
5.7. Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων – Κριτική Ανάλυση Λόγου	77
5.8. Ένας θεωρητικός περιορισμός: Η αμηχανία ως προς την επιλογή των κατάλληλων όρων	80
6 ^ο Κεφάλαιο: Αποτελέσματα έρευνας και συζήτηση δεδομένων	82
6.1. Η παρουσίαση των δεδομένων	82
6.2. Ανάλυση και αρχική κατηγοριοποίηση	97
6.2.1 Το λεξιλόγιο των κρίσεων	97
6.2.2. Γλωσσικές επιλογές	100
6.3. Ευρύτερη συζήτηση δεδομένων	106
7 ^ο Κεφάλαιο: Συμπεράσματα – Προοπτική	107
7.1. Συμπερασματικές διαπιστώσεις	107
7.2. Προτάσεις για διδακτική αξιοποίηση	109
7.3. Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες	113
Βιβλιογραφία	115

Εισαγωγή

Η επιλογή του τίτλου «Οι σημασιολογικές αλλαγές ως χαρακτηριστικό του πολιτικού λόγου σε περιόδους κρίσεων. Προτάσεις για διδακτική αξιοποίηση στη σχολική τάξη» αποτυπώνει την πρόθεση της παρούσας μελέτης να διερευνήσει το φαινόμενο της μετατόπισης του νοήματος λέξεων και όρων στο πλαίσιο του πολιτικού λόγου, ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσης, δηλαδή να εστιάσει σε ένα φαινόμενο που συνδυάζει τη γλωσσική δυναμική με τη λειτουργία του λόγου ως μηχανισμού κοινωνικής επιρροής. Οι σημασιολογικές μεταβολές που εντοπίζονται στον πολιτικό λόγο σε περιόδους κρίσεων δεν αποτελούν απλώς λεκτικές ή επικοινωνιακές ιδιαιτερότητες αλλά φέρουν ιδεολογικό φορτίο και υπηρετούν στρατηγικές πειθούς, νομιμοποίησης πολιτικών αποφάσεων και ελέγχου. Έτσι, οι λέξεις, τα νοήματα και οι γλωσσικές στρατηγικές που επιστρατεύονται μεταβάλλονται, επαναπροσδιορίζονται ή μετατοπίζονται, ώστε να εξυπηρετήσουν πολιτικές σκοπιμότητες. Το δεύτερο μέρος του τίτλου υποδηλώνει τον διδακτικό προσανατολισμό της εργασίας, θέτοντας ως στόχο την αξιοποίηση αυτής της θεματικής στη σχολική πράξη με δημιουργικό και λειτουργικό τρόπο. Ο τίτλος προϊδεάζει, επομένως, για τον διττό χαρακτήρα της μελέτης, αφενός τον επιστημονικό και αναλυτικό και αφετέρου τον παιδαγωγικό.

Αφορμή για την ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα αποτέλεσε η πολυετής εμπειρία μου ως φιλόλογου στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και η συστηματική ενασχόλησή μου με τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας. Διδάσκοντας σε εφήβους, παρατήρησα την αυξανόμενη έκθεση των μαθητών σε αποσπασματικά και συχνά παραπλανητικά γλωσσικά μηνύματα, ιδιαίτερα μέσω των ΜΜΕ και των κοινωνικών δικτύων, όπου κυριαρχεί ο πολιτικός λόγος. Η ανάγκη ενίσχυσης της κριτικής κατανόησης και γλωσσικής επίγνωσης μέσα από την εκπαίδευση αλλά και η παρατήρηση της συστηματικής χρήσης λέξεων και φράσεων με αλλοιωμένο ή διφορούμενο νόημα στον δημόσιο λόγο, ενίσχυσαν το ενδιαφέρον μου να μελετήσω εις βάθος τις σημασιολογικές αλλαγές και να διερευνήσω τρόπους ενσωμάτωσής τους στη διδακτική πράξη. Το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας προσφέρει το κατάλληλο διδακτικό πλαίσιο για την προσέγγιση τέτοιων φαινομένων, καθώς συνδυάζει τη γλωσσική διδασκαλία με τον προβληματισμό γύρω από τον δημόσιο λόγο, την επιχειρηματολογία και την πειθώ.

Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα εργασία επιχειρεί να εξετάσει το φαινόμενο των σημασιολογικών μετατοπίσεων στον πολιτικό λόγο κατά τη διάρκεια κρίσεων, μέσα από ένα διεπιστημονικό πρίσμα που συνδυάζει γλωσσολογική, κοινωνιοπολιτική και παιδαγωγική προσέγγιση. Παράλληλα, επιδιώκει να διερευνήσει πώς οι αναλυτικές αυτές διαστάσεις μπορούν να μεταφραστούν σε διδακτικές προτάσεις κατάλληλες για το σχολικό πλαίσιο, με σκοπό την καλλιέργεια της κριτικής γλωσσικής συνείδησης και της πολιτειότητας των μαθητών.

Η δομή της εργασίας διαρθρώνεται σε δύο βασικά μέρη. Το πρώτο μέρος της εργασίας διαμορφώνει το θεωρητικό πλαίσιο και αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο, αναλύονται οι λειτουργίες της γλώσσας προκειμένου να εντοπιστεί η ποικιλία των επικοινωνιακών λειτουργιών που επιτελεί ο λόγος, με ιδιαίτερη έμφαση στην επιτελεστική και τη μεταγλωσσική του διάσταση. Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τον πολιτικό λόγο και τα χαρακτηριστικά του. Αρχικά εξετάζεται η εννοιολογική του θεμελίωση, η σχέση του με τη ρητορική και την πειθώ με αφετηρία την αριστοτελική ρητορική θεωρία (ήθος, πάθος, λόγος) και καταλήγει σε σύγχρονες θεωρήσεις για τον πολιτικό λόγο ως ιδεολογικό, εξουσιαστικό, προπαγανδιστικό και πραγματιστικό. Επίσης αναλύεται η διαμεσολάβηση των ΜΜΕ στη διάχυση του πολιτικού λόγου. Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στη διαδικασία κατασκευής κοινωνικής συναίνεσης και χειραγώγησης μέσα από τον λόγο. Παρουσιάζονται οι τεχνικές πειθούς και οι στρατηγικές προπαγάνδας, με αναφορά σε εμπειρικά παραδείγματα από την ελληνική πραγματικότητα (μνημόνια, πανδημία), προκειμένου να καταδειχθεί η λειτουργία του λόγου ως μηχανισμού ιδεολογικής νομιμοποίησης. Το τέταρτο κεφάλαιο εστιάζει στην αλλαγή του νοήματος των λέξεων. Μέσα από ιστορικές και θεωρητικές αναφορές (Θουκυδίδης, Παπανούτσος, Fitoussi), αναλύεται πώς οι σημασιολογικές μετατοπίσεις λειτουργούν ως στρατηγικές συγκάλυψης, εξιδανίκευσης ή απενεργοποίησης της πραγματικότητας.

Το δεύτερο μέρος συνιστά την ερευνητική διάσταση της εργασίας και περιλαμβάνει τρία κεφάλαια:

Το πέμπτο κεφάλαιο περιγράφει το ερευνητικό πλαίσιο: καθορίζονται ο σκοπός και τα ερωτήματα της μελέτης, η αναγκαιότητα της έρευνας, τα κριτήρια επιλογής του υλικού, καθώς και η μεθοδολογία, με έμφαση στην Κριτική Ανάλυση Λόγου (Critical Discourse Analysis) ως εργαλείο ερμηνευτικής προσέγγισης. Το έκτο κεφάλαιο περιλαμβάνει την

παρουσίαση, ανάλυση και κατηγοριοποίηση των ερευνητικών δεδομένων. Εξετάζονται συγκεκριμένες γλωσσικές επιλογές σε πολιτικά κείμενα κρίσεων, η συστηματική χρήση ευφημισμών, μεταφορών και ρητορικών σχημάτων, καθώς και η δομή του λεξιλογίου της κρίσης. Το έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο συνθέτει τα βασικά ευρήματα και προτείνει παιδαγωγικές παρεμβάσεις για τη διδασκαλία του πολιτικού λόγου στο σχολικό πλαίσιο. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην καλλιέργεια της ικανότητας των μαθητών να εντοπίζουν γλωσσικές στρατηγικές πειθούς, να ασκούν κριτική ανάλυση και να οικοδομούν γλωσσική και κοινωνική επίγνωση.

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να συμβάλει στη σύγχρονη συζήτηση για τον ρόλο της γλώσσας ως εργαλείου πολιτικής πρακτικής και να αναδείξει την αναγκαιότητα ένταξης της γλωσσικής κριτικής στην εκπαίδευση ως προϋπόθεσης για την καλλιέργεια ενός στοχαστικού, συνειδητοποιημένου και δημοκρατικού πολίτη.

Μέρος Πρώτο: Θεωρητικές προσεγγίσεις

1^ο Κεφάλαιο: Οι λειτουργίες της γλώσσας

Η γλώσσα επιτελεί πολλαπλές λειτουργίες που συνδέονται άμεσα με την επικοινωνία, την έκφραση σκέψεων και την κοινωνική αλληλεπίδραση. Με άλλα λόγια, ανταποκρίνεται σε πληθώρα ανθρώπινων αναγκών, γεγονός που υπογραμμίζει τη θεμελιώδη σημασία και την καθολική ισχύ της. Προς την ίδια κατεύθυνση, ο Χατζησαββίδης, (2000: 34-35) εξετάζοντας ειδικότερα τον δημοσιογραφικό λόγο, επισημαίνει ότι οι γλωσσικές λειτουργίες διαφοροποιούνται ανάλογα με τα κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά μιας κοινωνίας, τα οποία διαμορφώνονται από τη σχέση ανάμεσα στα υποκείμενα-άτομα και τη γνώση που προέρχεται από την αντικειμενική πραγματικότητα.

Ο Χατζησαββίδης (ό.π.) προκειμένου να αποσαφηνίσει την έννοια της «λειτουργίας», αναφέρεται σε ένα δυναμικό σύστημα στοιχείων, όπου κάθε στοιχείο κατέχει έναν ρόλο που καθορίζεται από τις αλληλεπιδράσεις του με τα υπόλοιπα. Οποιαδήποτε ποσοτική ή ποιοτική μεταβολή σε ένα στοιχείο προκαλεί αλλαγές στα υπόλοιπα στοιχεία του συστήματος. Η συγκεκριμένη αντίληψη εφαρμόζεται πλήρως στον δημοσιογραφικό λόγο, ο οποίος εντάσσεται στον ευρύτερο ανθρώπινο λόγο, με τις κύριες μεταβλητές που αλληλεπιδρούν να είναι αφενός ο δημιουργός του δημοσιογραφικού περιεχομένου και αφετέρου ο αποδέκτης του.

Οι τρόποι λειτουργίας της γλώσσας, όπως προτάθηκε από τον Richards (1926), εστιάζουν αφενός στη λογική διάσταση (αναφορική λειτουργία) και αφετέρου στη συναισθηματική επίδραση (ποιητική λειτουργία). Ο αναφορικός και συγκινησιακός λόγος διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το νόημα που προσπαθεί να μεταδώσει ο ομιλητής, ως προς την ακρίβεια και την αξιοπιστία της πληροφορίας αλλά και ως προς το συναισθηματικό κλίμα που προκαλεί στον αποδέκτη (Πλειός 2001: 63). Η διάκριση αυτή υιοθετείται και από τον Γ. Σεφέρη στις *Δοκιμές* του, ενώ αντανακλάται επίσης στα σχολικά εγχειρίδια που αφορούν τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας.¹

¹ Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα βλ. και σύνδεσμο http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2678/Ekfrasi-Ekthesi_G-Lykeiou_htmltempl/extras/texts/indexf_02_leitourgies.html

Ο Jakobson (2014: 353-358) εισάγει μια περισσότερο συστηματική και λεπτομερή προσέγγιση των λειτουργιών της γλώσσας, βασισμένη σε ένα επικοινωνιακό μοντέλο με έξι βασικούς παράγοντες: τον αποστολέα (ή πομπό), τον παραλήπτη (ή δέκτη), το μήνυμα, τον επικοινωνιακό κώδικα, το πλαίσιο αναφοράς και τον δίαυλο επικοινωνίας. Ανάλογα με τον παράγοντα που κυριαρχεί σε κάθε επικοινωνιακή διαδικασία, αναδεικνύεται και μια διαφορετική λειτουργία της γλώσσας. Συγκεκριμένα, οι λειτουργίες αυτές, σύμφωνα με τον Jakobson, διακρίνονται σε:

αναφορική / πληροφοριακή, συναισθηματική, προτρεπτική / επιτακτική, φατική, μεταγλωσσική και ποιητική.

1.1. Αναφορική / δηλωτική /πληροφοριακή λειτουργία²

Η αναφορική λειτουργία αποτελεί την πρωταρχική χρήση της γλώσσας, με στόχο την ανταλλαγή πληροφοριών ανάμεσα σε άτομα. Περιλαμβάνει την περιγραφή ιδεών, αντικειμένων και καταστάσεων που οι ομιλητές αντιλαμβάνονται ή γνωρίζουν. Ο προσανατολισμός της εστιάζει άμεσα στο περιεχόμενο του μηνύματος, ή αλλιώς στο *πλαίσιο αναφοράς*. Κύριο ζητούμενο είναι η αντικειμενική καταγραφή και περιγραφή γεγονότων ή καταστάσεων, λ.χ. *Το ισόπλευρο τρίγωνο είναι ένα ευθύγραμμο σχήμα που έχει τις τρεις πλευρές και τις τρεις γωνίες ίσες μεταξύ τους.*

1.2. Συναισθηματική /συγκινησιακή /εκφραστική λειτουργία³

Η συγκεκριμένη λειτουργία αφορά τη χρήση της γλώσσας για την έκφραση συναισθημάτων, διαθέσεων, ή προσωπικών αντιλήψεων του ομιλητή. Εστιάζει στο θυμικό του πομπού, με στόχο να δημιουργήσει την εντύπωση ενός συναισθήματος για το οποίο μιλάει και τις

² Όλοι οι ορισμοί και τα σχετικά παραδείγματα που περιλαμβάνονται στην 1.1. αντλούνται από το σύνδεσμο http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2678/Ekfrasi-Ekthesi_G_Lykeiou_htmltempl/extras/texts/indexf_02_leitourgies.html και από το βιβλίο του εκπαιδευτικού για την Α' Λυκείου στο σύνδεσμο: https://www.schooltime.gr/wp-content/uploads/2012/02/Ekfrasi_Ekthesi_A_Lyk_Kathigitis.pdf

³ Βλ. υποσημ. 2.

συνθήκες που το δημιούργησαν, συνειδητά ή υποσυνείδητα, λ.χ. *Όμορφη που είναι η άνοιξη!*

1.3. Προτρεπτική /επιτακτική /προθετική/ βουλευτική λειτουργία⁴

Η προτρεπτική λειτουργία της γλώσσας επικεντρώνεται στον δέκτη με σκοπό να τον επηρεάσει, να επενεργήσει σε αυτόν και να κατευθύνει τις πράξεις του. Οδηγίες, διαταγές, προτροπές και παρακλήσεις εντάσσονται σε αυτήν τη λειτουργία. Η δεοντική τροπικότητα με τη χρήση της Προστακτικής και της Υποτακτικής αποτελεί την κύρια γραμματική της έκφραση, λ.χ. *Άνοιξε το παράθυρο να μπει η άνοιξη.*

1.4. Φατική / Επαφική λειτουργία⁵

Αυτή η λειτουργία της γλώσσας δεν αποσκοπεί στη μετάδοση πληροφοριών αλλά εξυπηρετεί τη διατήρηση της επικοινωνιακής επαφής μεταξύ των συνομιλητών. Συχνά χρησιμοποιείται για να διατηρεί ή να ελέγχει τη ροή της συνομιλίας, ελέγχει δηλαδή τη συμμετοχή του συνομιλητή και θέτει τις βάσεις για μια πιο ουσιαστική επικοινωνία. Επομένως, εστιάζει στον διάυλο επικοινωνίας.

Η φατική λειτουργία της γλώσσας δεν θέτει τόσο πολύ ως στόχο να μεταδώσει κάποια πληροφορία, αλλά να θέσει τις βάσεις μιας χαλαρής συνομιλίας, μιας ψιλοκουβέντας. Ένας τρόπος για να γίνει αυτό είναι να μιλήσει κάποιος για κάτι που είναι κοινωνικά αποδεκτό και όχι τρομερά σημαντικό, όπως για παράδειγμα για τον καιρό. Αυτό είναι συγχρόνως και ένα παράδειγμα της επικοινωνιακής ευχέρειας όπως έγινε περιγραφή παραπάνω, λ.χ. *Γύρισε το μηδέν. Δε σε ακούω. Εσύ με ακούς;*

Ο Μπαμπινιώτης (1991: 188) διατυπώνει τις επιφυλάξεις του ως την προς την επικοινωνιακή σημασία της φατικής λειτουργίας. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι δεν μπορεί να έχει την ίδια επικοινωνιακή βαρύτητα με τις υπόλοιπες λειτουργίες καθώς έχει δυνητικό και όχι υποχρεωτικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι, ακόμη κι αν απουσιάζει, μπορεί να

⁴Ο.π.

⁵Ο.π.

πραγματοποιηθεί οποιαδήποτε μορφή επικοινωνίας Το ότι έχει συμπεριληφθεί επί ίσοις όροις με τις άλλες λειτουργίες, μόνο για λόγους πληρότητας του γενικού σχήματος μπορεί να εξηγηθεί.

1.5. Μεταγλωσσική λειτουργία⁶

Χρησιμοποιείται όταν η γλώσσα αναφέρεται στον εαυτό της, δηλαδή περιγράφει, εξηγεί, ή αναλύει τα δικά της στοιχεία, τη δομή της ή τους κανόνες της. Αυτό γίνεται, για παράδειγμα, όταν κάποιος εξηγεί τον ορισμό μιας λέξης ή το νόημα μιας φράσης. Αυτή η λειτουργία είναι κρίσιμη για την εξασφάλιση της ομαλής επικοινωνίας, ιδιαίτερα όταν προκύπτει ανάγκη διευκρινίσεων ή επαναδιατυπώσεων. Παραδείγματα μεταγλωσσικής επικοινωνίας αποτελούν οι αλληπάλληλες ερωτήσεις των παιδιών προς τους γονείς τους αλλά και κάθε διακοπή της συνομιλίας με σκοπό να δοθούν οι απαραίτητες νοηματικές διευκρινίσεις, ώστε να είναι πιο σαφής η επικοινωνία. Κατά τη μεταγλωσσική λειτουργία ελέγχεται ο ίδιος ο κώδικας, δηλαδή η γλώσσα, όχι μόνο σε επίπεδο επιστημονικού λόγου αλλά και σε επίπεδο καθημερινής επικοινωνίας, λ.χ. *Αντωννυμίες λέμε τις λέξεις που χρησιμοποιούνται στη θέση ονομάτων.*

Αναφορικά με τη μεταγλωσσική λειτουργία της γλώσσας ο Μπαμπινιώτης (1991: 188) σχολιάζει ότι συμπίπτει εν μέρει με την φατική. Επιπλέον, αναφέρει ότι αν δεχτούμε τη μεταγλωσσική λειτουργία ως λεκτικό σχολιασμό των λεγομένων της γλώσσας, τότε στο σχήμα του Jakobson θα έπρεπε να υπάρχει και μία αυτοτελής λειτουργία που να αναφέρεται στην ίδια τη γλώσσα που να περιγράφει τα δομικά της σχήματα ως ένα σύστημα «λόγου».

1.6. Ποιητική / αισθητική λειτουργία⁷

Αυτή η λειτουργία χρησιμοποιείται κυρίως στη λογοτεχνία, την ποίηση ή άλλες μορφές λόγου καλλιτεχνικής έκφρασης. Εστιάζει στο μήνυμα όχι, όμως, ως προς το περιεχόμενό του αλλά ως προς τη μορφή και την αισθητική της γλώσσας, δηλαδή όχι στο τι λέγεται αλλά στο

⁶ Ό.π.

⁷ Ό.π.

πώς διατυπώνεται κάτι, όπως για παράδειγμα η χρήση μεταφορών, παρομοιώσεων ή άλλων εκφραστικών μέσων, λ.χ.

Στο περιγιάλι το κρυφό

κι άσπρο σαν περιστέρι

διψάσαμε το μεσημέρι

μα το νερό γλυφό

1.7. Επικοινωνιακή λειτουργία

Ο Mounin (1984: 76) προτάσσει, έναντι όλων των άλλων, την επικοινωνιακή λειτουργία της γλώσσας, εφόσον όλες οι άλλες είναι όψεις και επιφάνειες, όχι αναγκαίες. Άλλωστε, κάθε μήνυμα μπορεί να είναι μεικτό ως προς το λειτουργικό του ρόλο, στη βάση του όμως πάντα θα υπερισχύει ο επικοινωνιακός χαρακτήρας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι σε κάθε περίπτωση επικοινωνίας δεν υπάρχει μία μόνο λειτουργία της γλώσσας αλλά συνήθως οι λειτουργίες συνυπάρχουν και διαπλέκονται, καθιστώντας δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ τους, δηλαδή δεν είναι σαφές πού τελειώνει η επίδραση της μιας λειτουργίας και πού εμφανίζεται μία άλλη. Βέβαια, μία λειτουργία τείνει να κυριαρχεί σε κάθε περίπτωση, καθορίζοντας τον κεντρικό σκοπό της επικοινωνίας.⁸

Μπορούμε να πούμε ότι, γενικά, έχουμε το α' ρηματικό πρόσωπο για τον πομπό, άρα για τη συγκινησιακή λειτουργία, το β' πρόσωπο για τον δέκτη, άρα για τη βουλευτική λειτουργία, το γ' πρόσωπο για αυτό που γίνεται λόγος, άρα για την αναφορική λειτουργία της γλώσσας.⁹

1.8. Επιτελεστική λειτουργία

Ο Austin στο έργο του «How To Do Things With Words» (1975: 6-7) εισάγει την **επιτελεστική** λειτουργία της γλώσσας. Αντίθετα με την επικρατούσα γλωσσολογική άποψη της εποχής

⁸ Βλ. και Βιβλίο του εκπαιδευτικού για την Α' Λυκείου, σ. 29 στο σύνδεσμο: https://www.schooltime.gr/wp-content/uploads/2012/02/Ekfrasi_Ekthesi_A_Lyk_Kathigitis.pdf

⁹ Βλ. σύνδεσμο: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2678/Ekfrasi-Ekthesi_G_Lykeiou_htmltempl/extras/texts/indexf_02_leitourgies.html

του, η οποία εστίαζε στην περιγραφική δυνατότητα της γλώσσας, ο Austin ανέδειξε την κοινωνική διάσταση της γλώσσας κατά την επικοινωνία. Υποστήριξε, λοιπόν, ότι στο πλαίσιο της κοινωνικής μας αλληλεπίδρασης χρησιμοποιούμε τη γλώσσα για να κάνουμε κάποια πράγματα, δηλαδή επιτελούμε γλωσσικές πράξεις, επιφέρουμε μία αλλαγή ή εκπληρώνουμε μία ενέργεια μέσω της ομιλίας, όπως είναι οι υποσχέσεις, οι παρακλήσεις, οι εντολές, οι ευχαριστίες, οι απολογίες κλπ. Για παράδειγμα, όταν ένας δικαστής λέει "Σε καταδικάζω", η δήλωση αυτή δεν περιγράφει απλά ένα γεγονός, αλλά το πραγματοποιεί.¹⁰

Μία κατηγορία ρημάτων χαρακτηρίζεται από την επιτελεστική τους φύση, καθώς η ίδια η εκφορά τους συνιστά την πραγματοποίηση μιας πράξης. Παραδείγματα αυτών των ρημάτων περιλαμβάνουν τα «συγχαίρω», «συλλυπούμαι» και «ορκίζομαι». Η Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2006: 45) εισάγει μια τριμερή κατηγοριοποίηση των επιτελεστικών ρημάτων:

α. **Κοινά επιτελεστικά ρήματα:** Αυτά τα ρήματα δηλώνουν πράξη μέσω της ίδιας της εκφοράς τους, ανεξάρτητα από την ύπαρξη κοινωνικού τίτλου στο πρόσωπο που τα χρησιμοποιεί. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι τα «τρώω» και «διαβάζω».

β. **Υπό αίρεσιν ή ανοιχτά εξουσιαστικά επιτελεστικά ρήματα:** Η επιτελεστική τους ισχύς εξαρτάται από την αξιοπιστία και την πρόθεση του ομιλητή. Υπάρχει πιθανότητα τα ρήματα αυτά να αποδειχθούν απλώς λόγια, και ως εκ τούτου είναι κρίσιμη η διερεύνηση της ειλικρίνειας του προσώπου που τα εκφέρει. Ένα παράδειγμα αποτελεί το ρήμα «υπόσχομαι», όταν αυτό χρησιμοποιείται από πολιτικούς.

γ. **Κλειστά εξουσιαστικά επιτελεστικά ρήματα:** Η επιτελεστική λειτουργία αυτών των ρημάτων προϋποθέτει την εκφορά τους από πρόσωπα που διαθέτουν συγκεκριμένο κοινωνικό τίτλο και εξουσιοδότηση. Τέτοια παραδείγματα είναι τα «αποβάλλω από την τάξη» και «διαγράφω από το κόμμα» (ό.π.).

Αυτή η τυπολογία φωτίζει τη σύνδεση μεταξύ γλωσσικής εκφοράς, κοινωνικού πλαισίου και πράξης, λ.χ. Σε ευχαριστώ (πράξη ευχαριστίας), Βαφτίζεται ο δούλος του Θεού (πράξη βαπτίσματος), Υπόσχομαι ότι...(πράξη υπόσχεσης).

¹⁰ Για την επιτελεστική λειτουργία της γλώσσας βλ. Μαρμαρίδου στην Πύλη για την ελληνική γλώσσα στο σύνδεσμο https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/glossology/show.html?id=34

2^ο Κεφάλαιο: Ο πολιτικός λόγος και τα χαρακτηριστικά του

2.1. Η έννοια του πολιτικού λόγου

Ο Αριστοτέλης στο έργο του Πολιτικά ασχολήθηκε με τη σύνδεση της πολιτικής με τη γλώσσα. Συγκεκριμένα, υπογραμμίζει ότι η ανθρώπινη κοινωνικότητα δεν βασίζεται απλώς στη φυσική συνύπαρξη, όπως στα ζώα, αλλά στην ικανότητα για λόγο που δημιουργεί κοινές αξίες και θεσμούς. Αυτή η ιδιότητα καθιστά τον άνθρωπο ικανό να συμμετέχει σε οργανωμένες κοινότητες, όπως η οικογένεια και η πόλη, που αποτελούν τον πυρήνα της πολιτικής ζωής.¹¹

Το κείμενό του αποκαλύπτει ότι η λειτουργία της ανθρώπινης λογικής ικανότητας συνδέεται άμεσα με την πολιτική διάσταση της ανθρώπινης φύσης. Ο Αριστοτέλης προσδιορίζει τον σκοπό του λόγου ως την ικανότητα να αποκαλύπτει «τί είναι ωφέλιμο και τί βλαβερό, και κατά συνέπεια τί είναι δίκαιο και τί άδικο».

Επανέρχεται, ωστόσο, στη σχέση πολιτικής και γλώσσας και στο έργο του *Ηθικά Νικομάχεια* επισημαίνοντας ότι η πολιτική βασίζεται σε αποφάσεις που στοχεύουν στην απόκτηση του μέγιστου καλού. Υπογραμμίζει την ανάγκη να διακρίνουμε ανάμεσα σε αυτά που μπορούμε να αλλάξουμε και σε αυτά που δεν μπορούμε. Οι Λακεδαιμόνιοι αποτελούν ένα εξιδανικευμένο μοντέλο ανθρώπων που εστιάζουν αποκλειστικά στην πράξη και αποφεύγουν τις μάταιες θεωρητικολογίες. Ωστόσο, η αριστοτελική φιλοσοφία δεν προτείνει μια απόλυτη αποδοχή αυτής της στάσης. Αντίθετα, υποστηρίζει τη σημασία της διανοητικής

¹¹ Πβλ. Αριστοτέλους *Πολιτικά* 1253a7-19 (μτφρ. Β. Μοσκόβη): Το διατί δε ο άνθρωπος είναι περισσότερο πάσης μελίσσης και παντός αγελαίου ζώου ον προωρισμένον να διαβιοί εντός κοινωνικής οργανώσεως, είναι φανερόν. Ουδέν δηλαδή, ως διακηρύττομεν, ασκόπως η φύσις ποιεί• εξ όλων δε των ζώων (10) μόνον ο άνθρωπος έχει τον έναρθρον λόγον. Η μεν απλή τουτέστι φωνή είναι οιονεί διά σημείου έκφρασις του αισθήματος του προξενουμένου υπό του λυπηρού και του ευχαρίστου, διό και εις τα λοιπά ζώα υπάρχει (μέχρι τούτου δηλαδή επροχώρησε του σημείου η φύσις αυτών, του να έχουν αίσθησιν της προκαλουμένης λύπης ή ευχαριστήσεως και να εκφράζουν τούτο δι' ιδιοσήμου κραυγής μεταξύ των), ο λόγος όμως εξ εναντίας εδόθη υπό της φύσεως προς δήλωσιν του συμφέροντος και του (15) επιζημίου, συνεπώς και του δικαίου και αδίκου. Τούτο δηλονότι είναι το διακρίνον τον άνθρωπον των άλλων ζώων κατ' εξοχήν ίδιον, το ότι μόνος αυτός έχει αντίληψιν του αγαθού και του κακού και του δικαίου και του αδίκου και των άλλων συναφών• ταύτα δε κοινά καθιστάμενα δίδουν γένεσιν εις την οικίαν και την πολιτειακώς οργανωμένην κοινωνίαν. Και φύσει μάλιστα προϋπάρχει η πόλις της οικίας και εκάστου ημών.

προσπάθειας και της αναζήτησης της αλήθειας, αλλά πάντα εντός των ορίων που θέτει η ανθρώπινη φύση.¹²

¹² Πβλ. Αριστοτέλους, *Ἠθικά Νικομάχεια* (1112a-1113a) μτφρ. Δ. Λυπουρλή: «Αλήθεια, οι άνθρωποι σκέφτονται και διαβουλεύονται για τα πάντα και είναι τα πάντα αντικείμενο τέτοιας διεργασίας, ή μήπως υπάρχουν πράγματα για τα οποία η διεργασία αυτή είναι αδύνατη; (Φυσικά, «αντικείμενο σκέψης και διαβούλευσης» δεν θα ονομάσουμε αυτό για το οποίο θα σκεφτόταν ένας βλάκας ή ένας τρελός, αλλά αυτά για τα οποία θα σκεφτόταν ένας λογικός άνθρωπος.) Λοιπόν: Για τα αιώνια και αμετάβλητα πράγματα δεν «σκέφτονται και δεν διαβουλεύονται» ποτέ οι άνθρωποι· δεν «σκέφτονται και δεν διαβουλεύονται» π.χ. για το σύμπαν ή για τη διαγώνιο και την πλευρά του τετραγώνου ότι είναι ασύμμετρες. Δεν «σκέφτονται και δεν διαβουλεύονται» επίσης για πράγματα που βρίσκονται σε κίνηση και μεταβολή, γίνονται όμως πάντοτε με τον ίδιο τρόπο — είτε εξανάγκης είτε εκ φύσεως είτε από κάποια άλλη αιτία· τέτοια είναι π.χ. η περίπτωση των τροπών του ήλιου και της ανατολής των άστρων. Ούτε επίσης για πράγματα που τη μια γίνονται έτσι και την άλλη αλλιώς — για τις ξηρασίες π.χ. και για τις βροχές. Δεν «σκέφτονται και δεν διαβουλεύονται» επίσης οι άνθρωποι για πράγματα που έχουν την αρχή τους στην τύχη, όπως είναι π.χ. η εύρεση ενός θησαυρού. Ούτε, επίσης, και για όλα τα ανθρώπινα πράγματα· οι Λακεδαιμόνιοι π.χ. δεν «σκέφτονται και δεν διαβουλεύονται» ποτέ για το πώς θα μπορούσαν να κυβερνηθούν με τον καλύτερο τρόπο οι Σκύθες. Γιατί κανένα από όλα αυτά τα πράγματα δεν θα μπορούσε να γίνει με τη δική μας δύναμη.

«Σκεφτόμαστε και διαβουλευόμαστε», αντίθετα, για πράγματα που εξαρτώνται από τη δική μας δύναμη και που μπορούν να πραγματοποιηθούν: αυτά είναι, στην πραγματικότητα, τα μόνα που έχουν μείνει. Αιτίες, πράγματι, θεωρούνται η φύση, η ανάγκη και η τύχη, και πέρα από αυτές ο νους και καθετί που η πραγματοποίησή του εξαρτάται από τον άνθρωπο. Οι επιμέρους, όμως, κατηγορίες ανθρώπων «σκέφτονται και διαβουλεύονται» γι' αυτά που μπορούν να γίνουν με τις δικές τους δυνάμεις. Στους γνωστικούς κλάδους [1112b] που εφαρμόζουν μια αυστηρά καθορισμένη διαδικασία και είναι αυτοτελείς δεν χωράει «σκέψη και διαβούλευση», π.χ. στα γράμματα του αλφαβήτου: δεν έχουμε καμιά αμφιβολία για το πώς πρέπει να γραφούν. Για όσα όμως γίνονται με τις δικές μας δυνάμεις, όχι όμως πάντοτε με τον ίδιο τρόπο, γι' αυτά ναι, «σκεφτόμαστε και διαβουλευόμαστε», π.χ. για θέματα που σχετίζονται με την ιατρική ή με τις επιχειρηματικές δραστηριότητες· επίσης μάλλον με την τέχνη που κυβερνιέται ένα πλοίο παρά με τη γυμναστική (στον βαθμό που η πρώτη αναπτύχθηκε λιγότερο συστηματικά και με λιγότερη ακρίβεια σε σύγκριση με τη δεύτερη), κ.ο.κ. — κυρίως στις τέχνες παρά στις επιστήμες» γιατί για τις πρώτες έχουμε περισσότερες αμφιβολίες. «Σκεφτόμαστε και διαβουλευόμαστε» λοιπόν για πράγματα που συμβαίνουν με έναν ορισμένο τρόπο τις περισσότερες φορές, που όμως δεν είναι φανερό ποιά θα είναι η έκβασή τους, και για πράγματα στα οποία υπάρχει αβεβαιότητα και ασάφεια. Στα μεγάλα θέματα καλούμε συμβούλους να μας βοηθήσουν στη διαδικασία της «σκέψης και διαβούλευσης», επειδή δεν έχουμε εμπιστοσύνη στον εαυτό μας, θεωρώντας ότι δεν είμαστε σε θέση να ξεκαθαρίσουμε οι ίδιοι τα πράγματα.

Τέλος, «σκεφτόμαστε και διαβουλευόμαστε» όχι για τα τέλη, αλλά για τα μέσα που οδηγούν στα τέλη. Κανένας, πράγματι, γιατρός δεν «θέτει υπό σκέψιν» το αν πρέπει να θεραπεύσει, ούτε κανένας ρήτορας το αν πρέπει να πείσει, ούτε κανένας πολιτικός το αν πρέπει να εξασφαλίσει στην πόλη του ευνομία, ούτε, γενικά, κανένας από τους υπόλοιπους «θέτει υπό σκέψιν» το τέλος του. Έχοντας ορίσει το τέλος τους εξετάζουν ύστερα το πώς, με ποιά δηλαδή μέσα θα επιτευχθεί αυτό το τέλος, και αν φανεί ότι το τέλος πετυχαίνεται με περισσότερα μέσα, εξετάζουν να δουν με ποιο από όλα τα μέσα θα επιτευχθεί πιο εύκολα και με τον καλύτερο τρόπο· αν, αντίθετα, το τέλος πετυχαίνεται με ένα μόνο μέσο, τότε εξετάζουν πώς μπορεί το τέλος να επιτευχθεί με αυτό το μέσο, και, πάλι, αυτό το μέσο με τίνων μέσων τη βοήθεια μπορεί να επιτευχθεί, ώσπου να φτάσουν στην πρώτη αιτία, που σ' αυτήν την πορεία της εύρεσης είναι η τελευταία. Γιατί το πρόσωπο που «σκέφτεται» μοιάζει να διερευνά και να αναλύει — με τον τρόπο που περιγράψαμε — ακριβώς όπως θα ανέλυε ένα γεωμετρικό σχήμα (είναι φανερό ότι η κάθε διερεύνηση δεν είναι «σκέψη και διαβούλευση», π.χ. οι μαθηματικές διερευνήσεις, η κάθε όμως «σκέψη και διαβούλευση» είναι διερεύνηση), και ό,τι είναι τελευταίο στη διαδικασία της ανάλυσης φαίνεται να είναι πρώτο στη διαδικασία της πραγματοποίησης. Και αν οι άνθρωποι πέσουν σε πράγματα που είναι αδύνατο να πραγματοποιηθούν, εγκαταλείπουν το ψάξιμο, π.χ. αν χρειάζονται χρήματα και αυτά δεν μπορούν να βρεθούν· αν όμως φανεί ότι το πράγμα είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί, προσπαθούν να το κάνουν. Λέγοντας «πράγματα που είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν» εννοώ πράγματα που μπορούν να γίνουν με τις δικές μας δυνάμεις· γιατί αυτά που γίνονται με τις δυνάμεις των φίλων μας γίνονται, κατά κάποιο τρόπο, με τις δικές μας δυνάμεις· στην πραγματικότητα η αρχή της κίνησης βρίσκεται μέσα σ' εμάς. Αυτό που αναζητούμε είναι άλλοτε τα απαραίτητα εργαλεία και άλλοτε ο τρόπος της χρήσης τους· το ίδιο και σε όλες τις

Ο Αριστοτέλης αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στη διαδικασία της εξέτασης και της σκέψης ενός ζητήματος, θεωρώντας ότι αυτή συνδέεται άμεσα με την πράξη της απόφασης. Ωστόσο, επισημαίνει τη διαφοροποίησή τους, καθώς η απόφαση σηματοδοτεί την οριστικοποίηση και την επικύρωση της σκέψης. Ειδικότερα, η απόφαση για την εκτέλεση μιας συγκεκριμένης πράξης συνιστά το αποτέλεσμα της προηγούμενης σκέψης και αξιολόγησης της συγκεκριμένης ενέργειας ως ορθής.

Η γλωσσική έκφραση του πολιτικού λόγου αποτυπώνεται σε διάφορα κειμενικά είδη. Ο Fairclough (2006: 33-34) τα ταξινομεί, ανάλογα με την κοινωνική τους λειτουργία, σε τρεις κατηγορίες: α) κείμενα που εξυπηρετούν το πολιτικό σύστημα, όπως προγραμματικές δηλώσεις κομμάτων, κοινοβουλευτικές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις, καθώς και την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, β) κείμενα που διαμεσολαβούν μεταξύ των εκλεγμένων πολιτικών και των πολιτών, όπως κοινοβουλευτικά ρεπορτάζ, πολιτικά άρθρα, συνεντεύξεις, συνεντεύξεις Τύπου, προεκλογικά τηλεοπτικά debates και πολιτική διαφήμιση, και γ) κείμενα που σχετίζονται με τη δημόσια σφαίρα και την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στη δημοκρατία, όπως λόγοι σε απεργιακές κινητοποιήσεις, διακηρύξεις διαμαρτυρίας και πολιτικά fora στο διαδίκτυο (Πολίτης 2017: 395)

άλλες περιπτώσεις: άλλοτε αναζητούμε τα μέσα, άλλοτε τον τρόπο της χρήσης τους, άλλοτε με τί βοήθεια φτάνει κανείς στο επιδιωκόμενο τέλος.

Ο άνθρωπος λοιπόν είναι, όπως το είπαμε ήδη, η αρχή των πράξεων. Όσο για τη «σκέψη και διαβούλευση», αυτή αναφέρεται σε όσα το ίδιο το άτομο μπορεί να κάνει, και οι πράξεις γίνονται για σκοπούς έξω από αυτές· γιατί αντικείμενο της «σκέψης και διαβούλευσης» δεν μπορεί, βέβαια, να είναι το τέλος, αλλά μόνο τα μέσα που οδηγούν σ' αυτό. Και, φυσικά, δεν μπορούν να είναι αντικείμενο της «σκέψης και διαβούλευσης» τα επιμέρους, [1113a] π.χ. το αν αυτό είναι ψωμί ή το αν ψήθηκε όπως θα έπρεπε· γιατί αυτά είναι αντικείμενο της αντίληψης μέσω των αισθήσεων. Αν ο άνθρωπος θα έπρεπε συνεχώς να «σκέφτεται», θα έφτανε στο άπειρο.

Το αντικείμενο της «σκέψης και διαβούλευσης» και το αντικείμενο της προαίρεσης είναι το ίδιο, μόνο που το αντικείμενο της προαίρεσης έχει ήδη σαφώς προκριθεί, αφού αντικείμενο της προαίρεσης είναι αυτό που με τη διαδικασία της «σκέψης και διαβούλευσης» έχει κριθεί ότι πρέπει να γίνει. Γιατί ο καθένας παύει να ψάχνει πώς πρέπει να ενεργήσει, μόλις αναγάγει την αρχή της ενέργειας στον εαυτό του, στο οδηγητικό μέρος του εαυτού του· γιατί αυτό είναι που επιλέγει και προτιμάει. Το πράγμα γίνεται φανερό και από τις παλαιές μορφές διακυβέρνησης, που μας τις παρουσίασε ο Όμηρος· οι βασιλιάδες, πράγματι, ανακοίνωναν στον λαό αυτό που είχαν επιλέξει και προτιμήσει οι ίδιοι.

Αν λοιπόν το αντικείμενο της προαίρεσης είναι κάτι που, ύστερα από σκέψη και διαβούλευση, είναι επιθυμητό —με τον όρο, βέβαια, να είναι από τα πράγματα που εμπίπτουν στη δική μας δύναμη—, τότε και η προαίρεση θα είναι, σκέφτομαι, επιθυμία —ύστερα από σκέψη και διαβούλευση— πραγμάτων που εμπίπτουν στη δική μας δύναμη. Γιατί από τη στιγμή που, ύστερα από σκέψη και διαβούλευση, κρίναμε τί πρέπει να επιλέξουμε και να προτιμήσουμε, επιθυμούμε πια σύμφωνα με τη σκέψη και τη διαβούλευσή μας.

Ας θεωρηθούν λοιπόν αρκετά όσα, σε γενικές γραμμές, είπαμε για την προαίρεση: τί λογής είναι τα πράγματα που αποτελούν το αντικείμενό της και ότι έχει να κάνει με τα μέσα που οδηγούν στα τέλη.

Επιπλέον, η διαδικασία ανάλυσης του πολιτικού λόγου είναι πολύπλοκη και σύνθετη καθώς πρέπει να συνυπολογίσουμε όλους όσους συμμετέχουν στο πολιτικό επικοινωνιακό πλαίσιο. Η περιορισμένη εστίαση αποκλειστικά στους πολιτικούς και τους θεσμούς δεν επαρκεί, καθώς η πολιτική δραστηριότητα δεν περιορίζεται μόνο στους επαγγελματίες ή επίσημους πολιτικούς αλλά περιλαμβάνει και τους ενεργούς πολίτες, δηλαδή όσους συμμετέχουν ενεργά σε πολιτικές πράξεις. Παράλληλα, για να γίνει κατανοητό το αντικείμενο της μελέτης του πολιτικού λόγου, είναι απαραίτητο να εξεταστούν οι δραστηριότητες και οι πρακτικές που υλοποιούνται μέσω των πολιτικών κειμένων και ομιλιών, οι οποίες λειτουργούν ως συλλογικές διαδικασίες.¹³

Ο πολιτικός λόγος είναι βασικό μέσο επικοινωνίας σε κάθε πολιτειακό σύστημα, καθώς επιτρέπει στους φορείς της εξουσίας να μεταφέρουν ιδέες και μηνύματα στους πολίτες. Συχνά αποτελεί τον κύριο τρόπο παρουσίασης της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής πραγματικότητας, δίνοντας νόημα στα γεγονότα τόσο μέσα από την οπτική των πολιτικών όσο και στη συνείδηση των πολιτών που τα αντιλαμβάνονται (Edelman 1997: 187). Η Δεληγκιαούρη (2012: 71-72) προσθέτει ότι ο τρόπος χρήσης του πολιτικού λόγου για την άσκηση πειθούς επηρεάζεται σημαντικά από το μέσο επικοινωνίας που επιλέγεται – Τύπος, Ραδιόφωνο, Τηλεόραση ή Διαδίκτυο. Παράλληλα, η αξιοπιστία και ο θεσμικός ρόλος του ομιλητή διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διάδοση και την αποδοχή του μηνύματος.

Συνοψίζοντας, τα διακριτικά γνωρίσματα του πολιτικού λόγου προσδιορίζονται αφενός από το υποκείμενο που τον εκφέρει και αφετέρου από το θεματικό του περιεχόμενο. Το υποκείμενο του θεματικού πολιτικού λόγου μπορεί να αναζητηθεί σε άτομα που σχετίζονται με την πολιτική μέσα από ποικίλους ρόλους και θέσεις, είτε άμεσα είτε έμμεσα, χωρίς να είναι απαραίτητο να πρόκειται αποκλειστικά για πολιτικά πρόσωπα (Κατρούγκαλος, 1998), ενώ το θέμα που εξετάζει ο πολιτικός λόγος μπορεί να αφορά την υποκειμενική άποψη ή την απλή περιγραφή για ένα ζήτημα πολιτικού ενδιαφέροντος μέχρι την κριτική ανάλυση και αποτίμησή του.¹⁴ Από το τελευταίο προκύπτει ότι μπορούμε να αναγνωρίσουμε τον πολιτικό

¹³ Για τους συμμετέχοντες και το περιεχόμενο του πολιτικού λόγου περισσότερες πληροφορίες δίνει το άρθρο των Verba S., Schlozman K. L., Brady H. & Nie N. H. (1993: 303-318).

¹⁴ Για τη μεταβολή των τυπολογικών χαρακτηριστικών και τις μεταλλάξεις που έχει υποστεί ο πολιτικός λόγος βλ. «Η ιδιωτικοποίηση των ΜΜΕ και η διαμόρφωση του (τηλεοπτικού) πολιτικού λόγου», Γ. Πλειός σ. 236-280 στο Δεμερτζής, 2002, 276-278

λόγο περισσότερο από το περιεχόμενο παρά από τα εξωτερικά του γνωρίσματα, δηλαδή τη μορφή του.

2.2. Τα χαρακτηριστικά του πολιτικού λόγου

2.2.1. Γενικά χαρακτηριστικά

2.2.1.1. Η σχέση με την έννοια της πειθούς

Από την αρχαιότητα ο πολιτικός λόγος είναι συνυφασμένος με τη ρητορική, την τέχνη της πειθούς, όπως είναι γνωστή από τη διδασκαλία των Σοφιστών κυρίως, όμως, από τη *Ρητορική* του Αριστοτέλη, σύμφωνα με τον οποίο «οι τρόποι δημιουργίας πειθούς» αποτελούν ένα είδος απόδειξης και τότε μόνο πειθόμαστε, όταν πιστέψουμε ότι κάτι έχει αποδειχτεί.¹⁵ Ο Kennedy (1997: 7) ορίζει τη ρητορική ως μια έμφυτη ενέργεια στο

¹⁵ Πβλ. Αριστοτέλους *Ρητορική*, 1335a, μτφρ Η. Ηλιού: Και γι' αυτό, όπως το είπα και παραπάνω, σε πολλές πολιτείες ο νόμος δεν αφήνει τους ρήτορες να βγαίνουν έξω από το θέμα τους. Στις πολιτικές όμως αγορεύσεις τον κανόνα αυτόν τον εφαρμόζει αρκετά καλά αυτό το ίδιο το ακροατήριο.

Η τέχνη της ρητορικής φανερά συνίσταται στη δημιουργία πεποίθησης: Και η πεποίθηση είναι το αποτέλεσμα κάποιας απόδειξης. Αλήθεια τότε ιδίως πειθόμεθα, όταν πιστεύουμε πως κατιτί έχει αποδειχθεί. Εξάλλου ρητορική απόδειξη είναι το ενθύμημα γιατί αυτό, κοντολογής, είναι η κατ' εξοχήν απόδειξη. Αλλά το ενθύμημα είναι ένα είδος συλλογισμού, και στη διαλεκτική, είτε στο σύνολό της είτε σε ένα ειδικό μέρος της, ανήκει επίσης η εξέταση όλων, όσα σχετίζονται με τους συλλογισμούς. Επομένως είναι ολοφάνερο πως όποιος καλύτερα μπορεί να καταλάβει πώς γίνεται και από ποια μέρη αποτελείται ο συλλογισμός, εκείνος θα είναι σε θέση καλύτερα από κάθε άλλον να μεταχειρίζεται ενθυμήματα, αφού επιπρόσθετα μάθει σε ποιες περιπτώσεις γίνονται ενθυμήματα και ποια η διαφορά τους από τους (άλλους) λογικούς συλλογισμούς. Πραγματικά από την ίδια διανοητική ικανότητα εξαρτάται το να καταλάβει κανείς το αληθινό και το αληθοφανές. Εξάλλου οι άνθρωποι είναι από την ίδια τη φύση τους ικανοί να συλλάβουν με επάρκεια την αλήθεια και τις περισσότερες φορές επιτυγχάνουν να τη βρουν. Έτσι εκείνοι που μπορούν με ασφάλεια να διακρίνουν τα φαινόμενα, κατά τον ίδιο τρόπο αναγνωρίζουν την αλήθεια. Είδαμε λοιπόν πως όσοι άλλοι έγραψαν έως τώρα για τη ρητορική βρίσκονται έξω από το θέμα. Είδαμε ακόμα γιατί προτιμούν να ασχολούνται με το είδος του δικανικού λόγου. Η ρητορική είναι χρήσιμη γιατί από την ίδια τη φύση τους η αλήθεια και το δίκιο είναι προτιμότερα από το αντίθετό τους έτσι, ώστε αν οι δικαστικές αποφάσεις δεν είναι αυτές που πρέπει να είναι, τότε αναγκαστικά το άδικο και το ψεύτικο υπερισχύουν πάνω στην αλήθεια και στο δίκαιο – κι αυτό είναι αξιοκατάκριτο. Ας προσθέσω σ' αυτό ότι κι αν ακόμη κατέχουμε την ακριβέστερη απ' όλες τις επιστήμες (δηλ. τη λογική), δεν είναι εύκολο με τη βοήθειά της να πείσουμε μερικούς. Γιατί η επιστημονική ομιλία αποτελεί διδασκαλία και με τη διδασκαλία δεν μπορούσαμε να πείσουμε το πλήθος. Γιατί, για να παρουσιάσουμε αποδείξεις και επιχειρήματα θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε κοινούς τόπους, όπως εκθέσαμε ήδη στα Τοπικά εκεί που εξετάζαμε με ποιο τρόπο πρέπει να μιλάμε προς τα πλήθη. Πρέπει ακόμα να μπορούμε να υποστηρίξουμε και τις αντίθετες προς τις δικές μας απόψεις, όπως συμβαίνει και στους συλλογισμούς, όχι βέβαια με σκοπό να υποστηρίξουμε αυτά τα δυο (δηλ. το μη αληθινό και το μη δίκαιο), γιατί δεν πρέπει να υπερασπίζουμε το κακό, αλλά για να μη μας διαφεύγει ο τρόπος με τον οποίον χρησιμοποιούνται επιχειρήματα όχι δίκαια και όταν κάποιος άλλος τα χρησιμοποιεί, να μπορούμε να τα ανασκευάζουμε. Αντίθετα προς τις άλλες τέχνες που ποτέ δεν καταλήγουν, με βάση το συλλογισμό στα αντίθετα συμπεράσματα, μονάχα η διαλεκτική και η ρητορική έχουν αυτή την ιδιότητα, γιατί εφαρμόζονται και στις δυο, αντίθετες μεταξύ τους, απόψεις. Φυσικά όλα τα θέματά τους δεν βρίσκονται σε ίση μοίρα, γιατί πάντοτε το αληθινό και το φύσει καλό είναι ευκολότερο να αποδειχθούν με συλλογισμούς και, απλούστερα, πείθουν περισσότερο.

συναίσθημα και τη σκέψη που μεταδίδεται μέσω ενός συστήματος σημείων, κυρίως γλωσσικών, για να επηρεάσουν τις αποφάσεις ή τις πράξεις μας. Η γλώσσα, ωστόσο, δεν αποτελεί το μοναδικό συμβολικό σύστημα στο οποίο βασιζόμαστε για την καθημερινή μας επικοινωνία αλλά υπάρχουν πολλές τέχνες και άλλες δραστηριότητες που μας παρέχουν συμβολικούς πόρους για επικοινωνία, όπως η μουσική, η ζωγραφική, ο χορός κ.ά. Στην πραγματικότητα, η κοινωνική ζωή εξαρτάται από την ικανότητά μας να χρησιμοποιούμε ένα ευρύ φάσμα συμβολικών συστημάτων για να επικοινωνούμε, προσδίδοντας μία ρητορική διάσταση στην επικοινωνία μας (Herrick 2021: 6-7). Η επιχειρηματολογία ανάγει, επομένως, τις ρίζες της στην αρχαιότητα και η ρητορική μετέρχεται τα γλωσσικά μέσα που αφορούν τη λογική οργάνωση, το περιεχόμενο του λόγου και τους τρόπους πειθούς.

Κατά το αριστοτελικό μοντέλο υπάρχουν τρεις τρόποι πειθούς: η επίκληση στον χαρακτήρα (ήθος), η επίκληση στο συναίσθημα (πάθος) και η επίκληση στη λογική (λόγος). Στην πρώτη περίπτωση ο λόγος διατυπώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να προβάλλει την ποιότητα του χαρακτήρα του ήρωα και να καλλιεργεί σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα σε αυτόν και το ακροατήριό του. Στη δεύτερη περίπτωση ο λόγος αποσκοπεί στη δημιουργία μιας ορισμένης ψυχολογικής διάθεσης στο κοινό εξάπτοντας συναισθήματα θετικά ή αρνητικά. Τέλος, ο τρίτος τρόπος πειθούς αποτελείται από τεκμήρια ή επιχειρήματα, τα οποία είτε είναι πραγματικά είτε φαίνονται πειστικά και απευθύνεται στη λογική του δέκτη.¹⁶

¹⁶ Βλ. Ηλιού 1984, 31. Πβλ. Αριστοτέλους *Ρητορική*, [1356a], μτφρ. Δ. Λυπουρλής: Ο ρητορικός λόγος λειτουργεί πειστικά με τρεις τρόπους: άλλοτε μέσω του χαρακτήρα του ρήτορα, άλλοτε μέσω της συγκεκριμένης διάθεσης που δημιουργεί στην ψυχή του ακροατή και άλλοτε με τα αποδεικτικά ή φαινομενικά αποδεικτικά επιχειρήματα που περιέχει ο ίδιος. Με τον χαρακτήρα του ο ρήτορας πείθει όταν μιλάει με τέτοιο τρόπο ώστε ο λόγος του να τον κάνει αξιόπιστο • γιατί στους έντιμους ανθρώπους χαρίζουμε σε μεγαλύτερο βαθμό και με περισσότερη προθυμία την εμπιστοσύνη μας για όλα, βέβαια, εν γένει, τα θέματα, κατά τρόπο όμως απόλυτο για τα θέματα στα οποία δεν υπάρχει βεβαιότητα και μας αφήνουν περιθώρια αμφιβολίας. Και αυτό όμως πρέπει να προκύπτει από τον λόγο και όχι να είναι το αποτέλεσμα μιας καλής ιδέας που έχουμε από πριν για τον ρήτορα: εγώ δεν δέχομαι, όπως το δέχονται κάποιοι συγγραφείς εγχειριδίων ρητορικής, ότι η εντιμότητα του ρήτορα δεν αποτελεί στοιχείο της ρητορικής τέχνης, γιατί δήθεν δεν συντελεί καθόλου στο να πεισθεί ο ακροατής • ίσα ίσα θα έλεγα ότι ο χαρακτήρας του ρήτορα είναι σημαντικότερο μέσο πειθούς. Μέσω των ακροατών, πάλι, πείθει ο ρήτορας, όταν ο λόγος του τους κάνει να κυριευθούν από κάποιο πάθος • γιατί δεν παίρνουμε τις ίδιες αποφάσεις λυπημένοι ή χαρούμενοι, κυριευμένοι από αγάπη ή από μίσος, και αυτό, όπως είπαμε, είναι το μοναδικό σημείο στο οποίο επιχειρούν να συγκεντρώσουν την προσοχή τους οι σημερινοί συγγραφείς εγχειριδίων ρητορικής – σ' αυτά όμως θα αναφερθούμε λεπτομερειακά, όταν θα μιλήσουμε για τα πάθη. Τέλος οι ακροατές πείθονται από τον ίδιο τον λόγο, όταν τους δείξουμε καθαρά την αλήθεια ή την αληθοφάνεια χρησιμοποιώντας ό,τι είναι πειστικό στην κάθε επιμέρους περίπτωση.

Αφού λοιπόν οι αποδείξεις πετυχαίνονται με αυτά τα μέσα, είναι φανερό ότι ικανός σ' αυτές είναι αυτός που μπορεί να κάνει συλλογισμούς και να μελετάει τους χαρακτήρες, τις αρετές και, τρίτον, τα πάθη (τη φύση του κάθε πάθους, τις ιδιότητες του, το από τι γεννιέται και με ποιον τρόπο). Από όλα αυτά συνάγεται ότι η ρητορική είναι κάτι σαν παραφυάδα της διαλεκτικής και της ηθικής επιστήμης, που σωστό είναι να τη λέμε πολιτική επιστήμη. Αυτός είναι και ο λόγος που η ρητορική εμφανίζεται με τα ρούχα και τη μάσκα της πολιτικής • το ίδιο

Η πειθώ επιτυγχάνεται, λοιπόν, με τον συνδυασμό των παραπάνω τρόπων γι' αυτό και στον πολιτικό λόγο γίνεται ευρεία χρήση τους. Η επίκληση στο ήθος μπορεί να χρησιμοποιηθεί προς τους υποστηρικτές ή τους αντιπάλους του πολιτικού. Ο πολιτικός, δηλαδή, μπορεί άλλοτε να επαινεί τον εαυτό του, να αναφέρεται στα θετικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων που τον υποστηρίζουν ή να αναφέρεται σε περιστάσεις και γεγονότα που αποδεικνύουν την αξία του και άλλοτε να επιτίθεται στους πολιτικούς του αντιπάλους με πραγματικές ή συκοφαντικές κατηγορίες. Στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι κριτική εναντίον των απόψεων και των πεποιθήσεων αλλά κατά του χαρακτήρα και του τρόπου ζωής. Κατά την επίκληση στο συναίσθημα ο πολιτικός επιχειρεί να δημιουργήσει φόβο, άγχος, εμπιστοσύνη, ελπίδα, αισιοδοξία, απαισιοδοξία ή οποιοδήποτε άλλο θετικό ή αρνητικό συναίσθημα στους ανθρώπους χρησιμοποιώντας τεχνικές λαϊκίστικης πολιτικής με τρόπο αδικαιολόγητο και υπερβολικό. Τέλος, όταν ένας πολιτικός επικαλείται τη λογική συνήθως προσπαθεί να απεικονίσει τον εαυτό του ως ικανό να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες με έναν οργανωμένο και δομημένο τρόπο. Βέβαια, η επίκληση στη λογική μπορεί να είναι παραπλανητική καθώς ο όρος αναφέρεται κυρίως στη μορφή της μεθόδου και όχι στην εγκυρότητά της (Σιούτζος, 2018).¹⁷

Κατά τον Αριστοτέλη υπάρχουν τρία είδη λόγου: ο πολιτικός, ο δικανικός και ο πανηγυρικός. Ο πολιτικός λόγος αναφέρεται στο μέλλον, αφού προτρέπει ή αποτρέπει και δίνει συμβουλές για αυτά που θα συμβούν στο μέλλον εξετάζοντας από πριν το συμφέρον και το επιζήμιο. Ο δικανικός λόγος αναφέρεται στο παρελθόν, αφού ασχολείται με πράξεις που έχουν συντελεστεί με σκοπό να εντοπίσει το δίκαιο ή το άδικο και αντίστοιχα να υπερασπιστεί ή να κατηγορήσει. Τέλος, ο πανηγυρικός λόγος αναφέρεται σε επίκαιρα γεγονότα, άρα στο παρόν, άλλοτε για να επαινέσει και άλλοτε για να κατακρίνει, ή ακόμη και για να υπενθυμίσει το παρελθόν και να παραδειγματίσει για το μέλλον.¹⁸

κάνουν, άλλοτε από αμάθεια, άλλοτε από κομπασμό και άλλοτε για κάποιον άλλο ανθρώπινο λόγο, και όλοι εκείνοι που παριστάνουν ότι είναι κάτοχοι της • γιατί η ρητορική, όπως το είπαμε και στην αρχή, είναι ένα μέρος της διαλεκτικής και της μοιάζει • γιατί ούτε η μια ούτε η άλλη είναι επιστήμη που ασχολείται με τη φύση και τα χαρακτηριστικά ενός συγκεκριμένου αντικειμένου, αλλά και οι δυο τους είναι ικανότητες παραγωγής συλλογισμών.

¹⁷ Βλ. στο σύνδεσμο: <https://www.insider.gr/eidiseis/86087/i-hrisi-toy-aristotelikoy-ethos-pathos-logos-stin-politiki>

¹⁸ Βλ. Ηλιού 1984, 40-41. Πβλ. Αριστοτέλους *Ρητορική*, [1358b], μτφρ. Δ. Λυπουρλής: Τρία είναι τα συστατικά στοιχεία ενός λόγου: ο ομιλητής, [1358b] το θέμα για το οποίο μιλάει και, τέλος, αυτός στον οποίο απευθύνεται • αυτός, δηλαδή ο ακροατής, είναι και ο τελικός στόχος του λόγου. Ο ακροατής δεν μπορεί παρά να είναι ή ένας απλός θεατής ή κριτής, κριτής μάλιστα είτε πραγμάτων που έχουν γίνει είτε πραγμάτων που

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση της αριστοτελικής ρητορικής τέχνης θα πρέπει να αναφερθούμε και στα μέσα που χρησιμοποιεί ο ρήτορας, τα οποία έχουν επιχειρηματολογική δύναμη και μπορούν να πείσουν. Ο φιλόσοφος διέκρινε τα μέσα αυτά σε δύο κατηγορίες, τις άτεχνες και έντεχνες αποδείξεις. Οι άτεχνες αφορούν τους μάρτυρες, τα έγγραφα και οτιδήποτε άλλο προϋπάρχει των ενεργειών μας. Αντίθετα, οι έντεχνες παράγονται από τη ρητορική μέθοδο και, επομένως, μπορεί να τις χρησιμοποιήσει όποιος είναι σε θέση να συνθέτει σωστούς συλλογισμούς να σκέφτεται για όσα σχετίζονται με τα ήθη και την αρετή και να γνωρίζει τα ψυχικά πάθη. Με την έννοια αυτή ο Αριστοτέλης καταλήγει ότι η ρητορική αποτελεί κλάδο της διαλεκτικής και της ηθικής επιστήμης, η οποία ονομάζεται πολιτική επιστήμη (Ηλίου 1984, 30-32).

Τέλος, όπως περιγράφεται από τους Corbett και Connors (2007), ο Αριστοτέλης προτείνει πέντε βασικά επιχειρηματολογικά σχήματα. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο σχήμα περιλαμβάνει επιχειρήματα ορισμού, τα οποία εκφράζουν το γένος και τη διαίρεση. Το

πρόκειται να γίνουν. Για πράγματα που πρόκειται να γίνουν κρίνει π.χ. το μέλος της εκκλησίας του δήμου• (5) γι' αυτά που έχουν ήδη γίνει κρίνει π.χ. ο δικαστής• ο απλός θεατής κρίνει τη δεινότητα του ρήτορα. Υποχρεωτικά, επομένως, τα είδη των ρητορικών λόγων είναι τρία: ο συμβουλευτικός, ο δικανικός και ο επιδεικτικός.

Η συμβουλή είναι ή προτροπή ή αποτροπή• το ένα από αυτά τα δύο δεν κάνουν, πράγματι, (10) πάντοτε και αυτοί που συμβουλεύουν σε ιδιωτικό επίπεδο και αυτοί που μιλούν δημόσια στον λαό; Στη δίκη έχουμε ή κατηγορία ή απολογία• πραγματικά, οι διάδικοι παίζουν υποχρεωτικά ή τον έναν ή τον άλλον από τους δύο αυτούς ρόλους. Στον επιδεικτικό, τέλος, λόγο έχουμε ή έπαινο ή ψόγο.

Ο καθένας τους έχει και τον δικό του χρόνο: ο συμβουλευτικός ρήτορας τον μέλλοντα (15) (γιατί, είτε προτρέπει είτε αποτρέπει, δίνει συμβουλές για πράγματα που πρόκειται να συμβούν), ο δικανικός ρήτορας τον παρελθοντικό χρόνο (γιατί, είτε κατηγορεί είτε απολογείται, ο λόγος του είναι για πράγματα που έχουν ήδη γίνει), ο επιδεικτικός ρήτορας κατά κύριο λόγο τον ενεστώτα (γιατί ο έπαινος ή ο ψόγος όλων τους αναφέρεται σε σύγχρονα γεγονότα), δεν είναι όμως λίγοι και αυτοί που χρησιμοποιούν επίσης τον παρελθοντικό χρόνο (20) —όταν υπενθυμίζουν πράγματα που έγιναν— ή τον μέλλοντα —όταν προδιαγράφουν πράγματα που πρόκειται να γίνουν.

Το καθένα από τα είδη αυτά έχει και έναν ιδιαίτερο τελικό στόχο, και καθώς τα είδη είναι τρία, τρεις είναι και οι τελικοί στόχοι. Στόχος του συμβουλευτικού ρήτορα είναι το ωφέλιμο και το βλαβερό (γιατί όποιος προτρέπει, συστήνει αυτό που συστήνει με την ιδέα ότι είναι καλύτερο, και όταν αποτρέπει, αποτρέπει από κάτι που κατά τη γνώμη του είναι χειρότερο)• τους άλλους στόχους τους χρησιμοποιεί συμπληρωματικά: (25) το δίκαιο ή το άδικο, το όμορφο ή το άσχημο. Των δικανικών ρητόρων ο στόχος είναι το δίκαιο και το άδικο, και αυτοί όμως δίπλα σ' αυτόν χρησιμοποιούν συμπληρωματικά και τους άλλους στόχους. Αυτοί, τέλος, που επαινούν ή ψέγουν έχουν για στόχο τους το όμορφο και το άσχημο, και αυτοί όμως συσχετίζουν αυτόν τον στόχο και με τους άλλους στόχους.

Η απόδειξη ότι ο στόχος του καθενός είναι αυτός που είπαμε είναι (30) ότι μερικές φορές ούτε που νοιάζεται ο ρήτορας να συζητήσει τα άλλα αυτά σημεία. Επί παραδείγματι ο δικανικός ρήτορας μπορεί να μην αμφισβητήσει καθόλου ότι η πράξη έγινε ή ότι προκάλεσε ζημία, δεν πρόκειται όμως ποτέ να παραδεχτεί ενοχή για άδικη πράξη• αν το έκανε, δεν θα χρειαζόταν καν να γίνει δίκη. Το ίδιο και οι συμβουλευτικοί ρήτορες: για όλα τα άλλα μπορεί συχνά και να αδιαφορούν, ότι όμως δεν συμβουλεύουν χρήσιμα πράγματα (35) ή ότι αποτρέπουν από χρήσιμα πράγματα, αυτό δεν θα το δέχονταν ποτέ• συχνά δεν νοιάζονται καθόλου να αποδείξουν ότι είναι άδικο να υποδουλώνεις γειτονικούς λαούς και αυτούς που δεν σου έχουν κάνει κανένα κακό. Παρόμοια και αυτοί που επαινούν ή ψέγουν δεν εξετάζουν καθόλου αν η πράξη του τάδε ήταν ωφέλιμη γι' αυτόν ή βλαβερή.

δεύτερο σχήμα αφορά επιχειρήματα σύγκρισης, που βασίζονται στην ομοιότητα, την αναλογία και τη διαφορά. Στο τρίτο σχήμα εντάσσονται επιχειρήματα σχέσεων, τα οποία διερευνούν τη σχέση μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος, τη χρονική αλληλουχία μεταξύ προηγούμενου και επόμενου, καθώς και τη σχέση αντίθεσης ή αντίφασης. Το τέταρτο σχήμα περιλαμβάνει επιχειρήματα μαρτυρίας, που αξιοποιούν αυθεντίες, παραδείγματα, στατιστικά στοιχεία, νόμους και αποφθέγματα ως τεκμήρια και το πέμπτο σχήμα αναφέρεται στα επιχειρήματα περιπτώσεων, τα οποία εξετάζουν το δυνατό ή το αδύνατο μιας πράξης, καθώς και την πραγματοποίηση γεγονότων στο παρελθόν ή στο μέλλον (Τσινιάρα 2023, 28-29).

2.2.1.2. Ιδεολογικός λόγος

Τον όρο «ιδεολογική γλώσσα» εισήγαγε η Φραγκουδάκη (1987: 154-155) ως μία επίσημη παραλλαγή της εθνικής γλώσσας και συγκεκριμένα ως τη γλώσσα της εξουσίας, η οποία την χρησιμοποιεί ως όπλο για να επιβληθεί. Με την κατάχρηση της νομιμότητας που παράγει αποδοχή, δίνει μαγικές ιδιότητες στις λέξεις και επιβάλλει τη σιωπή στον δέκτη. Δεν είναι τόσο η «γλώσσα» όσο ο χειρισμός της που καταργεί τη δυνατότητα της επικοινωνίας και στη θέση του διαλόγου τοποθετεί τον εξουσιαστικό μονόλογο. Η ιδεολογική γλώσσα έχει ορισμένα μορφικά χαρακτηριστικά που παράγουν λανθάνοντα μηνύματα, τα οποία προσδίδουν στον πομπό εγκυρότητα, αξιοπιστία και νομιμότητα, χωρίς ωστόσο να πηγάζουν από το περιεχόμενο των λόγων του αλλά από τον τρόπο που χρησιμοποιεί τη γλώσσα.

Επιχειρώντας να εξηγήσει τη λειτουργία της ιδεολογικής γλώσσας η Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2006: 40) τονίζει ότι σε ιδιαίτερα υψηλή συχνότητα αναιρεί από τον λόγο τη διπολική ιδιότητα και από τον δέκτη τον ρόλο του ισότιμου κεντρικού υποκειμένου της ομιλίας. Ακυρώνει τους δύο πόλους του λόγου και αντί αυτών, επιβάλλει έναν από επάνω προς τα κάτω μονόλογο, με συγκεκριμένες φόρμες, που επιδρούν κατά τρόπο μονομερή στον παραλήπτη και διαφυλάσσουν τον πομπό από πιθανές επόμενες κρίσεις και τελικά μία ευρύτερη κριτική των λεγομένων του.

Σύμφωνα με τον Πλειό (2001: 177) η σχέση της ιδεολογίας με τον λόγο δεν είναι εξωγενής αλλά, αντίθετα, ενδογενής, καθώς η σημασία του λόγου δεν έγκειται μόνο στη διατύπωση της ιδεολογικής αντίληψης αλλά σε αυτό καθαυτό το περιεχόμενο της ιδεολογίας. Ο λόγος δεν είναι απλά ένα ουδέτερο επικοινωνιακό μέσο αλλά συνιστά έναν τρόπο προσέγγισης και

ερμηνείας των κοινωνικών σχέσεων και καταστάσεων. Με άλλα λόγια, ο λόγος είναι σημαντικός για το νόημα που επιδιώκουν να διατυπώσουν οι φορείς της ιδεολογίας, για τα αποτελέσματα της ιδεολογίας στην ατομική και κοινωνική ζωή αλλά και για τη διαμόρφωση των σχέσεων εξουσίας.

Η Ζάγκα (2021: 33-35) παραθέτει ορισμένες βασικές στρατηγικές λόγου που συμβάλλουν στη διατύπωση, τη σταθεροποίηση και τη μετάδοση μιας ιδεολογίας, όπως ορίστηκαν από τον Van Dijk (2006) και οι οποίες βοηθούν στην κατασκευή της εικόνας του εχθρικού Άλλου. Κάποιες από αυτές συνοψίζονται ως εξής:

- Η προβολή των θετικών στοιχείων της ιδεολογίας μιας ομάδας έναντι της ιδεολογίας της αντίπαλης ομάδας (επιστρατεύεται το σχήμα *εμείς vs αυτοί*) (Ζάγκα 2021: 33-35).
- Γίνεται κατάχρηση της δεοντικής τροπικότητας για την προβολή των ιδεολογικών θέσεων της ομάδας, δηλαδή προβάλλεται η αναγκαιότητα και η προτρεπτικότητα για δράση. Από την άλλη δεν δίνεται βαρύτητα στην αποδεικτικότητα των ισχυρισμών με τη χρήση επιχειρημάτων και τεκμηρίων αλλά εκφέρονται με αξιωματικό ύφος (ό.π.).
- Ως προς το λεξιλόγιο επιλέγονται θετικοί όροι για την ομάδα που έχει κοινή ιδεολογία και αρνητικοί για την ομάδα που έχει διαφορετική ιδεολογία (ό.π.).
- Προτιμάται η ενεργητική σύνταξη έναντι της παθητικής για να δηλώσουν emphaticά το υποκείμενο της ενέργειας που ωφελεί ή βλάπτει την ομάδα, ανάλογα τι επιδιώκουν να πετύχουν κάθε φορά (ό.π.).
- Κυριαρχούν οι τυποποιημένες εκφράσεις και τα σταθερά επαναλαμβανόμενα συμπεράσματα διαμορφώνοντας ένα είδος «ξύλινης» γλώσσας (ό.π.).
- Χρησιμοποιείται ποικιλία γλωσσικών και εκφραστικών μέσων όπως ρητορικές ερωτήσεις, σχήματα λόγου και σημεία στίξης. Ιδιαίτερα σημαντική στρατηγική για την παραγωγή και αναπαραγωγή μιας ιδεολογίας είναι η δείξη του προσώπου, καθώς προτιμάται περισσότερο η χρήση του α' πληθυντικού προσώπου προκειμένου να εντάξει τον δέκτη σε μία ευρύτερη συλλογικότητα με κοινή ιδεολογία (ό.π.).

Συμπερασματικά, η γλώσσα παίζει καθοριστικό ρόλο στην έκφραση, την εδραίωση και τη διάδοση μιας ιδεολογίας, η μελέτη της οποίας μπορεί να μας δώσει χρήσιμες πληροφορίες για το περιεχόμενο και τη λειτουργία των υποκείμενων ιδεολογιών, καθώς και για τον τρόπο

με τον οποίο προβάλλουν τις θετικές τους ιδιότητες και τις αντιδιαστέλλουν με τις αρνητικές ιδιότητες των αντίπαλων ιδεολογιών.

2.2.1.3. Εξουσιαστικός λόγος

Από όποια μορφή εξουσίας, κοινωνική, πολιτική, δημοσιογραφική ή θρησκευτική και αν προέρχεται ο λόγος έχει συγκεκριμένα γνωρίσματα, σύμφωνα με τον Χατζησαββίδη (1999: 40):

- α. Αναγκάζει τον δέκτη σε σιωπή και υποταγή
- β. Εκφωνείται από ένα εντεταλμένο από την κοινωνία άτομο που είναι φορέας εξουσίας
- γ. Επικαλείται την αλήθεια και την αντικειμενικότητα
- δ. Είναι λόγος συνθηματικός
- ε. Ο παραγωγός του έχει πρόσβαση στις πηγές πληροφόρησης και στους μηχανισμούς δημοσιοποίησης των μηνυμάτων.

Στο σημείο αυτό ο Θεοδωρόπουλος (2019: 19), εστιάζοντας στον δημοσιογραφικό λόγο, σχολιάζει ότι ο δέκτης έχοντας αποδεχτεί την ανωτερότητα του πομπού, περιορίζεται στη θέση του υποδεέστερου και ως εκ τούτου αδυνατεί να διεκδικήσει έναν μεγαλύτερο βαθμό συμμετοχής και επιρροής. Ιδιαίτερα, όταν ο δέκτης μαζοποιείται, τότε μειώνονται οι μηχανισμοί αντίστασής του ή και εκλείπουν εντελώς. Μία τέτοια λειτουργία στερεί από τον δέκτη το δικαίωμα παρέμβασης και επομένως μία ισότιμη επικοινωνία και τον οδηγεί σε μία κατάσταση παθητικότητας που υποστηρίζεται ψυχικά από την ευχαρίστηση που του προκαλούν «τα σημαίνοντα της παθητικότητας» (Σέμονγλου 2001: 271-272).

Η Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2006: 57) και ο Θεοδωρόπουλος (2019: 19), προσθέτουν άλλο ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα του εξουσιαστικού λόγου. Πολλές φορές, για να προσελκύσει το δημόσιο ενδιαφέρον, δημιουργεί την εντύπωση ότι ασχολείται μόνο με σοβαρά και σημαντικά θέματα. Για τον λόγο αυτόν επιστρατεύει πολλά και ποικίλα εκφραστικά και γλωσσικά μέσα, όπως στιγματισμένους και αξιολογικούς επιθετικούς προσδιορισμούς, σημεία στίξης κ.ά. Στο σημείο αυτό οφείλουμε να αναφέρουμε και τον όρο «γλωσσικός ηγεμονισμός», που προτείνει ο Χριστίδης (2001: 311) για τους μηχανισμούς άσκησης ιδεολογικής εξουσίας, οι οποίοι στοχεύουν στη διασφάλιση της συναίνεσης σε επιλογές της

κυρίαρχης τάξης μέσα από τη φυσικοποίησή τους, δηλαδή την αποδοχή τους ως αυτονόητες και φυσικές (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2006: 56 και 2020: 57)

Ο Πασχαλίδης (2017: 12) αποδίδει την εξουσιαστική ποιότητα του πολιτικού λόγου στο αξιωματικό του ύφος. Εξετάζοντας τους γλωσσικούς ιδιωτισμούς του πολιτικού λόγου διαπιστώνει πως πρόκειται για «παραφθορά» οποιουδήποτε τύπου λόγου και κατάχρησή τους που αποβλέπουν σε εξωφρενικές μορφές και χρήσεις. Υπογραμμίζει ότι το αξιολογικό ύφος του πολιτικού λόγου υποστηρίζεται από τόσο ισχυρά εκφραστικά μέσα, ώστε να μιλάμε εκ του ασφαλούς για αξιολογική υποβολή του δέκτη στο μήνυμα που μεταδίδεται. Από την άλλη, η γλώσσα της εξουσίας επιβάλλεται με τη συχνή επανάληψη γλωσσικών πράξεων. Ο Ξενάκης (2020: 19) ισχυρίζεται ότι είναι δυνατόν να πείσεις, να προσβάλεις, να διατάξεις, να ενθαρρύνεις ή να δώσεις μια υπόσχεση χρησιμοποιώντας τη γλώσσα. Η κλιμάκωση τέτοιων γλωσσικών πράξεων μπορεί να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο ένας άνθρωπος βλέπει και σκέφτεται για κάποιο συγκεκριμένο θέμα. Ωστόσο, η Φραγκουδάκη (1987: 183) θεωρεί παράλογο το γεγονός ότι, ενώ η πολιτική γλώσσα έχει πρωταρχικό σκοπό να κατακτήσει τους δέκτες, αποδεικνύοντας το σωστό και το συμφέρον, να τους πείσει να ασπαστούν ορισμένη πολιτική και να ψηφίσουν ορισμένους υποψηφίους, δεν έχει στόχο την επικοινωνία.

2.2.1.4. Πραγματιστικός λόγος

Αυτός ο τύπος λόγου επικεντρώνεται στην αντικειμενική καταγραφή ενός γεγονότος ή περιστατικού, χωρίς να περιλαμβάνει προσωπικές κρίσεις, σκέψεις, συναισθήματα ή φαντασιώσεις από τα εμπλεκόμενα άτομα. Στόχος του είναι να παρουσιάσει ένα αντικείμενο ακριβώς όπως είναι, ακολουθώντας την αρχή της πραγματικότητας. Περιγράφει ένα σύνολο γεγονότων που συνδέονται μεταξύ τους με σχέσεις που υπακούν σε συγκεκριμένους κανόνες και δεν επηρεάζονται από την υποκειμενική πρόθεση ή προοπτική του παρατηρητή που τα καταγράφει (Πλειός 2001: 67). Παράλληλα, οι άνθρωποι που συντάσσουν και εκφράζουν τον πραγματιστικό λόγο, καθώς και εκείνοι που τον αποδέχονται, τον αφομοιώνουν και τον χρησιμοποιούν, αναγνωρίζουν ότι η καταγραφή της πραγματικότητας σε αυτόν υπερβαίνει τους υποκειμενικούς αξιολογικούς προσανατολισμούς του δημιουργού του. Πιστεύουν ότι οι ίδιοι είναι αμερόληπτοι στις παρατηρήσεις τους, με αποτέλεσμα τυχόν σφάλματα,

ανακρίβειες ή αποκλίσεις να θεωρούνται απλώς λάθη και όχι σκόπιμες ενέργειες ή απόρροια προθέσεων (Πλειός ό.π.: 70).

Η επικράτηση του πραγματιστικού λόγου φέρνει μαζί της την κυριαρχία της πληροφοριακής γλώσσας (Lotman, 1982: 78). Πρόκειται για μια γλώσσα με προβλέψιμους και γνωστούς κώδικες, που παραμένει συναισθηματικά ουδέτερη, αποτρέποντας την ανάπτυξη νοημάτων πέρα από εκείνα που εκφράζει ο ομιλητής και σχετίζονται με γεγονότα ή αντικείμενα, χωρίς να αναφέρονται στη σχέση του παρατηρητή με αυτά. Η πληροφοριακή γλώσσα χαρακτηρίζεται από ακρίβεια, αυστηρότητα, συχνά περιλαμβάνει «τεχνητές» γλώσσες και εξειδικευμένη ορολογία ανάλογα με την περίπτωση (Πλειός ό.π.: 72-73).

Συνοψίζοντας, τα αποτελέσματα από την επικράτηση του πραγματιστικού λόγου και της πληροφοριακής γλώσσας, (ό.π.: 75-76) οδηγούν στην αποδοχή ότι το περιεχόμενο που αυτή εκφράζει, καθώς και οι γνώσεις που παράγει και διαδίδει, έχουν καθολική αξία και σημασία, παρέχοντας οφέλη τόσο στην κοινωνία στο σύνολό της όσο και σε κάθε άτομο ξεχωριστά. Το άτομο που δημιουργεί αντικειμενική γνώση αναγνωρίζεται από την κοινωνία ως ευεργέτης της και θεωρείται ηγετική μορφή στον συγκεκριμένο τομέα. Εξάλλου δεν είναι τυχαίο, όπως παρατηρεί η Φραγκουδάκη (1987: 168-169) ότι τα αυταρχικά καθεστώτα αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στη χρήση ενός τέτοιου λόγου, που αδυνατεί να εκφράσει υποκειμενικές απόψεις. Παράλληλα, η κυριαρχία της πληροφοριακής γλώσσας συχνά περιθωριοποιεί τα άλλα είδη λόγου στη δημόσια επικοινωνία ή τα υποχρεώνει να προσαρμοστούν και να την μιμηθούν, κάτι που αποτελεί τη συνηθέστερη πρακτική, ή ακόμα και τα δύο ταυτόχρονα.

2.2.1.5. Νοηματικός λόγος

Στον αντίποδα του πραγματιστικού λόγου βρίσκεται ο νοηματικός λόγος, ο οποίος είναι πρωτότυπος, μοναδικός και χρησιμοποιείται πολύ συχνά στην τέχνη. Στον νοηματικό λόγο, η «τυπολογική ομοιότητα» δεν αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, και όταν υφίσταται, έχει δευτερεύοντα ρόλο. Αντί να εστιάζει στο ίδιο το αντικείμενο, παραπέμπει στη σημασία που του αποδίδει το υποκείμενο και στη σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ τους. Στα κείμενα του νοηματικού λόγου, το περιβάλλον του αντικειμένου είναι παρόν ή υπονοείται και διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διατύπωση του νοήματος και της αξιολογικής σχέσης του υποκειμένου προς αυτό. Το νόημα προκύπτει από τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ

του αντικειμένου και του περιβάλλοντός του, που περιλαμβάνεται στην αναπαράσταση με ανάλογο τρόπο. Όσο λιγότερο παρόν είναι το περιβάλλον, τόσο περισσότερο η αναπαράσταση αποκτά πληροφοριακό χαρακτήρα ή εξυπηρετεί πληροφοριακούς σκοπούς (Πλειός 2021: 80-81).

Η ομοιότητα μεταξύ του αντικειμένου και της αναπαράστασης διαμορφώνεται μέσα από την παρέμβαση και την αξιολογική κρίση του υποκειμένου που την αντιλαμβάνεται, και χαρακτηρίζεται, σύμφωνα με τον Mihalkovits (1986), ως «συναισθηματική ομοιότητα».

Στον νοηματικό λόγο, ο στόχος δεν είναι η απλή καταγραφή ενός γεγονότος, αλλά η έκφραση ενός μοναδικού και ανεπανάληπτου νοήματος. Όπως σημειώνει ο Lotman (1982: 31), η τέχνη δεν επιδιώκει να αναπαράγει απλώς ένα αντικείμενο αλλά να το καταστήσει φορέα νοήματος. Μέσα από την αναπαράσταση, το υποκείμενο εκφράζει την αξιολογική του κρίση, τα συναισθήματα και τις στάσεις του, χωρίς να ενδιαφέρεται για τη σύγκλιση της περιγραφής του με την πραγματικότητα. Το αντικείμενο λειτουργεί ως συμβολικός φορέας ιδεών, αξιών και συναισθημάτων (Πλειός ό.π.: 82).

Συνεχίζοντας τα διακριτικά χαρακτηριστικά του νοηματικού λόγου, ο Πλειός (ό.π.: 84) προσθέτει ότι αυτό που έχει σημασία δεν είναι το τι λέγεται αλλά το πώς λέγεται. Ο στόχος του ομιλητή δεν είναι να παρουσιάσει ένα νέο περιεχόμενο αλλά να προτείνει έναν νέο τρόπο προσέγγισής του. Η καλλιτεχνική γλώσσα δεν ακολουθεί αυστηρούς κανόνες ή καθιερωμένη ορολογία. Αντίθετα, αντλεί τη ζωντάνια και τη δυναμική της από τη συνεχή δημιουργία νέων λέξεων, εικόνων και εκφραστικών μέσων. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ένα γνωστό περιεχόμενο αποκτά κάθε φορά έναν πρωτότυπο και άγνωστο τρόπο μετάδοσης.

Σε αντίθεση με τον πραγματιστικό λόγο, ο οποίος μέσω της πληροφοριακής γλώσσας έχει τη δυνατότητα να διαχειριστεί ορθολογικά και αποτελεσματικά κάθε απόπειρα διαίρεσης, αντίδρασης ή εξέγερσης, ο νοηματικός λόγος και η καλλιτεχνική γλώσσα απευθύνονται στον καθένα ατομικά, χωρίς να στοχεύουν σε μια συνολική, ενιαία επικοινωνία με το σύνολο της κοινωνίας. Αυτός είναι και ο λόγος που οι δημιουργοί του νοηματικού λόγου κατηγορούνται πως διαιρούν την κοινωνία, καλλιεργούν συγκρούσεις, και αποκόπτουν το άτομο από τον κοινό κοινωνικό ιστό, επιτείνοντας τις κοινωνικές αντιθέσεις. Για τον λόγο αυτό, αυταρχικά καθεστώτα και εξουσιαστικοί μηχανισμοί συχνά προσπαθούσαν να καταπνίξουν, πολλές

φορές με βία, είτε συγκεκριμένους εκπροσώπους και μορφές του νοηματικού λόγου, είτε οποιαδήποτε έκφρασή του γενικότερα (Πλειός ό.π.: 87-88).

2.2.1.6. Προπαγανδιστικός λόγος

Ο προπαγανδιστικός λόγος είναι ένας ιδιαίτερος τύπος επικοινωνίας που συνδέεται στενά με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τη μαζική κουλτούρα και τη διαφήμιση. Τοποθετείται ανάμεσα στον πραγματιστικό και τον νοηματικό λόγο, καθώς προκύπτει από την υβριδική σύνθεσή τους. Συγκεκριμένα, ο Πλειός, (ό.π.: 96) αναφέρει: «Ο προπαγανδιστικός λόγος επιχειρεί διαρκώς να συνθέσει την γνωστική ισχύ του πραγματιστικού λόγου και την συναισθηματική ορμή του νοηματικού λόγου». Ένα βασικό χαρακτηριστικό του είναι η αναπαράσταση της "πραγματικότητας" με τρόπο που φαίνεται αντικειμενικός αλλά ταυτόχρονα φορτίζεται συναισθηματικά. Με αυτόν τον τρόπο, η προπαγάνδα επιχειρεί να παρουσιάσει το αντικείμενο ή το γεγονός ως κάτι με καθολική σημασία, αξία και ωφέλεια, που αποσκοπεί στη συναισθηματική σύνδεση με το κοινό και την ένταξη στο σύστημα αξιών του αποδέκτη.

Επιπλέον, ο προπαγανδιστικός λόγος γενικεύει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός γεγονότος, παρουσιάζοντάς το ως κάτι μοναδικό και ανεπανάληπτο, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να δημιουργήσει ένα χαοτικό σύνολο αφηρημένων καταστάσεων. Αυτή η διαδικασία έχει πολιτική διάσταση, καθώς εξυπηρετεί συγκεκριμένα συμφέροντα και συμβάλλει στη διαμόρφωση στρατηγικών για την επίλυση προβλημάτων. Μέσα από την αξιολογική διάσταση του λόγου, ο κόσμος παρουσιάζεται συχνά ως «κλειστό» και ατέρμονο σύστημα καταστάσεων, εστιάζοντας στη δημιουργία συναισθηματικής εμπλοκής και στην ικανοποίηση συγκεκριμένων απαιτήσεων (ό.π.: 89-93).

Αναφορικά με τη γλώσσα που χρησιμοποιεί ο προπαγανδιστικός λόγος, ο Πλειός (ό.π.: 97-98) παρατηρεί ότι μιμείται την πληροφορική γλώσσα αλλά την ίδια στιγμή την προδίδει, καταργώντας την αυστηρότητα και τη συνεκτικότητά της για να προκαλέσει συναισθηματική ανταπόκριση στο ακροατήριο. Η γλώσσα του είναι αισθητική, όμως αποτελεί συνδυασμό της πληροφοριακής και της καλλιτεχνικής. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως *άμορφη αισθητική γλώσσα*. Η επικράτησή της ωθεί στο περιθώριο τις άλλες δύο, ταυτόχρονα όμως δεν μπορεί

να υπάρξει και κυρίως να εξελιχθεί χωρίς αυτές, ενώ, θεωρητικά, οι άλλες δύο μπορούν να λειτουργήσουν ανεξάρτητα από αυτήν.

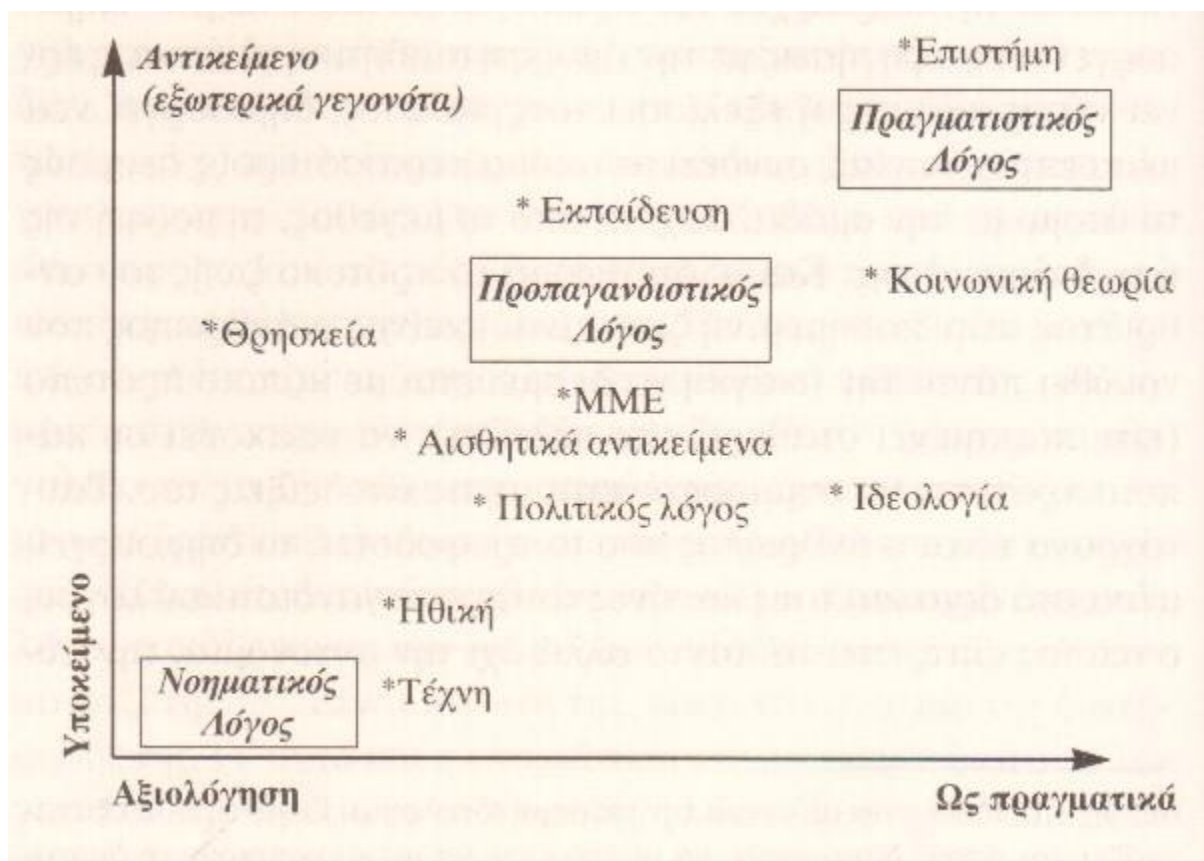
Ο συμβολισμός, ως εργαλείο του προπαγανδιστικού λόγου, εξυπηρετεί μια βασική ιδεολογική λειτουργία, καθώς αναδεικνύει συγκεκριμένες κρίσεις, αξιολογήσεις, γνώσεις, παραδοχές ή τρόπους ζωής. Ο Barthes χαρακτηρίζει αυτόν τον συμβολισμό ως «μύθο» (1973: 17). Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι συμβολισμοί στον προπαγανδιστικό λόγο προκύπτουν από εικόνες, οι οποίες δημιουργούνται μέσω της συσσώρευσης πολλαπλών τέτοιων εικόνων και αφαιρετικών διαδικασιών (Πλειός ό.π: 95). Πιο συγκεκριμένα, όπως παρατηρεί ο Μπολανάκης (2023: 12) η διαδικασία αυτή της συμβολοποίησης μετασχηματίζει τα κοινωνικά και ατομικά φαινόμενα σε σύμβολα, ενσωματώνοντας σε αυτά τις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες ή οικονομικές περιστάσεις, χωρίς να αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης από τον αποδέκτη. Και ο Bourdieu (1999: 241) επισημαίνει ότι «τα συμβολικά συστήματα λειτουργούν ως δομημένα μέσα επικοινωνίας, που στοχεύουν τελικά στην επιβολή και τη διασφάλιση της κυριαρχίας μιας κοινωνικής τάξης πάνω σε μια άλλη, αξιοποιώντας τη συμβολική βία, η οποία είναι απόλυτα θεμιτή».

Ο προπαγανδιστικός λόγος στοχεύει στην πειθώ του δέκτη, κάτι που επιτυγχάνεται μέσω ικανών επικοινωνητών -πομπών, οι οποίοι μεταδίδουν το μήνυμα με τρόπο που δυσκολεύει την πλήρη κατανόησή του. Συχνά, οι δέκτες θεωρούν ότι έχουν αποκωδικοποιήσει το μήνυμα, παρόλο που αυτό μπορεί να μην ισχύει. Ο προπαγανδιστικός λόγος αποτελεί το πιο ισχυρό εργαλείο για την άσκηση πολιτικής και συχνά εμφανίζεται ως μία μορφή πολιτικού λόγου. Αυτό οφείλεται κυρίως στον τρόπο με τον οποίο ο λόγος διαμοιράζεται και προβάλλεται από τα άτομα που τον διατυπώνουν και μέσω των μέσων που χρησιμοποιούν για να τον κοινοποιήσουν στους αποδέκτες (Μπολανάκης 2023: 13).

Ένα χαρακτηριστικό του πολιτικού λόγου είναι η ύπαρξη αντιπαραθέσεων, συγκρούσεων, διαφορών και διεκδικήσεων, που συχνά εκφράζουν διαφορετικές προσεγγίσεις απέναντι σε γεγονότα ή καταστάσεις. Ο Edelman (1985: 187) σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «η γλώσσα που χρησιμοποιείται στην πολιτική αντανάκλα την αντίληψη του ομιλητή για την πραγματικότητα, ενώ η ερμηνεία της από το κοινό μπορεί να προδίδει μια διαφορετική οπτική για την ίδια πραγματικότητα. Εάν δεν υπάρχει διαμάχη για το νόημα, τότε το ζήτημα, εξ ορισμού, δεν είναι πολιτικό».

Καταλήγοντας, όλα τα χαρακτηριστικά του προπαγανδιστικού λόγου που προαναφέρθηκαν παραπέμπουν στα χαρακτηριστικά του πολιτικού λόγου. Εξάλλου, ο Μπολανάκης (2023: 14) επιβεβαιώνει ότι ο πολιτικός λόγος μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιδεολογικός, θεσμικός ή προπαγανδιστικός. Αυτός ο τύπος λόγου αναγνωρίζεται από το θέμα που πραγματεύεται, τη θέση ή την άποψη που διασαφηνίζει, καθώς και από την απλή αναφορά σε πολιτικά ζητήματα που μας απασχολούν. Όταν γίνεται λόγος για αυτό το είδος πολιτικού λόγου, αναφερόμαστε στον «θεματικό πολιτικό λόγο», όπως επισημαίνει ο Πλειός (ό.π.: 435).

Ο Πλειός (ό.π.: 106) παρουσιάζει παραστατικά τους τρεις τύπους λόγου και τη θέση ορισμένων από τις πιο σημαντικές μορφές λόγου ως εξής:

2.2.1.7. Η σύνδεση με τα Μ.Μ.Ε.

Η κυριαρχία των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ) ως βασικών φορέων δημόσιου λόγου επηρέασε το πολιτικό πεδίο, οδηγώντας στη διαμόρφωση μιας συλλογικής πίστης στην αποτελεσματικότητα της μιντιακής εξουσίας. Η πολιτική εξουσία συχνά θεωρεί τα ΜΜΕ προνομιακούς και αναγκαίους συνομιλητές, κάτι που οφείλεται στη διεκδίκηση από πλευράς

του δημοσιογραφικού κόσμου του ρόλου του εκπροσώπου και διαμορφωτή της κοινής γνώμης. Η πίστη στη δυνατότητα των ΜΜΕ να εκπροσωπούν την κοινωνία έχει ως αποτέλεσμα τη σταδιακή σύνδεση της πολιτικής με την επικοινωνία, η οποία αναδεικνύεται σε κυρίαρχο μέσο διαμεσολάβησης ανάμεσα στους πολιτικούς και τους πολίτες. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύσσονται στρατηγικές και μέθοδοι για την επιρροή των μέσων, ενώ οι πολιτικές εκστρατείες ανατίθενται σε ειδικούς, εντείνοντας την εργαλειοποίηση της πολιτικής επικοινωνίας (Κουντούρη 2010: 58).

Αναλυτικότερα, ο Τσίλογλανίδης (2023: 40) παραθέτει κάποιες από τις στρατηγικές που μετέρχεται ο πολιτικός λόγος ανάλογα με το περιεχόμενο, τη δομή και το κοινό του, είτε γίνεται άμεση απεύθυνση σε αυτό είτε διαμεσολαβείται από κάποιο μέσο μαζικής επικοινωνίας, όπως την τηλεόραση ή το διαδίκτυο. Στη δεύτερη περίπτωση, ασφαλώς, θα πρέπει να λάβει υπόψη ότι το κοινό στο οποίο απευθύνεται είναι πλέον εξαιρετικά ετερόκλητο και ανομοιογενές με διαφορετικά ενδιαφέροντα και πολιτικές προσεγγίσεις. Ενδεικτικά, λοιπόν, αναφέρει ότι ο πολιτικός λόγος σκόπιμα είτε παρουσιάζεται ασαφής, είτε χρησιμοποιεί αντικρουόμενες τοποθετήσεις, οι οποίες συχνά καλύπτονται μέσω της χρήσης ευφημισμών, παραλλαγών, υπονοούμενων ή αμφίσημων διατυπώσεων. Άλλοτε, πάλι, οι δημοσιογράφοι παρουσιάζουν ένα μικρό μέρος του αρχικού λόγου από επιλεγμένα αποσπάσματα στο ραδιόφωνο, την τηλεόραση και το διαδίκτυο. Επιπλέον, πολλοί δημοσιογράφοι που αναμεταδίδουν το γεγονός ή σχολιάζουν τον πολιτικό λόγο, παρόλο που δεν συμμετείχαν στην πραγματική περίπτωση κατά την οποία αυτός εκφωνήθηκε, παρουσιάζονται ως παρόντες στο αρχικό γεγονός, αξιοποιώντας το δίκτυο δημοσίων σχέσεων και κοινωνικών επαφών που έχουν αναπτύξει, το οποίο τους επιτρέπει να έχουν πρόσβαση είτε στην έντυπη εκδοχή του λόγου είτε σε συνοπτικά δελτία τύπου που αναφέρονται σε αυτόν.

Στην εμπεριστατωμένη μελέτη τους, οι Σαμαράς και Παπαθανασόπουλος (2007: 199, 201) εξετάζουν τις μορφές και τα χαρακτηριστικά της απεικόνισης της πολιτικής σε δύο είδη τηλεοπτικού πολιτικού λόγου: τις τηλεοπτικές αναμετρήσεις πολιτικών αρχηγών και τις πολιτικές συζητήσεις που ενσωματώνονται στα δελτία ειδήσεων κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου. Τα ευρήματά τους αποδεικνύουν ότι, σε αντίθεση με την πολιτική διαφήμιση η οποία βασίζεται κυρίως στην επίκληση του θυμικού, οι μορφές αυτές πολιτικού διαλόγου προσανατολίζονται περισσότερο στον ορθολογικό λόγο. Συγκεκριμένα,

διαπιστώνεται ότι η πειθώ που ασκείται σε αυτά τα τηλεοπτικά πλαίσια θεμελιώνεται κατά κύριο λόγο στη χρήση επιχειρημάτων, τεκμηρίωσης και λογικής συλλογιστικής. Τόσο τα "τηλεοπτικά παράθυρα" όσο και οι "ηλεμαχίες" πληρούν, σύμφωνα με τους συγγραφείς, περισσότερα από τα κριτήρια που θέτει η κανονιστική θεωρία της δημοκρατίας σε ό,τι αφορά τη διαδικασία του δημόσιου διαλόγου. Έτσι, η κυρίαρχη μορφή πειθούς που εντοπίζεται είναι η επιχειρηματολογική, γεγονός που υποδηλώνει έναν λόγο περισσότερο θεσμικά εστιασμένο και δημοκρατικά νομιμοποιημένο.

Λαμβάνοντας υπόψη τον κεντρικό ρόλο των μέσων ενημέρωσης στις σύγχρονες δημοκρατίες, η Κουντούρη (2010: 61) επισημαίνει ότι τα πολιτικά κόμματα στρέφονται ολοένα και περισσότερο στην πολιτική επικοινωνία, προσαρμόζοντας τις στρατηγικές τους με στόχο να ελέγχουν τη ροή της καθημερινής ενημέρωσης και να διαμορφώνουν τις δημόσιες στάσεις και αντιλήψεις προς όφελός τους. Αυτή η εξάρτηση από την επικοινωνία περιγράφεται ως "μεσοποίηση" της πολιτικής (Mazzoleni & Schulz 1999: 251-252). Πρόκειται για μια διαδικασία που περιλαμβάνει, αφενός, την προσαρμογή των πολιτικών στις απαιτήσεις των μέσων ενημέρωσης και, αφετέρου, την εργαλειακή χρήση τους για την επίτευξη πολιτικών στόχων. Η μεσοποίηση διαφοροποιείται από την έννοια της απλής διαμεσολάβησης, καθώς έχει πιο ισχυρές συνέπειες αλλά είναι λιγότερο καθοριστική από την υπόθεση της "κατευθυνόμενης από τα μέσα ενημέρωσης δημοκρατίας" (media-driven republic), όπου τα μέσα αντικαθιστούν τους πολιτικούς θεσμούς και ελέγχουν πλήρως τις πολιτικές διαδικασίες. Αντίθετα, η μεσοποίηση αναγνωρίζει την αυξανόμενη επιρροή των μέσων στη δημόσια σφαίρα και στο πολιτικό πεδίο, χωρίς ωστόσο να υποστηρίζει την πλήρη κυριαρχία τους στους πολιτικούς θεσμούς.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι πολιτικοί ανταγωνισμοί χαρακτηρίζονται από τη στροφή των πολιτικών προσώπων στις μιντιακές στρατηγικές, την αυξημένη επαγγελματοποίηση της πολιτικής επικοινωνίας και τη στενή συνεργασία ή ανταγωνιστική αλληλεπίδραση μεταξύ πολιτικών και δημοσιογράφων για τον έλεγχο του πολιτικού αφηγήματος. Παράλληλα, η ανάπτυξη των μέσων ενημέρωσης συμβάλλει στη δημιουργία μιας νέας τάξης ειδικών, όπως δημοσκόποι, διαφημιστές, ειδικοί στις σχέσεις με τα ΜΜΕ, υπεύθυνοι τύπου (spin doctors) και επαγγελματίες στο πολιτικό μάρκετινγκ, οι οποίοι δραστηριοποιούνται στον πολιτικό και μιντιακό χώρο (Κουντούρη 2010: 62).

Κλείνοντας τη συζήτηση αυτή, αξίζει να αναφερθούμε στο επικοινωνιακό αποτέλεσμα που υπηρετούν τα ΜΜΕ ως ιδεολογικοί μηχανισμοί. Η Δεληγκιαούρη (2007: 104-105) κάνει λόγο για τη διπλή λειτουργία των ΜΜΕ. Από τη μια πλευρά, λειτουργούν ως μηχανισμοί χειραγώγησης (μαρξιστική προσέγγιση), δηλαδή μεταδίδουν την ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης, αυτής που κατέχει την ιδιοκτησία και τα ελέγχει. Τα μηνύματά τους γίνονται αποδεκτά από το κοινό, γιατί λειτουργούν ως «ενισχυτές» των υφιστάμενων δομών, τις οποίες τελικά και νομιμοποιούν, ιδιαίτερα όταν γίνεται συνδυαστική χρήση τους με άλλους θεσμούς (αστυνομία, δικαστική εξουσία κ.τ.λ.).

Σε αντίθεση με τη μαρξιστική θεωρία για τα ΜΜΕ, οι υποστηρικτές του πλουραλιστικού-φιλελεύθερου ιδεώδους εναπόθεσαν πολλές από τις ελπίδες τους στο σύγχρονο επικοινωνιακό περιβάλλον και στη δυνατότητα των ΜΜΕ να παρέχουν τη δυνατότητα για την έκφραση διαφορετικών και αντικρουόμενων πολιτικών απόψεων και ιδεολογιών. Αυτή η αντίληψη βασίζεται στον διαχωρισμό μεταξύ του γεγονότος (ως αντικειμενικής πραγματικότητας) και της ερμηνείας του (ως υποκειμενικής πραγματικότητας). Οι συγκεκριμένες θέσεις εδράζονται στην άποψη ότι τα ΜΜΕ αποτελούν «καθρέφτη της πραγματικότητας» («mirror of reality»), υπονοώντας ότι λειτουργούν ως ουδέτεροι μεταδότες μηνυμάτων, τα οποία διαμορφώνονται κυρίως από την κοινωνία και όχι από τα ίδια τα μέσα (ό.π.).

2.2.2. Ειδικά χαρακτηριστικά

2.2.2.1. Λόγος πληθωρικός

Η Φραγκουδάκη (1987: 156) παραθέτει αναλυτικά τα χαρακτηριστικά του πληθωρικού λόγου. Ο πληθωρισμός στη γλώσσα χαρακτηρίζεται από τη χρήση περισσότερων λέξεων από όσες απαιτούνται για να αποδοθεί το νόημα, από την επιλογή σπάνιων ή ασυνήθιστων λέξεων, καθώς και από υπερβολικά περίπλοκες γραμματικές και συντακτικές δομές. Αυτή η υπερβολή λειτουργεί εις βάρος της σαφήνειας, κάνοντας το μήνυμα πιο δύσκολο στην κατανόηση ή ακόμη και ασαφές. Επιπλέον, χρησιμοποιεί πολλά συνώνυμα, υπερβολική συχνότητα επιθετικών προσδιορισμών, προθέσεων και επιρρημάτων, μακροσκελείς προτάσεις και σύνθετες συντακτικές δομές. Χαρακτηρίζεται από ρητορικές επαναλήψεις, περίτεχνη έκφραση, πομπώδες ύφος και εκτεταμένες περιφράσεις. Αυτή η μορφή γλώσσας

συχνά δημιουργεί την εντύπωση του εξεζητημένου, μέσω της συνειδητής χρήσης ασυνήθιστων λέξεων που δεν είναι οικείες στο κοινό.

Ειδικότερα, ο λεκτικός πληθωρισμός στον πολιτικό λόγο εκδηλώνεται με υπερβολές, όπως η χρήση πλεονασμών, η κατάχρηση συνωνύμων, βεβαιωτικών και δεοντολογικών εκφράσεων, έντονης συναισθηματικής φόρτισης και πομπώδους ύφους. Με αυτόν τον τρόπο, ο πολιτικός λόγος παγιδεύει το ακροατήριο συναισθηματικά και ηθικά, κυρίως μέσω της προβολής βαρύγδουπων αξιών. Οι μεγάλες λέξεις μέσα από ταυτολογίες ή δεσμευτικές φράσεις, εμποδίζουν τον αποδέκτη να επεξεργαστεί τις πληροφορίες λογικά, αποτρέποντας έτσι τη συνειδητοποίηση της απώλειας νοήματος που προκαλείται από την επανάληψη, την υπερβολή και το ηθικό βάρος των λέξεων. Στο σημείο αυτό κρίνουμε καίριο το σχόλιο του Πασχαλίδη (2017: 14) ότι η χρήση ποικίλων γλωσσικών τεχνασμάτων και εκφραστικών μέσων στον πολιτικό λόγο συγκρίνεται επάξια με τη ρητορική των αρχαίων Ελλήνων. Οι διαφορές μεταξύ τους σχετίζονται κυρίως με την τεχνική, η οποία εξαρτάται από το κοινωνικό και χρονικό πλαίσιο όπου διαμορφώνεται ο λόγος, καθώς και από το μέσο (τεχνολογικό ή μη) μέσω του οποίου μεταδίδεται.

Η γλώσσα που χρησιμοποιείται τονίζει την ηθική διάσταση εις βάρος της σαφήνειας, ενώ η υπερβολή και ο στόμφος δυσχεραίνουν την κατανόηση, προωθώντας την άκριτη αποδοχή. Οι λέξεις δεν έχουν μόνο συναισθηματική φόρτιση αλλά παρουσιάζονται ως κοινωνικά και ηθικά φορτισμένες αξίες. Μέσω αυτού του χειρισμού, το νόημα χάνεται και αντικαθίσταται από μια ασαφή αντιπαράθεση του καλού και του κακού, απομακρύνοντας τη λογική. Αντίθετα, ο λόγος στοχεύει στο συναίσθημα, ενώ συσπειρώνει το κοινό με έντονα επιφωνήματα και καταγγελίες, αποτρέποντας τόσο τη λογική διαφωνία όσο και τη συμφωνία που προκύπτει από την κριτική σκέψη (Φραγκουδάκη ό.π.: 158).

Και καταλήγει (ό.π.: 159) ότι η πληθωρική ρητορεία στον πολιτικό λόγο δεν έχει ως κύριο στόχο να πείσει τους δέκτες. Δημιουργεί νοηματική ασάφεια και οδηγεί στον πλεονασμό και την ακυριολεξία. Η επιτήδευση και η πληθώρα των λεκτικών στοιχείων οδηγούν στη σημασιολογική φθορά. Πριν από όλα, όμως, επιδιώκει να προκαλέσει τη συνοχή της κοινωνικής ομάδας στην οποία απευθύνεται και όχι να μεταδώσει μήνυμα συγκεκριμένο. Δεν πληροφορεί τον δέκτη αλλά νομιμοποιεί τον πομπό. Η Τσιτσανούδη- Μαλλίδη (2007: 42), εστιάζοντας στην πληθωρική μορφή του δημοσιογραφικού λόγου, επισημαίνει πως αυτή η 'τρομοκρατική' κυριαρχία του πομπού συντηρεί και παγιώνει την απόσταση της

ανωτερότητάς του ως ειδήμονος, καταστρέφει την επικοινωνία και εγκλωβίζει τον δέκτη. Αναγνωρίζει, επίσης, ότι αυτό το αποτέλεσμα δεν περιορίζεται μόνο στον πληθωρικό δημοσιογραφικό λόγο αλλά και στο επίπεδο του πολιτικού, όπου επίσης ο δέκτης φοβάται πως ομολογώντας και γνωστοποιώντας πως δεν κατανοεί, δεν συμμετέχει, δεν συναινεί, αναγνωρίζει την κατωτερότητά του και σύρεται σε μία δήθεν απαξίωση.

2.2.2.2. Λόγος αξιολογικός

Στον αξιολογικό λόγο τα μηνύματα έχουν τη μορφή της αλήθειας και όχι της πληροφορίας. Ο συγκεκριμένος τύπος λόγου περιέχει διατυπώσεις που αποκλείουν την αμφισβήτηση, ηθικές έννοιες, οι οποίες υποκαθιστούν τα τεκμήρια, λέξεις –αξίες και όχι επιχειρήματα και αποδείξεις. Επομένως, υπολανθάνει η ηθική καταδίκη του δέκτη που ενδέχεται να διαφωνήσει. Ρητές και έμμεσες αξιολογήσεις κάνουν το μήνυμα εκβιαστικό για τον δέκτη (Φραγκουδάκη ό.π.: 162).

Ειδικότερα, ο πολιτικός λόγος χρησιμοποιεί λέξεις με γιγάντια ηθική διάσταση και ισχυρή συναισθηματική φόρτιση, σε σημείο που το αξιολογικό τους βάρος διαστρεβλώνει ή ακυρώνει το νόημά τους. Λέξεις όπως «έθνος», «σοσιαλισμός», «παράδοση», «λαός» λειτουργούν όχι ως φορείς νοήματος, αλλά ως αξίες, στερούμενες νοηματικού περιεχομένου, ενώ αποκτούν δύναμη εξουσίας. Η αποδεικτική ισχύς αυτών των λέξεων προκύπτει αποκλειστικά από την αξιακή τους φόρτιση, καθώς η δεσμευτική ηθική τους διάσταση αντικαθιστά το πραγματικό νόημα (Φραγκουδάκη 1987: 162).

Σύμφωνα με τον Πασχαλίδη (2017: 13-14), ο αξιολογικός πολιτικός λόγος κατασκευάζει μηνύματα, φορτισμένα ενίοτε συναισθηματικά ή και ψυχολογικά, τα οποία περικλείει με μια κρούστα αληθοφάνειας και υπερβολής, καθιστώντας τα έτσι «άτρωτα». Τα αξιολογικά σχήματα λειτουργούν ως «καταπέλτες» στη συνείδηση και τον ψυχισμό του δέκτη, ο οποίος όχι μόνο αρνείται να τα υποβάλλει σε κριτική αλλά, το χειρότερο, αρνείται και να επιδιώξει μια τέτοια προσέγγιση. Η επιτυχία του πολιτικού λόγου έγκειται ακριβώς σε αυτή την «άρνηση» του δέκτη, είτε επειδή έχει πεισθεί για την αδιάσειστη «αλήθεια» των επιχειρημάτων που του υποβάλλονται, είτε επειδή η κριτική του ικανότητα είναι ανεπαρκής να αξιολογήσει το περιεχόμενο του μηνύματος, είτε έχει ήδη ταυτισθεί εξ ολοκλήρου με τον ομιλητή. Η Τσιτσανούδη- Μαλλίδη (2007: 43) προσθέτει πως ο δέκτης θα μπει στη διαδικασία να αμφισβητήσει το «αυτονόητο» και «αυταπόδεικτο», μόνο αν διέπεται από

αντιδραστικότητα, τάση αντιρρησιακή και ανταρσιακή ή απλώς από γραφικότητα, σαν να είναι ένας τύπος σόλοικος και περιθωριακός.

2.2.2.3. Λόγος διχοτομικός

Ένα συνηθισμένο γνώρισμα του ιδεολογικού λόγου είναι η τάση για διχοτόμηση. Από την αρχή προϋποτίθεται η αντιπαράθεση δύο αντίθετων αξιών, οι οποίες δίνουν στον λόγο το βασικό του νόημα. Κάθε δήλωση στηρίζεται σε μια διαρκή έμμεση αντίθεση, όπως καλό-κακό, σωστό-λάθος, προοδευτικό-αντιδραστικό, ηθικό-ανήθικο κ.λπ. Η διχοτόμηση προβάλλει μια θετική αξία, την οποία ενισχύει μέσω της αντίθεσής της με την αρνητική. Έτσι, η θετική αξία παρουσιάζεται ως αποδεικτική από μόνη της, καθώς η συνεχής αντιπαράθεση αρκεί για να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι το καλό είναι καλό, απλώς επειδή το κακό είναι κακό, χωρίς περαιτέρω απόδειξη. Μέσα σε αυτή τη διχοτομική παγίδα, η αλήθεια εμφανίζεται ως απόλυτη και ακίνητη, χωρίς να απαιτεί τεκμηρίωση, αφού η αξία της ενισχύεται από την απαξίωση που συνεπάγεται η άρνησή της (Φραγκουδάκη ό.π.: 173).

Η αξιολογική διχοτόμηση αποτελεί συχνό φαινόμενο στην πολιτική γλώσσα. Η αντιπαράθεση που ενσωματώνει, εμποδίζει τον αποδέκτη να σκεφτεί κριτικά, καθώς η διχοτομική λογική βασίζεται στην προαποφασισμένη αξιολόγηση του καλού και του κακού. Αυτή η διχοτόμηση επιτρέπει στην πολιτική ρητορική να χρησιμοποιεί λέξεις ως «θεολογικά εργαλεία αναθέματος» (ό.π.: 175).

Η αυστηρά καθορισμένη αξιολόγηση του καλού, του σωστού κ.λπ., αποτελεί τη βάση της λογικής της πολιτικής προπαγάνδας. Έτσι, συχνά δεν απαιτείται να παρατεθούν αποδείξεις για την αλήθεια του καλού που προωθείται ή του κακού που καταγγέλλεται. Όλες οι μορφές ρατσισμού στηρίζονται σε κατασκευασμένες αξίες που μοιάζουν άτρωτες, καθώς εδράζονται στη διχοτόμηση καλού-κακού, παγιδεύοντας τον αποδέκτη μέσα σε αυτή τη λογική (ό.π.: 176). Κατά έναν τέτοιο τρόπο, ο λόγος της πολιτικής προπαγάνδας επιδιώκεται να καταστεί ισχυρός και αδιάψευστος, συρρικνώνοντας ταυτόχρονα το πεδίο των αμφισβητήσεων, αφού κινείται στην αξιωματική λογική του «άσπρου – μαύρου» η οποία και δεν επιδέχεται αμφισβητήσεις και διαψεύσεις (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη (2007: 44).

2.2.2.4. Λόγος αυταπόδεικτος

Ο λόγος των εξουσιών αποκτά αυταπόδεικτο χαρακτήρα επειδή τα μηνύματά του παρουσιάζονται ως οριστικές διαβεβαιώσεις, ταυτισμένες με την αλήθεια και αμετακίνητες. Οι λανθάνουσες αξιολογήσεις υποστηρίζουν τους συλλογισμούς, παρακάμπτοντας την ανάγκη για αποδείξεις ή τεκμηρίωση. Η πειστικότητα αυτών των συλλογισμών εδράζεται στην προβολή της αδιαμφισβήτητης και οριστικής αξίας των συμπερασμάτων. Η αυταπόδεικτη φύση του λόγου πηγάζει από την έμμεση καταφυγή σε διάφορες πηγές νομιμοποίησης ή εγκυρότητας, όπως η αυθεντία, η λογική, η γνώση, η φύση, η παρατήρηση, οι υπερφυσικές δυνάμεις, αλλά και το αυτονόητο, το κοινώς αποδεκτό και ο κοινός νους (Φραγκουδάκη ό.π.: 177-178), που καθιστούν τα μηνύματα αληθινά και αδιάψευστα, ακόμη και αν αυτά θα έχρηζαν αποδεικτικού ελέγχου και τεκμηρίωσης (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη 2007: 44).

Και ο πολιτικός λόγος αποκτά συχνά αυταπόδεικτο χαρακτήρα μέσω της επίκλησης στην παρατήρηση, τη φύση και τον κοινό νου, που καθιστά τις δηλώσεις του αδιαμφισβήτητες και οριστικές, χωρίς να απαιτείται απόδειξη. Ένα κοινότυπο επιχείρημα των πολιτικών προκειμένου να δικαιολογήσουν την αιώνια συνύπαρξη ηγετών και μαζών, αποτελεί η παραπομπή στη φύση, όπου και οι ζωικές ομάδες έχουν αρχηγό. Η αντιπαράθεση με τέτοιου είδους αυταπόδεικτες «αλήθειες», βασισμένες στη φύση, είναι ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς ο δέκτης χρειάζεται ένα πολυεπίπεδο οπλοστάσιο γνώσεων και επιχειρημάτων – ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικών – για να διατυπώσει αντίρρηση.

Η καταφυγή σε αυθεντίες, τόσο επιστημονικές όσο και πολιτικές, δημιουργεί μια διπλή παγίδα, καθώς αυτές οι αυθεντίες συνδυάζουν θεωρητική και ιδεολογική αξία. Ωστόσο, η αυταπόδεικτη ισχύς του ιδεολογικού λόγου δεν σχετίζεται με τις πηγές καθαυτές, αλλά με τον τρόπο που τις χειρίζονται. Το μήνυμα αποκτά αυταπόδεικτο χαρακτήρα μέσα από ανιστορική χρήση των πηγών, όπου η ιστορική εξέλιξη απουσιάζει. Αυτή η απουσία μετατρέπει τις αξίες σε στατικές, επομένως αιώνιες και αδιαμφισβήτητες «αλήθειες» (Φραγκουδάκη ό.π.: 180-181).

2.2.2.5. Λόγος συμφυρματικός

Ο ιδεολογικός λόγος συχνά χαρακτηρίζεται από μια σύγχυση γλωσσικών και νοηματικών στοιχείων, που δυσκολεύουν την κατανόηση και την κριτική αξιολόγηση των μηνυμάτων. Συνδυάζει διαφορετικές γλωσσικές μορφές ή κοινωνικά ιδιώματα, ενώ χρησιμοποιεί χωρίς διάκριση λέξεις με παρόμοια σημασία ή αφηρημένες έννοιες, που μπορεί να μην έχουν καμία λογική σύνδεση. Αυτό οδηγεί σε έντονη ασάφεια, η οποία καλύπτει το πραγματικό νόημα και εμποδίζει τον αποδέκτη να διερευνήσει την ακρίβεια ή την αλήθεια των λεγομένων. Συχνά ενώνονται νοήματα που αντιφάσκουν μεταξύ τους, παράγοντας λεκτικές κατασκευές, όπου η μία σημασία αναιρεί την άλλη. Επιπλέον, παρατηρούνται επικαλύψεις εννοιών, αντικαταστάσεις όρων και απότομα νοηματικά περάσματα, που δημιουργούν κενά και λογικές αντιφάσεις χωρίς να γίνονται αντιληπτά. Αυτή η έλλειψη συνοχής, ανάλογα με το πλαίσιο και τον σκοπό του λόγου, παράγει ασάφεια που προστατεύει τον ομιλητή από την κριτική ανάλυση, αποτρέποντας τον αποδέκτη από το να κατανοήσει πλήρως τα λεγόμενα (Φραγκουδάκη ό.π.: 166).

Συμπληρώνοντας ο Πασχαλίδης (2017: 19-20) αναφέρει ότι ο συμφυρματικός λόγος μπορεί να χαρακτηρίζεται από υπερβολική ή πλούσια διατύπωση, αλλά εξίσου πιθανό είναι να εμφανίζεται απλός και ελλειπτικός, όπου η ασάφειά του είναι «υπολογισμένη». Αυτό σημαίνει ότι ο πομπός επιδιώκει σκόπιμα να προκαλέσει την ενεργοποίηση του ακροατηρίου, οδηγώντας το σε μια επιπλέον αντίδραση. Έτσι, μια περιεκτική πρόταση, μέσα από τον συμφυρμό των εννοιών, μπορεί να γεννήσει δέος, έκπληξη ή ακόμα και ανησυχία στο κοινό. Αυτή η αντίδραση μπορεί να αποσπάσει το ακροατήριο από οποιαδήποτε κριτική αξιολόγηση του μηνύματος.

Αναφερόμενη πιο συγκεκριμένα στον πολιτικό λόγο, η Φραγκουδάκη (ό.π.: 168) παρατηρεί ότι σπάνια αναμιγνύει γλωσσικές μορφές και ιδιώματα, αλλά συχνότερα παρουσιάζει συμφυρματικότητα στις έννοιες. Δηλαδή, χρησιμοποιεί λέξεις ανεξάρτητα από το πραγματικό τους νόημα, θεωρώντας ως συνώνυμες λέξεις με διαφορετικές σημασίες ή δημιουργώντας όρους από λέξεις που περιέχουν αντικρουόμενα νοήματα. Αυτό οδηγεί σε σύγχυση σχετικά με το περιεχόμενο του πολιτικού μηνύματος, καθιστώντας το αποδεκτό παρά την ασαφή ή αντιφατική του σημασία.

Η λανθασμένη χρήση λέξεων είναι συχνή, ιδίως όσον αφορά πολιτικές αξίες, όπως ο όρος «έθνος», ο οποίος στον πολιτικό λόγο συχνά δεν χρησιμοποιείται με την ιστορική του

διάσταση, αλλά ως συνώνυμο της λέξης «φυλή», παραβλέποντας έτσι την ιστορική εξέλιξη και την έννοια της αλλαγής.

Η αλλοίωση των σημασιών στον πολιτικό λόγο είναι ιδιαίτερα ανησυχητική, όπως φαίνεται από το πιο ακραίο παράδειγμα που ανέλυσε ο Γάλλος ιστορικός των ιδεών, Ζαν-Πιέρ Φάιγ (ό.π.). Επισήμανε ότι η χρήση της γλώσσας από τη ναζιστική εξουσία υπήρξε ο πιο επικίνδυνος πειραματισμός στην ευρωπαϊκή ιστορία σχετικά με τη σύνδεση της γλώσσας με την πολιτική πράξη. Αυτό το παράδειγμα αναδεικνύει τη σοβαρότητα της νοηματικής καταστροφής στον πολιτικό λόγο.

2.2.2.6. Λόγος ευφημιστικός

Η ιδεολογική γλώσσα αξιοποιεί τεχνικές όπως η μετάθεση, η μετωνυμία και το υπονοούμενο, με στόχο να ενισχύσει τη νομιμοποίηση του πομπού και να αποκρύψει επιδέξια το υποκείμενο του λόγου. Μέσα από ευφημιστικές διατυπώσεις, ο ομιλητής αποδίδει στον εαυτό του αδιαμφισβήτητο κύρος, καθιστώντας τα μηνύματά του απρόσβλητα, καθώς τα παρουσιάζει ως αυταπόδεικτα. Με αυτόν τον τρόπο, απαλλάσσεται από την ανάγκη να υποστηρίξει τις θέσεις του με αποδεικτικά στοιχεία ή λογικά επιχειρήματα (Φραγκουδάκη ό.π.: 170).

Στον πολιτικό λόγο, η ευφημιστική διατύπωση συχνά αποσκοπεί στην παρουσίαση του μηνύματος ως λογικού ή στη νομιμοποίηση του πομπού μέσω της επιλογής συγκεκριμένων λέξεων, γεγονός που επιβεβαιώνεται μέσα από μια πληθώρα παραδειγμάτων που παραθέτει η Φραγκουδάκη (ό.π.: 170-171). Στην ιστορία, όλοι οι δικτάτορες αυτοαποκαλούνταν «οδηγοί», «σωτήρες» ή «πατέρες», ενώ οι πιο αδίστακτοι ανάμεσά τους προέβαλαν τον εαυτό τους ως «μετριοπαθείς», «αφανάτιστοι» και «προσωρινοί». Ταυτόχρονα, χαρακτήριζαν τους πολιτικούς αντιπάλους τους ως «άρρωστα κύτταρα του εθνικού οργανισμού» ή «εγκληματίες», χρησιμοποιώντας τη γλώσσα για να δικαιολογήσουν την εξόντωσή τους. Στον Πασχαλίδη (2017: 20) αναφέρεται ότι ο ευφημισμός, κατά τον Τζωρτζ Όργουελ, είναι αναγκαίος στον πολιτικό λόγο, διότι με αυτόν τον τρόπο κατορθώνει να υπερασπισθεί δόγματα που δεν είναι δεκτικά υποστήριξης. Έτσι, λοιπόν, ο ευφημισμός καθιστά μη δικαιολογημένες πολιτικές πρακτικές δικαιολογημένες.

Ένα χαρακτηριστικό της ευφημιστικής γλώσσας είναι η αποσιώπηση ή η μετάθεση του υποκειμένου του λόγου. Ο πολιτικός συχνά μιλά στο πρώτο πρόσωπο του πληθυντικού, αντικαθιστώντας το ατομικό «εγώ» με το συλλογικό «εμείς», ένα αξιολογικό σχήμα που δημιουργεί αυτόματα αντιπαράθεση με τους «άλλους». Αυτοί οι «άλλοι» δεν χρειάζεται να οριστούν ή να τεκμηριωθεί γιατί στερούνται των ιδιοτήτων που αποδίδονται στο «εμείς» (ό.π.).

Συχνά, το υποκείμενο αντικαθίσταται από τη λέξη «λαός», μια γενίκευση που προσδίδει ισχύ στη δήλωση (π.χ. «ο λαός απαιτεί»). Ακόμη πιο ισχυρή είναι η χρήση αφηρημένων εννοιών ή ηθικών αξιών ως υποκειμένων. Εκφράσεις όπως «η ελευθερία απαιτεί», «η δικαιοσύνη επιτάσσει», «το έθνος απαιτεί» ή «η ειρήνη επιβάλλει» δίνουν ιδιαίτερη ισχύ στον ομιλητή, καθώς καθιστούν δύσκολη την αντίρρηση. Είναι εύκολο να αντιπαρατεθεί κάποιος με έναν άλλον άνθρωπο, ακόμη κι αν είναι δεινός ρήτορας αλλά είναι σχεδόν αδύνατο να αντιταχθεί σε έννοιες όπως η δικαιοσύνη, η πρόοδος, το έθνος, η παράδοση ή η ανθρωπότητα.

2.3. Τα δημιουργικά γλωσσικά στοιχεία ως βασικό χαρακτηριστικό του πολιτικού λόγου

Ο λόγος αποτελεί το κυριότερο εργαλείο, μέσω του οποίου οι πολιτικοί μπορούν να εξηγήσουν, να υποστηρίξουν και να νομιμοποιήσουν τις ενέργειές τους. Υπάρχει μια θεωρία με μακιαβελλικά στοιχεία που συνδέεται με την επικοινωνία. Οι ανθρώπινες συμπεριφορές καθοδηγούνται από στρατηγικές που αποσκοπούν στη μέγιστη δυνατή ωφέλεια στην καθημερινότητά τους. Ακόμη και υπό το μακιαβελλικό πρίσμα, η ωφέλεια μπορεί να μεγιστοποιηθεί όταν οι άνθρωποι ανταλλάσσουν πληροφορίες μεταξύ τους με στρατηγικό τρόπο. Ωστόσο, αυτή η διαδικασία δεν βασίζεται πάντοτε σε καλοπροαίρετες ή αγνές επικοινωνιακές πρακτικές (Σερενίδη 2013: 25). Πολύ συχνά η γλώσσα της πολιτικής επενδύει στη δύναμη της γλώσσας προκειμένου να ανοίξει τον δρόμο για την άσκηση βίας. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά η Wodak (2011: 3), «οι λέξεις γίνονται όπλα και μπορούν να χρησιμοποιηθούν ακόμα και για τη νομιμοποίηση των όπλων».

Έχει ιδιαίτερη σημασία να δούμε πώς περιγράφει τη γλώσσα του πολιτικού λόγου ο γνωστός πολιτικός Καστανίδης (1993: 63): «Ο εκφερόμενος πολιτικός λόγος είναι συνήθως δύσμορφος και δύσηχος, αν όχι άμουσος, δεν υπακούει σε γραμματικούς ή συντακτικούς

κανόνες, δεν είναι ακριβής αλλά ασαφής, συχνά χωρίς περιεχόμενο και νόημα και άλλοτε δύσκαμπτος, συντίθεται από λέξεις εγκιβωτισμένες στην ιδεολογική ακαμψία και την πνευματική ξηρασία». Για τον ίδιο λόγο και ο Χαραλαμπάκης (2015: 5) δικαιολογεί τον χαρακτηρισμό «ξύλινη» για τη γλώσσα των πολιτικών: «Η μεταφορική αυτή εικόνα παραπέμπει στο ξύλινο πόδι, σε κάτι το δύσκαμπτο, το ψυχρό και αποκρουστικό. Ο ξύλινος λόγος βγαίνει αυτόματα από τα γνωστά «κουτάκια» με φράσεις κλισέ». Και ο ίδιος συνεχίζει επισημαίνοντας ότι στις πολιτικές αντιπαραθέσεις η έμφαση δίνεται στα λάθη των άλλων κομμάτων, ενώ δεν προτείνονται συγκεκριμένες ή πειστικές εναλλακτικές λύσεις. Μιλούν για μια «άλλη πολιτική», στην πράξη όμως παραμένει η ίδια. Στις προεκλογικές συγκεντρώσεις, και όχι μόνο, οι πολιτικοί χρησιμοποιούν λέξεις που έχουν χάσει το νόημά τους. Λέξεις, όπως: *διάλογος, διαφάνεια, ισότητα, δικαιοσύνη* κακοποιούνται βάνουσα. Η όμορφη λέξη *όραμα* έχει ευτελιστεί, καθώς στη γλώσσα της πολιτικής παραπέμπει συνήθως σε κούφια οράματα (ό.π.).

Οι γλωσσικές επιλογές εξαρτώνται και επηρεάζονται από τον ίδιο τον παραγωγό λόγου αλλά και από τη βασική του πρόθεση. Γι' αυτό και η πολιτική ρητορική διαθέτει ένα πλούσιο γλωσσικό οπλοστάσιο, προκειμένου να υπηρετήσει κάθε φορά διαφορετικές σκοπιμότητες.

Παραθέτουμε ορισμένα από τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα της γραμματικής του πολιτικού λόγου:

α. Η τροπικότητα: Σύμφωνα με τη Στάμου (2014) εφαρμόζεται η «επιστημική τροπικότητα» με Οριστική έγκλιση, όταν επιχειρείται η έκφραση της βεβαιότητας του ομιλητή για την αλήθεια των λεγομένων, η «δεοντολογική τροπικότητα» με Προστακτική και Προτρεπτική ή Αποτρεπτική Υποτακτική για την έκφραση του βαθμού της επιτακτικότητας για τη λύση ενός ζητήματος, και τέλος, η «αξιολογική τροπικότητα», με την οποία εκφράζεται ο βαθμός συναισθηματικής φόρτισης (Τσιλογλανίδης 2023: 44-45).

β. Η δείξη του προσώπου: Η Στάμου (ό.π.) υπογραμμίζει ότι τόσο τα ρηματικά πρόσωπα και οι αριθμοί (α' β' ή γ' ενικό ή πληθυντικό) όσο και οι προσωπικές και κτητικές αντωνυμίες, άλλοτε προβάλλονται και άλλοτε απαλείφονται από τον δημιουργό του λόγου, ανάλογα με τη σχέση που θέλει να οικοδομήσει με τον αποδέκτη του. Αν σκοπός του πομπού είναι η άμεση επικοινωνία με τον δέκτη, θα του προσδώσει προσωπικό ύφος και θα συμπεριλάβει τη «δείξη προσώπου». Σε διαφορετική περίπτωση ο λόγος καθίσταται μη διαπεραστικός, αφού αποκτά απρόσωπο ύφος (Τσιλογλανίδης 2023: 44).

γ. Οι πράξεις λόγου: Ο Searle (1976, όπως αναφ. στο Κανάκης 2014: 58) κάνει λόγο για πέντε κατηγορίες πράξεων λόγου. Πιο συγκεκριμένα, εφαρμόζονται οι «αποφαντικές» πράξεις λόγου, όταν επιδιώκεται η έκφραση αντίληψης με τον πομπό να αποτελεί το επίκεντρο της πράξης και τον δέκτη απλά λαμβάνει τις αντίστοιχες πληροφορίες. Η εστίαση αυτή βρίσκεται στον αντίποδα της «κατευθυντικής» πράξης, κατά την οποία ο πομπός ζητεί κάτι από τον αποδέκτη, ο οποίος καλείται να ικανοποιήσει το αίτημα. Υπάρχουν επίσης οι λεγόμενες «δεσμευτικές» πράξεις λόγου, στις οποίες ο πομπός αναλαμβάνει μία δέσμευση για την πραγματοποίηση μίας υπόσχεσης, οι «εκφραστικές» πράξεις λόγου, με τις οποίες δηλώνεται η ψυχολογική κατάσταση του δημιουργού του κειμένου σε μία δεδομένη χρονική στιγμή και, τέλος, οι «διακηρυκτικές» πράξεις λόγου, κατά τις οποίες η εκάστοτε πράξη επιτελείται την στιγμή ακριβώς που διακηρύσσεται (Τσιλογλανίδης 2023: 44).

δ. Ελλειπτικές δομές – ονοματικές φράσεις: Με την κυρίαρχη παρουσία των ουσιαστικών και των προσδιορισμών τους, τον περιορισμό του ρηματικού κι άρα παραστατικού-δραστικού λόγου που κινητοποιεί τη σκέψη, τον συνθηματολογικό χαρακτήρα της γλώσσας, ο πολιτικός λόγος έχει στόχο την υποβολή της αξίας των εννοιών που σημαίνονται και την παρουσίαση της σημασίας – ορθότητας των εκπεμπόμενων μηνυμάτων ως αυτονόητης κι αυταπόδεικτης.¹⁹

ε. Λεκτικός συμβολισμός: Με τον αυθαίρετο συσχετισμό μεταξύ εννοιών και συμβολισμών, με τη χρήση λέξεων με θετική σημασιολογική φόρτιση για τη σήμανση, με τον χαρακτηρισμό αντικειμένων – καταστάσεων με ακριβώς αντίθετο σημασιολογικό φορτίο κι αντίστροφα, επιτυγχάνεται η διαστρέβλωση εννοιών, παραποίηση, αλλοίωση αξιών, αποπροσανατολισμός και εξαπάτηση του δέκτη.²⁰

στ. Αοριστολογική – γενικόλογη διατύπωση: Η προτίμηση στις αφηρημένες έννοιες αντί των συγκεκριμένων στοιχείων, στις ασαφείς εκφράσεις έναντι της ακριβούς διατύπωσης, στις ταυτολογίες και τις γενικότητες έναντι των ποικίλων, διαφοροποιημένων μηνυμάτων που απεικονίζουν με ευκρίνεια τις ποικίλες διαστάσεις του προβλήματος, αποβλέπει στη

¹⁹ Βλ. Ιωαννίδης Θεωρία στην Έκφραση- Έκθεση, σ. 55, στο σύνδεσμο: <https://www.schooltime.gr/wp-content/uploads/2014/02/theoria-ekfrasi-ekthesi-a-ioannidis-voithima-schooltime.gr-2014.pdf>

²⁰ Βλ. υποσημ. 18.

σύγχυση του δέκτη, ο οποίος υποκλίνεται μπροστά στη μεγαληγορία του πομπού και τον υπερβατικό του λόγο.²¹

η. Εξακολουθητικοί χρόνοι: Αυτή η γλωσσική επιλογή υποβάλλει την ιδέα της διάρκειας, της αιωνιότητας, της διαχρονικότητας των αληθειών που πρεσβεύει ο πομπός, με άμεσο αποτέλεσμα την καθήλωση του δέκτη.²²

Ολοκληρώνοντας αυτή τη σύντομη παρουσίαση των γλωσσικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν τον πολιτικό λόγο, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι κάθε φορά που αξιολογούμε τον πολιτικό λόγο, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή, ώστε να διακρίνουμε αν ο πομπός χρησιμοποιεί θεμιτά ή αθέμιτα μέσα στην προσπάθειά του να πείσει τον δέκτη. Επομένως, είναι σημαντικό να αναγνωρίζουμε ότι κάποια χαρακτηριστικά του πολιτικού λόγου, όπως αναφέρθηκαν παραπάνω, μπορεί άλλοτε να λειτουργούν έντιμα, όταν ο λόγος δείχνει σεβασμό προς τον πολίτη, και άλλοτε ανέντιμα, όταν στοχεύουν στη χειραγώγησή του. Επιπλέον, υπάρχουν χαρακτηριστικά που είναι αποκλειστικά αθέμιτα, όπως η χρήση μηνυμάτων χωρίς λογική συνοχή, παραπειστικών ή εκφοβιστικών μεθόδων, καθώς και ύβρεων.²³

2.4. Η «εργαλειοποίηση» του στοιχείου της μεταφοράς στον πολιτικό λόγο

Η καλύτερη μέθοδος για να παρουσιάσει κανείς ένα αντικείμενο είναι να το περιγράψει με ακρίβεια και συντομία, ώστε η μορφή και η δομή του να γίνονται κατανοητές άμεσα και ξεκάθαρα. Αυτό επιτυγχάνεται με μια καλή μεταφορά, η οποία αποτελεί δημιούργημα της φαντασίας (Παπανούτσος 1975: 144). Όταν μιλάμε για μεταφορά ή αναπαράσταση, αναφερόμαστε σε μια εικόνα που μας μεταφέρει από ένα επίπεδο πραγματικότητας σε ένα άλλο. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ένα αντικείμενο αναπαρίσταται χρησιμοποιώντας ένα διαφορετικό σύστημα συμβόλων, έτσι ώστε, μέσω της αντιστοιχίας, να αποδοθεί η ουσία ή το νόημά του με ένταση και έμφαση. Η επιτυχία μιας τέτοιας διαδικασίας εξαρτάται από δύο βασικές προϋποθέσεις:

²¹ Ό.π.

²² Ό.π.

²³ Ό.π.

α. το νέο επίπεδο ή το εναλλακτικό σύστημα συμβόλων που χρησιμοποιείται στην αναπαράσταση πρέπει να μας είναι οικείο, κατανοητό και ξεκάθαρο στη δομή του.

β. μέσα σε αυτό το νέο επίπεδο πραγματικότητας ή σύστημα συμβόλων, πρέπει να υπάρχει ένα στοιχείο αντίστοιχο ή παρόμοιο με το αντικείμενο που θέλουμε να αναδείξουμε. Αυτό το στοιχείο, μέσα από την έντονη προβολή του, βοηθά στη γρήγορη και άμεση κατανόηση της σχέσης ή της ουσίας που επιχειρούμε να φωτίσουμε.

Και οι δύο αυτοί παράγοντες αποτελούν αποτέλεσμα ευρηματικότητας του πνεύματος και προϋποθέτουν τολμηρές και επιτυχημένες πρωτοβουλίες (Παπανούτσος 1975: 145).

Από γνωστική άποψη, οι μεταφορές χρησιμοποιούνται στην επικοινωνία για να διευκολύνουν την κατανόηση περίπλοκων ή προβληματικών καταστάσεων μέσω πιο οικείων και κατανοητών παραδειγμάτων (Chilton & Ilyin 1993: 9). Ομοίως, ο Πολίτης (2017: 389) υποστηρίζει ότι η γνωσιακή λειτουργία της μεταφοράς είναι να προσφέρει εξήγηση, καθώς «αποσαφηνίζει το σύνθετο μέσω του απλού, το άγνωστο μέσω του οικείου, το καινοφανές μέσω του γνώριμου». Παράλληλα, υπάρχει και η αρνητική κριτική απέναντι στη χρήση των μεταφορών, όπως αυτή του Hobbes (1996: 36), ο οποίος ισχυρίζεται ότι «οι μεταφορές, και οι κενές από νόημα και οι αμφίσημες λέξεις, είναι παραπλανητικές και άπιαστες· και το να συλλογίζεται κανείς με αυτές είναι σαν να περιπλανιέται ανάμεσα σε αμέτρητους παραλογισμούς· και ο σκοπός τους, η διαμάχη, και η ανταρσία ή η περιφρόνηση». Για τον Hobbes, ένας λογικός και ενάρετος άνθρωπος θα πρέπει να αποφεύγει τη χρήση μεταφορών και να προτιμά την ακριβή και ειλικρινή κυριολεξία, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που θέλει να υποστηρίξει επιχειρήματα και να δώσει το σωστό παράδειγμα στους αναγνώστες του. Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Musolff (2004: 160), ο Hobbes παραδόξως χρησιμοποιεί ο ίδιος μεταφορές, ακριβώς για να ενισχύσει την πειστικότητα του επιχειρήματός του.

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι οι μεταφορές, εκτός από την γνωσιακή λειτουργία επιτελούν και λειτουργία έμμεσης πειθούς. Σχετικά με αυτό, ο Πολίτης (2017: 389) υποστηρίζει ότι, εφόσον η πειθώ συνιστά διαδικασία άσκησης επιρροής που μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγή του τρόπου σκέψης, συναισθηματική διέγερση και παρακίνηση για δράση, τότε ο πολιτικός λόγος φαίνεται να προτιμά, αντί για αποδεικτική επιχειρηματολογία, τη χρήση συμπερασμάτων βασισμένων σε κοινές αντιστοιχίες εννοιών, τη χειραγώγηση συναισθημάτων και την προτροπή για στήριξη συγκεκριμένου κόμματος. Υπό αυτό το

πρίσμα, είναι χαρακτηριστικό ότι ο πολιτικός λόγος, ιδιαίτερα κατά την προεκλογική περίοδο, χρησιμοποιεί εκτενώς ρητορικά μέσα πειθούς, όπως οι μεταφορές.

Άλλη μία εκδοχή αναφορικά με τον λειτουργικό ρόλο της μεταφοράς στον πολιτικό λόγο, είναι αυτή των Chilton & Ilyin (1993: 10), σύμφωνα με τους οποίους οι πολιτικές πηγάζουν από συμφέροντα, διατυπώνονται μέσω λόγου και δηλώσεων και τελικά οδηγούν σε πράξεις που συνήθως αντικατοπτρίζουν αυτές τις διατυπώσεις. Ένα βασικό σημείο είναι ότι κατά τη φάση όπου διαμορφώνεται ένας ολοκληρωμένος πολιτικός λόγος, η μεταφορά φαίνεται να διαδραματίζει τόσο ευρετικό όσο και αλληλεπιδραστικό ρόλο. Ο όρος «ευρετικός» αναφέρεται στη γνωστική διάσταση της μεταφοράς, δηλαδή στη χρήση της ως εργαλείου για την κατανόηση νέων, σύνθετων ή απομακρυσμένων καταστάσεων. Από την άλλη, «αλληλεπιδραστικός ρόλος» σημαίνει ότι η μεταφορά λειτουργεί ως μέσο για την αποφυγή άμεσων αναφορών, τη δημιουργία κοινού πεδίου κατανόησης ή τη διατήρηση της συνοχής και της ροής του λόγου.

Ο δυναμικός ρόλος της μεταφοράς στη διαμόρφωση του πολιτικού λόγου διαφαίνεται στον ισχυρισμό των Chilton & Ilyin (1993: 10), κατά τους οποίους μία νέα μεταφορά ή μια διαφορετική χρήση μιας υπάρχουσας μεταφοράς μπορεί να διασπάσει τα σταθερά εννοιολογικά πλαίσια μιας καθιερωμένης πολιτικής τάξης, ανοίγοντας τον δρόμο για νέες επιλογές και ενισχύοντας την πολιτική σκέψη και φαντασία. Όταν μια σημαντική νέα μεταφορά καταφέρει, μέσω των μηχανισμών των μέσων ενημέρωσης, να τραβήξει την προσοχή του κοινού, οι πολιτικοί αρχίζουν να προσπαθούν να την ελέγξουν και να την ερμηνεύσουν. Η επιδέξια χρήση της μεταφοράς μπορεί να καθοδηγήσει τη διαμόρφωση ενός νέου πολιτικού λόγου, δημιουργώντας νέες εννοιολογικές βάσεις για τη διατύπωση και τη δικαιολόγηση πολιτικών επιλογών.

Σε κάθε περίπτωση, παρά τον φόβο και τη δαιμονοποίηση της μεταφοράς εκ μέρους κάποιων επικριτών της (Αντωνιάδης 2023: 18), η αναγκαιότητα των μεταφορών στον πολιτικό λόγο είναι αδιαμφισβήτητη και υπάρχει πληθώρα βιβλιογραφικών αναφορών που το επιβεβαιώνουν. Ο Musolff (2004: 1) αναφέρει ότι «στις σύγχρονες συζητήσεις στους τομείς της γλωσσολογίας, της ψυχολογίας και της φιλοσοφίας, η σημασία της μεταφοράς για την κοινωνική και πολιτική αντίληψη εκτιμάται πλέον με πιο θετικούς όρους». Ο ίδιος πάλι, σε άλλο έργο του, (2017: 654) υποστηρίζει ότι, για να καταφέρει κάποιος να πείσει και να επηρεάσει τη γνώμη του πλήθους, η χρήση μεταφορών είναι αναγκαία. Ταυτόχρονα,

επισημαίνει ότι η αποφυγή χρήσης τους από έναν πολιτικό δεν υποδηλώνει ειλικρίνεια ή ακεραιότητα, αλλά αποτελεί ένδειξη «αλαζονείας ή αφέλειας». Ο Hobbes (2006: 103) αναφέρεται στην ευχαρίστηση που προσφέρει στους ανθρώπους το παιχνίδι των λέξεων, καταδικάζοντας όμως την κατάχρησή τους «όταν χρησιμοποιούν τις λέξεις μεταφορικά, δηλαδή με διαφορετική από την προκαθορισμένη τους σημασία, παραπλανώντας τους άλλους». Πρόκειται για ένα ιδιότυπο παιχνίδι κρυφτού, όπου το νόημα που κρύβεται στις λέξεις, σύμφωνα με τη ρήση του Ηράκλειτου «φύσις κρύπτεσθαι φιλεί», συνυπάρχει με το νόημα που αποκαλύπτεται, αποτελώντας μέρος του αέναου παιχνιδιού της μεταφοράς (Κεντρωτή-Λάββα 2020: 5).

Τέλος, οι Lakoff και Johnson (2003: 156) αναδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο ο μεταφορικός λόγος εισχωρεί στην καθημερινή ζωή και αποκτά σημασία πέρα από ένα απλό γλωσσικό φαινόμενο. Οι μεταφορές δεν είναι απλώς διακοσμητικές λεπτομέρειες ορισμένων γλωσσικών μορφών, αλλά συνιστούν βασικό στοιχείο της ανθρώπινης γνώσης. Δεν περιορίζονται απλά στην αποδόμηση της πραγματικότητας αλλά κυρίως την οργανώνουν, λειτουργώντας ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στα χαρακτηριστικά των καθημερινών μας εμπειριών. Μέσω των μεταφορών αναδεικνύονται ορισμένες πτυχές των εμπειριών μας, ενώ κάποιες άλλες παραμένουν κρυμμένες. Ο Mio (1997: 119-123) εξετάζοντας το επικοινωνιακό αποτέλεσμα που μπορεί να έχουν οι μεταφορές στον πολιτικό λόγο, είτε είναι λεκτικές είτε οπτικές, διαπιστώνει ότι από τη μία πλευρά βοηθούν στην απλοποίηση του πολιτικού στοχασμού, προκειμένου να γίνει κατανοητός ακόμη και από ψηφοφόρους με χαμηλό επίπεδο γραμματισμού, και από την άλλη, αντικαθιστούν επιχειρήματα με απλουστευμένες αναλογίες, οι οποίες πείθουν εύκολα τους λιγότερο απαιτητικούς ψηφοφόρους (Πολίτης 2017: 390).

3^ο Κεφάλαιο: Κατασκευή της κοινωνικής συναίνεσης και χειραγώγηση

3.1. Η έννοια της κοινωνικής συναίνεσης

Ο όρος «συναίνεση», όπως τον περιέγραψε ο Noam Chomsky, αναφέρεται στο πώς λειτουργεί η σύγχρονη δημοκρατία μέσα από μηχανισμούς ελέγχου της κοινής γνώμης. Ο

Chomsky υπογραμμίζει την ανάδυση μιας προνομιούχας τάξης, η οποία, μέσω της δομής της σύγχρονης δημοκρατίας, αναλαμβάνει τη διαχείριση των συμφερόντων του λαού. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο, καθώς διαμορφώνουν τη συναίνεση παρέχοντας επιλεκτική πληροφόρηση, που επηρεάζει τις αντιλήψεις του κοινού. Αυτό οδηγεί στη δημιουργία ενός ενιαίου πολιτικού υποκειμένου, το οποίο ευθυγραμμίζεται με τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης (Μαυροθανάση 2015: 10).

Στο άρθρο του Ζαφρά (2018) υπάρχει μια αναλυτική εξήγηση για τον τρόπο που κατασκευάζεται η συναίνεση σε μια κοινωνία, όπου η πραγματική κοινωνική συναίνεση είναι ανέφικτη. Σύμφωνα με το «Μοντέλο Προπαγάνδας» των Herman και Chomsky (1988),²⁴ αυτή η κατασκευή είναι κρίσιμη καθώς νομιμοποιεί το πολιτικό σύστημα να λαμβάνει αποφάσεις και διευκολύνει την εφαρμογή πολιτικών σε τομείς όπως η εξωτερική πολιτική, η οικονομία, η παιδεία και η υγεία.

Το μοντέλο περιλαμβάνει πέντε βασικούς μηχανισμούς (ό.π.):

α. Ιδιοκτησία των ΜΜΕ: Η συγκέντρωση των μέσων σε λίγα χέρια ισχυρών επιχειρηματικών ομίλων ευνοεί τη διατήρηση του ελέγχου της πληροφόρησης, αποτρέποντας την ανεξάρτητη ενημέρωση.

β. Διαφήμιση: Τα ΜΜΕ εξαρτώνται από τη διαφήμιση για την επιβίωσή τους, γεγονός που ενισχύει τις μεγάλες επιχειρήσεις και αποδυναμώνει εναλλακτικές φωνές. Παράλληλα, η διαφήμιση προωθεί καταναλωτικά πρότυπα που μειώνουν την κοινωνική σύγκρουση.

γ. Πηγές πληροφόρησης: Οι ειδήσεις προέρχονται από αξιόπιστες, συνήθως κυβερνητικές ή συντηρητικές πηγές, περιορίζοντας τη δυνατότητα προώθησης διαφορετικών απόψεων.

δ. Κριτική: Όταν παρουσιάζονται αφηγήσεις που αποκλίνουν από τη συναίνεση, ενεργοποιούνται από τα συμβατικά ΜΜΕ μηχανισμοί απαξίωσης και καταστολής των πηγών στις οποίες στηρίζεται η άποψη αυτή, ώστε να διατηρηθεί το status quo.

²⁴ Στο βιβλίο τους ο Τσόμσκι και ο Herman εισάγουν την έννοια του "Μοντέλου Προπαγάνδας" (Propaganda Model), η οποία εξηγεί πώς τα μέσα ενημέρωσης λειτουργούν ως εργαλεία χειραγώγησης της γνώμης του κοινού, υπηρετώντας τα συμφέροντα των ελίτ και των ισχυρών ομάδων. Η χειραγώγηση, σύμφωνα με τον Τσόμσκι, είναι η διαδικασία με την οποία τα μέσα ενημέρωσης "κατευθύνουν" ή "ελέγχουν" τη δημόσια γνώμη, παρουσιάζοντας επιλεκτικά πληροφορίες, εστιάζοντας σε συγκεκριμένα θέματα και αγνοώντας άλλα, ώστε να διαμορφώσουν μια συγκεκριμένη αντίληψη της πραγματικότητας.

ε. Κατασκευή κοινού εχθρού: Η ύπαρξη ενός κοινού εχθρού αποπροσανατολίζει τους πολίτες, ενισχύοντας την κοινωνική συνοχή υπέρ της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Περιγράφει, λοιπόν, έτσι ο Chomsky με απλό και κατανοητό τρόπο, πώς επιτυγχάνεται η κατασκευή της συναίνεσης του μέσου πολίτη με τον συστημισμό από την άρχουσα τάξη, διαμορφώνοντας την κοινή γνώμη και νομιμοποιώντας πολιτικές αποφάσεις που εξυπηρετούν την κυρίαρχη ελίτ. Με άλλα λόγια, οι οικονομικές ελίτ, σε συνεργασία με τα μέσα ενημέρωσης που συχνά τους ανήκουν, προωθούν την πολιτική και κοινωνική τους ηγεμονία. Δημιουργούν απατηλές εικόνες και ιδεολογίες που εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους, απογυμνώνοντας την πολιτική από ιδεολογικό περιεχόμενο, καλλιεργώντας την απάθεια και αποπροσανατολίζοντας το κοινό. Μέσω της υπερπληροφόρησης για άσχετα ζητήματα, όπως το life style ή ο αθλητισμός, επιτυγχάνουν να διατηρούν την κυρίαρχη ιδεολογική τους θέση και να ενισχύουν την αποδοχή των πολιτικών τους (Μαυροθανάση 2015: 10).

Επιπλέον, ο Chomsky επισημαίνει ότι η προπαγάνδα στοχεύει σε δύο κύριες κατηγορίες ανθρώπων. Η πρώτη, που αποτελεί το 20% του πληθυσμού, αποκαλείται «πολιτική τάξη» και περιλαμβάνει τον εκπαιδευμένο πληθυσμό. Αυτή η ομάδα συμμετέχει, άμεσα ή έμμεσα, στη διαμόρφωση και εφαρμογή πολιτικών αποφάσεων. Σε αυτήν ανήκουν, για παράδειγμα, οικονομικά στελέχη, δημιουργοί πολιτισμού, όπως δάσκαλοι και συγγραφείς, καθώς και άλλοι που παίζουν σημαντικό ρόλο στη κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή. Ο Chomsky υπογραμμίζει ότι η συναίνεση αυτής της ομάδας είναι κρίσιμης σημασίας, γι' αυτό και υποβάλλονται σε εντατική «πλύση εγκεφάλου». Η δεύτερη κατηγορία, που καλύπτει το υπόλοιπο 80% του πληθυσμού, αποτελείται από άτομα που αναμένεται να ακολουθούν τις εντολές χωρίς να προβληματίζονται ή να συμμετέχουν ενεργά στα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα (Κολμανιώτης 2021).

3.2. Η έννοια της χειραγώγησης

Η έννοια της χειραγώγησης αναφέρεται στη διαδικασία με την οποία ένα άτομο ή μια ομάδα επηρεάζει τη σκέψη, τη συμπεριφορά ή τις αποφάσεις άλλων, χωρίς τη γνώση ή την πλήρη

συναίνεσή τους. Στη βιβλιογραφία, η χειραγώγηση συχνά συνδέεται με την εξουσία, την πολιτική και τη χρήση των ΜΜΕ ως μέσων ελέγχου της πληροφορίας και την προπαγάνδα.²⁵

Η έννοια της χειραγώγησης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της προπαγάνδας σε κάθε προσπάθεια προσδιορισμού του περιεχομένου της και το αντίστροφο. Η Κουλούρη (2018: 39) ορίζει την προπαγάνδα ως τη σκόπιμη και στρατηγικά σχεδιασμένη χειραγώγηση των συνηθειών και των απόψεων των μαζών. Αυτό το φαινόμενο είναι καθολικό και εμφανίζεται ακόμα και σε δημοκρατικά καθεστώτα, καθώς λειτουργεί ως ένα εργαλείο για τη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας, καθώς και για τη διατήρηση και αναπαραγωγή των δομών εξουσίας στους σύγχρονους πολιτικούς μηχανισμούς. Ο Στάγκος (2018) συμπληρώνει ότι στόχος της αποτελεί η ποδηγέτηση του μυαλού και της ψυχής των πολιτών προκειμένου να αλλάζουν ή να διατηρούν συμπεριφορές και απόψεις ή να κατευθύνονται.

Ο Δεμερτζής (2002) ισχυρίζεται ότι στον πολιτικό λόγο παρατηρείται ένας φαύλος κύκλος που τον υποβαθμίζει, δηλαδή οι πολιτικοί λένε αυτά που οι πολίτες θέλουν να ακούσουν, καθώς οι ίδιοι οι πολίτες τους πιέζουν να μιλούν σύμφωνα με τις προσδοκίες τους. Οι πολιτικοί αποφεύγουν να εκφράσουν δυσάρεστες αλήθειες ή να λάβουν αποφάσεις που μπορεί να ενοχλήσουν τους ψηφοφόρους, ακόμα κι αν αυτές είναι σωστές. Παράλληλα, οι πολίτες δυσκολεύονται να ανεχτούν δυσάρεστα μηνύματα. Αυτή η κατάσταση, γνωστή ως πολιτικό κόστος, αποτελεί σημαντικό εμπόδιο τόσο στον πολιτικό λόγο όσο και στην πολιτική πράξη.

Βέβαια, σε αυτό το πλαίσιο, προσθέτει και τον ρόλο των δημοσιογράφων, ιδιαίτερα αυτών της ηλεκτρονικής και έντυπης δημοσιογραφίας, οι οποίοι ασκούν το επάγγελμά τους με γνώση και θάρρος, χωρίς την επίδραση των καναλαρχών. Μέσα από τις ερωτήσεις που θέτουν, συμβάλλουν στη δημιουργία ενός ποιοτικού πολιτικού λόγου. Αυτός ο λόγος χαρακτηρίζεται από προβληματισμό, ειλικρίνεια και την τάση να εμβαθύνει στην ουσία των θεμάτων. Εκφράζει δυσάρεστες αλήθειες, χρησιμοποιεί και αντικρούει επιχειρήματα με αποδεικτικό τρόπο, διατυπώνει προτάσεις, επιμένει σε αρχές και γενικά αποτελεί έναν πολιτικό λόγο υψηλής ποιότητας. Έτσι, λοιπόν, καταλήγει ότι υπάρχουν και πολιτικοί ικανοί

²⁵ Βλ. Cialdini, R. B., & Cialdini, R. B. (2007). *Influence: The psychology of persuasion* (Vol. 55, p. 339). New York: Collins., όπου εξετάζονται οι αρχές της πειθούς και οι τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι μπορούν να επηρεαστούν. Βλ. επίσης υποσημ. 23.

να εκφράσουν έναν ποιοτικό, γνήσιο και δημιουργικό πολιτικό λόγο, εάν τους δοθούν τα κατάλληλα κίνητρα ή ερεθίσματα. Ο Πασχαλίδης (2017: 28) παρατηρεί με συγκρατημένη αισιοδοξία ότι όλο και περισσότεροι πολίτες αυξάνουν τις απαιτήσεις τους από τους πολιτικούς, ξεπερνώντας τη συνθηματολογία, την υποσχესιολογία και τον αμφίσημο ή κενό περιεχομένου πολιτικό λόγο. Ζητούν να μάθουν, χωρίς περιστροφές, τι πρέπει και τι μπορεί να γίνει για τον τόπο.

3.3. Τεχνικές πειθούς

Ο Κατρούγκαλος (1988) υποστηρίζει ότι ο πολιτικός λόγος, σε μεγαλύτερο βαθμό από άλλες μορφές γλωσσικής επικοινωνίας, αποβλέπει σε πολιτική πράξη, να κάνει τον πολίτη να ψηφίσει ένα συγκεκριμένο κόμμα που θα κυβερνήσει τη χώρα ή θα τον εκπροσωπήσει στο Κοινοβούλιο. Για να το πετύχει αυτό, διαθέτει δύο κύριες στρατηγικές: τη λογική επικοινωνιακή προσέγγιση και τη βιωματική (συγκινησιακή). Η πρώτη είναι η δύσκολη στρατηγική της πειθούς, ενώ η δεύτερη είναι η ευκολότερη στρατηγική του συνθήματος. Η ιδανική προσέγγιση για τον πολιτικό λόγο είναι η στρατηγική της πειθούς, σε συνδυασμό με περιορισμένες συγκινησιακές αναφορές.²⁶

Κι ενώ, αφενός, ο πολιτικός λόγος της πειθούς είναι αποδεικτικός, βασίζεται δηλαδή σε επιχειρήματα, στην απόδειξη της συνέχειας μεταξύ πράξεων και υποσχέσεων που δημιουργεί την αξιοπιστία του, σε μελετημένο σχεδιασμό με συγκεκριμένα προγράμματα, σε καθαρά καθορισμένες αρχές και θέσεις, σε δημιουργικές και αποτελεσματικές προτάσεις που μπορούν να αντιμετωπίσουν πραγματικά προβλήματα των πολιτών, καθώς και σε οράματα που μπορούν να εμπνεύσουν, αφετέρου ο πολιτικός λόγος του συνθήματος ενεργοποιεί και εκμεταλλεύεται τα συναισθήματα των πολιτών: φόβο, άγχος, αγανάκτηση, μίσος, φανατισμό, συμπάθεια, χαρά, ενθουσιασμό. Μια συνηθισμένη τακτική στη ρητορική αυτού του λόγου, που στοχεύει στο συναισθήμα του ψηφοφόρου, είναι η κινδυνολογία: η πρόκληση φόβου για διάφορους επερχόμενους κινδύνους, οι οποίοι μπορούν να αποτραπούν μόνο αν ο πολίτης ψηφίσει ένα συγκεκριμένο κόμμα (Πασχαλίδης 2017: 30).

²⁶ Για τη σχέση του πολιτικού λόγου με την έννοια της πειθούς βλ. στην παρούσα εργασία κεφ. 2.2.1.1.

Στη δεύτερη περίπτωση, λοιπόν, αναφερόμαστε σαφώς στον πολιτικό λόγο της προπαγάνδας, ο οποίος μετέρχεται με συστηματοποιημένο τρόπο πλάγιες οδούς και ψυχολογικά μέσα, επιδιώκοντας να παρασύρει τους δέκτες, να μεταβάλει τις απόψεις τους και να επηρεάσει τη στάση τους, αποσπώντας τη συναίνεσή τους για την επίτευξη προκαθορισμένων στόχων. Ο Ιωαννίδης²⁷ διακρίνει τις τεχνικές πειθούς που χρησιμοποιεί ο λόγος της προπαγάνδας σε αυτές που αφορούν το περιεχόμενο και σε αυτές που αφορούν τη γλώσσα.

Ως προς το περιεχόμενο, ο άδικος λόγος της εξουσίας υπεραπλουστεύει τα προβλήματα, χρησιμοποιεί κλισέ εκφράσεις, αναπαράγει στερεότυπα, διαστρεβλώνει τη σημασία των λέξεων και καταφεύγει σε κενολογίες (ιδεολογικές αοριστολογίες), κραυγαλέες υποσχέσεις και ρητορισμούς (προτροπές και συνθήματα). Επιπλέον, δαιμονοποιεί τους αντιπάλους με αναπόδεικτους ισχυρισμούς (κατασυκοφάντηση, λασπολογία), ύβρεις και αφορισμούς. Μέσα από στείρες αντιπαραθέσεις και κινδυνολογίες, καλλιεργεί στις μάζες τον φόβο ότι στο μέλλον θα εμφανιστούν ανυπέρβλητα εμπόδια (καταστροφολογία). Ταυτόχρονα, παρουσιάζει τον πομπό του λόγου ως τον μοναδικό που ενδιαφέρεται πραγματικά για τα εθνικά και κοινωνικά προβλήματα και έχει την ικανότητα να τα λύσει. Μέσα από ένα εθνικιστικό παραλήρημα, προωθεί την προσωπολατρία και τον μεσσιανισμό, δηλαδή προβάλλει τον εαυτό του ως μια χαρισματική προσωπικότητα, ικανή να απαλλάξει την κοινωνία από όλα τα δεινά της.

Ως εκ τούτου, η κυρίαρχη μέθοδος πειθούς βασίζεται στην επίκληση στο συναίσθημα, χρησιμοποιώντας συνθήματα, λέξεις που προκαλούν συγκίνηση, λανθάνουσα αξιολόγηση του δέκτη και γλυκερές κολακείες προς το κοινό. Παράλληλα, συχνά γίνεται επίκληση στο ήθος του πομπού και επίθεση στο ήθος του αντιπάλου. Αντίθετα, απουσιάζουν οι ορθοί συλλογισμοί, καθώς κυριαρχούν αυθαίρετες κρίσεις και αυταπόδεικτες έννοιες. Όταν γίνεται επίκληση στην αυθεντία, συνήθως αναφέρονται προσωπικότητες που αντλούν το κύρος τους από τομείς άσχετους με την πολιτική και οικονομική διοίκηση, όπως ιερείς, αρχαίοι πρόγονοι κ.ά. Επίσης, απομονώνονται κρίσεις έγκυρων στοχαστών, οι οποίες συνδέονται αυθαίρετα με άσχετα συμπεράσματα (ό.π.).

²⁷ Βλ. Ιωαννίδης, στο σύνδεσμο: <https://www.schooltime.gr/wp-content/uploads/2014/02/theoria-ekfrasi-ekthesi-a-ioannidis-voithima-schooltime.gr-2014.pdf>, σ. 52-53.

Μέσω αυτών των μεθόδων, ενεργοποιείται το «θυμικό» (η βουλευτική λειτουργία της γλώσσας) και παρακάμπτεται η λογική κρίση του δέκτη, καθώς δεν παρέχονται αποδείξεις, αλλά απλώς εφαρμόζεται μια μορφή πλύσης εγκεφάλου.

Ως προς τη γλώσσα, η οποία επιτελεί τον κύριο ρόλο των επικοινωνιακών προθέσεων των πολιτικών, (ό.π.) χρησιμοποιείται ένα επιτηδευμένο λεξιλόγιο με σπάνιες, εξεζητημένες και αδιαφανείς λέξεις, αρχαιοπρεπή στοιχεία και φράσεις της καθαρεύουσας (όπως μεγαλορρημοσύνη και μεγαληγορία), που υποδηλώνουν έμμεσα την πνευματική ανωτερότητα του πομπού. Σε άλλες περιπτώσεις, ο πολιτικός υιοθετεί το ύφος της λαϊκής έκφρασης, χρησιμοποιώντας αδόκιμους όρους, λαϊκές εκφράσεις ή ακόμα και ύβρεις, για να προσποιηθεί ότι είναι ο «άνθρωπος του λαού». Επιπλέον, η χρήση του α' ενικού και α' πληθυντικού προσώπου δημιουργεί μια αίσθηση οικειότητας και φιλικής επικοινωνίας, που κολακεύει το κοινό.

Ταυτόχρονα, χρησιμοποιούνται μνημοτεχνικά χαρακτηριστικά, όπως ομοιοκαταληξία, παρήχηση και σχήματα λόγου, ενώ η διατύπωση είναι βεβαιωτική (παρουσιάζει τις θετικές ιδιότητες του πομπού ως δεδομένες και το έργο του ως αυτονόητα αξιόλογο), θαυμαστική (εξυμνεί υψηλές αξίες, που υποτίθεται ότι υπηρετεί ο πομπός) και δεοντολογική (παρουσιάζει εντολές που οι δέκτες «οφείλουν» να ακολουθήσουν) (ό.π.).

Στον άδικο λόγο της εξουσίας, κυριαρχούν τα ουσιαστικά, η ελλειπτικότητα και η έλλειψη ευκρίνειας, με σκοπό να αδρανοποιηθεί η σκέψη των μαζών. Το πολιτικό σύνθημα εξάπτει τα πάθη του κοινού, ενώ φράσεις όπως «είναι φανερό», «είναι γνωστό σε όλους», «είναι αποδεδειγμένο», «είναι λογικό» και «κάθε τίμιος άνθρωπος θα...» μειώνουν την ικανότητα του δέκτη να ελέγχει λογικά και να αξιολογεί τις πληροφορίες που του παρέχονται. Τέλος, χρησιμοποιούνται όροι με νοηματική ρευστότητα, οι οποίοι προσαρμόζονται στις ανάγκες ενός ετερόκλητου κοινού, προσελκύοντας όσο το δυνατόν περισσότερους οπαδούς, χωρίς ο ομιλητής να αναλαμβάνει σαφείς δεσμεύσεις απέναντί τους (ό.π.).

Ωστόσο, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι τις τεχνικές της προπαγάνδας κατέγραψε και συστηματοποίησε μετά από πειραματικές μελέτες το Ινστιτούτο Ανάλυσης Προπαγάνδας (Institute for Propaganda Analysis - IPA), που ιδρύθηκε το 1937 για να προστατεύσει τους δημοκρατικούς θεσμούς από τον κίνδυνο της Ναζιστικής και Αμερικανικής προπαγάνδας. Στη Λεοντίου (2013: 56-57), αναφέρονται οι επτά τεχνικές προπαγάνδας, όπως καθορίστηκαν από το IPA:

α. Name Calling (βρισιά, προσβολή): χρησιμοποιείται συχνά για να περιγράψει μια μορφή ρητορικής ή λεκτικής επίθεσης, κατά την οποία κάποιος χρησιμοποιεί αρνητικά ή υποτιμητικά ονόματα ή χαρακτηρισμούς για να υποτιμήσει, να μειώσει ή να δυσφημίσει ένα άτομο, μια ιδέα ή μια ομάδα και αποσκοπεί να προκαλέσει συναισθηματική αντίδραση ή να αποσπάσει την προσοχή από την ουσία της συζήτησης.

β. Glittering Generality (λαμπερή, αστραφτερή γενικότητα): αναφέρεται σε μια τεχνική πειθούς που χρησιμοποιεί εντυπωσιακές, συναισθηματικά φορτισμένες λέξεις ή φράσεις για να δημιουργήσει θετική εντύπωση, χωρίς να παρέχει συγκεκριμένες πληροφορίες ή αποδείξεις. Η στρατηγική βασίζεται στη συναισθηματική αντίδραση του ακροατή, παρά στη λογική σκέψη. Επειδή οι λέξεις αυτές είναι γενικές, μπορούν να ερμηνευθούν διαφορετικά από τον καθένα, γεγονός που τις καθιστά πολύ αποτελεσματικές.

3. Transfer (μεταφορά): αναφέρεται στη στρατηγική όπου συνδέεται μια ιδέα, ένα άτομο ή ένα προϊόν με κάτι άλλο που διαθέτει θετική ή αρνητική χροιά. Ο στόχος είναι να μεταφερθούν τα συναισθήματα ή οι συσχετισμοί που υπάρχουν για το δεύτερο στοιχείο στο πρώτο, ανεξάρτητα από τη μεταξύ τους πραγματική σχέση, με αποτέλεσμα να επηρεάσει τη γνώμη του κοινού μέσω συσχετισμών, παρακάμπτοντας τη λογική σκέψη. Έτσι, είτε ενισχύει τη θετική εικόνα (μέσω σύνδεσης με κάτι καλό), είτε δημιουργεί αρνητική εντύπωση (μέσω σύνδεσης με κάτι κακό).

4. Testimonial (μαρτυρία): Συνίσταται στη χρήση δηλώσεων ή υποστήριξης από διάσημα, σεβαστά ή έμπιστα πρόσωπα για την προώθηση μιας ιδέας, ενός προϊόντος ή ενός πολιτικού. Ο στόχος είναι να πειστεί το κοινό να αποδεχτεί ή να εμπιστευτεί αυτό που προωθείται, βασιζόμενο στο κύρος ή τη φήμη του ατόμου που παρέχει τη μαρτυρία. Είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικό γιατί εκμεταλλεύεται την τάση των ανθρώπων να εμπιστεύονται προσωπικότητες που θαυμάζουν ή θεωρούν ειδικούς.

5. Plain Folks (προσποίηση απλότητας): Είναι μια τεχνική πειθούς που χρησιμοποιείται συχνά στη ρητορική, τη διαφήμιση και την προπαγάνδα. Στόχος της είναι να παρουσιάσει ένα άτομο, μια ιδέα ή ένα προϊόν ως «κοινό», «ταπεινό» ή «απλό», προκειμένου να συνδεθεί με τους «απλούς ανθρώπους», να καλλιεργήσει εμπιστοσύνη και να κάνει το μήνυμα πιο αποδεκτό, πιο προσιτό ή αυθεντικό. Ωστόσο, μπορεί να είναι παραπλανητικό, αν η εικόνα που προβάλλεται δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

6. Card Stacking (επιλεκτική παρουσίαση): αναφέρεται σε μια τεχνική πειθούς ή προπαγάνδας, όπου παρουσιάζονται μόνο οι πληροφορίες που υποστηρίζουν ένα συγκεκριμένο επιχείρημα, ενώ αποκρύπτονται ή αγνοούνται οι αντίθετες πληροφορίες. Ο στόχος είναι να επηρεαστεί η γνώμη του ακροατή ή του θεατή παρουσιάζοντας μια μεροληπτική εικόνα της πραγματικότητας. Είναι ένα είδος λογικού σφάλματος και θεωρείται ανήθικο όταν χρησιμοποιείται για να εξαπατήσει ή να παραπλανήσει.

7. Band Wagon (φαινόμενο του όχλου ή της μάζας): βασίζεται στην ιδέα ότι οι άνθρωποι πρέπει να υποστηρίξουν κάτι ή να κάνουν κάτι επειδή «το κάνουν όλοι». Στόχος είναι να ενισχυθεί η δημοτικότητα μιας ιδέας, ενός προϊόντος ή μιας κίνησης μέσω της δύναμης της κοινωνικής επιρροής. Το bandwagon εκμεταλλεύεται την ψυχολογία της μάζας και την επιθυμία των ανθρώπων να είναι μέρος μιας πλειοψηφίας ή να αισθάνονται κοινωνικά αποδεκτοί. Συχνά χρησιμοποιείται για να παρακάμψει την κριτική σκέψη και να ωθήσει τον κόσμο σε γρήγορες αποφάσεις.

3.4. Η προπαγάνδα σε περιόδους κρίσης

Η προπαγάνδα, ως ένα ισχυρό εργαλείο επικοινωνίας, γίνεται πιο αποτελεσματική, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, όταν η κοινωνία είναι πιο ευάλωτη και επιρρεπής στη χειραγώγηση και οι άνθρωποι αναζητούν απαντήσεις και ασφάλεια. Τα τελευταία χρόνια ολόκληρος ο πλανήτης αλλά και η χώρα μας, ιδιαίτερα, πλήττονται από μία σειρά πολυδιάστατων κρίσεων, όπως οικονομική, υγειονομική, ανθρωπιστική, οικολογική κ.τ.λ., οι οποίες είτε αλληλοεπικαλύπτονται είτε ενισχύουν η μία την άλλη. Ωστόσο, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Fitussi (2021: 137), ο δημόσιος λόγος όχι μόνο δεν μας έχει προσφέρει ως τώρα καμία λύση, αλλά μας έχει αφήσει άοπλους μπροστά στις σοβαρές κρίσεις που μας μαστίζουν. Πρόκειται για έναν λόγο εξουσίας και όχι ανταλλαγής απόψεων ή συζήτησης. Βάσει της προσέγγισης του Σαμαρά (2001: 26), η συσπείρωση της κοινής γνώμης γύρω από την πολιτική ηγεσία σε συνθήκες κρίσης (rally effect) συνιστά σχεδόν αντανakλαστική και, σε μεγάλο βαθμό, αταβιστική αντίδραση. Πρόκειται για έναν μηχανισμό μέσω του οποίου ενισχύεται η κοινωνική συνοχή, καθώς αποτελεί μια αναμενόμενη μορφή συλλογικής συμπεριφοράς εκ μέρους κάθε κοινωνικού συνόλου ή ομάδας που βιώνει απειλή ή κίνδυνο. Στο σημείο αυτό, ενδεικτικά θα αναφερθούμε στα μέσα που χρησιμοποίησε ο πολιτικός λόγος της

προπαγάνδας στις δύο πρόσφατες κρίσεις που επηρέασαν βαθιά τη χώρα μας, και σε κοινωνικό και σε οικονομικό επίπεδο, την επιβολή των μνημονίων και την πανδημία του COVID-19.

3.4.1. Η περίπτωση της επιβολής των μνημονίων στην Ελλάδα (2008-2018)

Η Τσιτσανούδη- Μαλλίδη (2017: 314 και 2020: 160) μελετώντας κείμενα της δημόσιας σφαίρας (μέσα ενημέρωσης, πολιτική γλώσσα) για τις μεταβολές που υπέστη η ελληνική γλώσσα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης και την επιβολή των μνημονίων 2008-2018, διαπίστωσε τη σταδιακή συγκρότηση μιας νέας «μνημονιακής» ή «μεταμνημονιακής γλώσσας» ή «νεογλώσσας», η οποία επιβάλλεται από πάνω προς τα κάτω. Αυτή η νέα μορφή γλώσσας συνίσταται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ως εξής (2020: 165):

α. Χρησιμοποιήθηκαν λαϊκές φράσεις και λέξεις με τη μορφή είτε ρηματικών είτε ονοματικών συνόλων. Η ίδια σημειώνει (ό.π.: 191) ότι οι ρηματικές δομές ανέδειξαν τη βαθύτερη συμμετοχή του πολίτη στην οδυνηρή εμπειρία της οικονομικής δυσχέρειας και των σχετικών απειλών, ενώ οι ονοματικές δομές ξεχώρισαν για τον περιγραφικό τους ρόλο. Επίσης, ερμηνεύει τη χρήση λαϊκών φράσεων και λέξεων, τις λεγόμενες «χαμηλές κοινωνικές ποικιλίες», σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ως μία προσπάθεια των δημοσιογράφων να καταστούν οικείοι στο κοινό τους (ό.π.: 193).

2. Ο μεταφορικός λόγος χρησιμοποιήθηκε συχνά για να αποδοθούν οι πτυχές του οικονομικού αδιεξόδου με συγκινησιακό τρόπο, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις όπου οι ιδέες και οι εμπειρίες ήταν εξαιρετικά δύσκολο να περιγραφούν με κυριολεκτικούς ή συνώνυμους όρους (ό.π.: 193).

3. Δεν απουσίαζαν ομοιοτυπικές διατυπώσεις, για να εξασφαλίσουν συνέπεια, σαφήνεια ή για να ενισχύσουν τη ρητορική ή τη μορφή ενός κειμένου.

4. Παρατηρήθηκαν ακόμη και χυδαίες λέξεις και φράσεις- «ταμπού» με κακέμφατα ουσιαστικά, επίθετα και ρήματα (ό.π.: 193),

5. λέξεις και φράσεις από τις κοινωνικές διαλέκτους, καθώς και

6. νεολογισμοί²⁸

Σε αντίθεση με τις λαϊκές εκφράσεις, επιστρατεύτηκε μια «κρυπτική και συστηματική γλώσσα», εμπλουτισμένη με σύνθετες και «αριστοκρατικές» λέξεις, οι οποίες εισήχθησαν στον δημόσιο λόγο με στόχο να ωραιοποιήσουν αυταρχικά μέτρα που επιβάλλονταν από διάφορα, συχνά ασαφούς προέλευσης και θέσης, οικονομικά και πολιτικοεκδοτικά κέντρα εξουσίας, υπό το πρόσχημα της πιθανής εξόδου από την κρίση. Τα μέσα ήταν οι επιτηδευμένες λέξεις και οι αλλαγές στη σημασία των εννοιών που προωθούνταν από τη γλώσσα της εξουσίας και νομιμοποιούνταν ως επιβολή από πάνω προς τα κάτω (2020: 193).

Αξίζει, επίσης, να επισημάνουμε τον αλληγορικό τρόπο, ο οποίος σκόπιμα επιλέχτηκε για την παρουσίαση του οφειλέτη λαού τόσο στο δημοσιογραφικό όσο και στον πολιτικό λόγο. Σύμφωνα με την Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2017: 339-340), ο χρεωκοπημένος Έλληνας παρουσιάζεται ως ασθενής που έχει ανάγκη από θεραπεία και «σωτηρία», ενώ ο δανειστής παρουσιάζεται ως γιατρός, «ο οποίος προκειμένου να καταπολεμήσει το χρέος-ασθένεια, παρέχει με αποφασιστικότητα ή και λανθάνοντα σαδισμό τα φάρμακα-θεραπεία που δεν είναι παρά τα σκληρά οικονομικά μέτρα, τα οποία ο ασθενής οφείλει να αποδεχτεί αδιαμαρτύρητα». Η αποτελεσματικότητα αυτού του σχήματος ενισχύεται στον δημόσιο λόγο και από την καλλιέργεια ενός αισθήματος φόβου και ανασφάλειας στους βεβαρημένους οικονομικά πολίτες αλλά και ενοχοποίησης και συνυπευθυνότητας για τη δεινή κατάσταση στην οποία περιήλθε η χώρα. Η γλώσσα της εξουσίας επιβάλλει στους πολίτες μία κατάσταση παθητικότητας και σιωπής, υπομένοντας αγόγγυστα τα δυσβάσταχτα μέτρα που τους επιβάλλονται. Έτσι, λοιπόν, κατασκευάζεται μια νέα πραγματικότητα μέσω της γλώσσας με στόχο τη δημιουργία ενός ακροατηρίου που έχει τα χαρακτηριστικά μάζας και όχι αυτόνομων προσωπικοτήτων (2017: 341).

3.4.2. Η περίπτωση της πανδημικής κρίσης

Η περίοδος της πανδημίας COVID-19 έδωσε την αφορμή να εισαχθούν νέοι όροι στη γλώσσα μας, κυρίως επιστημονικοί, στον χώρο της ιατρικής, της οικονομίας, της πολιτικής κ.τ.λ. ή να

²⁸ Οι Γαβριλίδου, Μητσιακή και Φλιάτουρας (2021: 188-189) ορίζουν την έννοια «νεολογισμός» ως ένα προϊόν λεξιλογικής ανανέωσης, καθώς στην προσπάθειά της η γλώσσα, ως ζωντανός οργανισμός, να απεικονίσει κάθε κοινωνική αλλαγή και νέα πρόκληση, σχηματίζει νέα μορφώματα. Η Αναστασιάδη - Συμεωνίδη (1986: 105) προσδίδει κοινωνική διάσταση στην έννοια του «νεολογισμού», με την έννοια ότι κάθε νέα λέξη διαδίδεται και αναπαράγεται εφόσον ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη 2022)

ανασημασιοδοτηθούν παλιές έννοιες προκειμένου να προσδιοριστεί το περιεχόμενο νέων εννοιών και να εξυπηρετηθούν οι νέες γλωσσικές ανάγκες. Η έρευνα που πραγματοποίησαν οι Τσιτσανούδη-Μαλλίδη και Σταυρόπουλος σε διαδικτυακά κείμενα δημοσίου λόγου, αναδεικνύει τις αλλαγές που παρουσιάστηκαν κατά την περίοδο αυτή στη γλώσσα τόσο στο περιεχόμενο όσο και στα εκφραστικά της μέσα.

Συγκεκριμένα, ως προς το περιεχόμενο οι δύο συντάκτες (2021: 117) παρατηρούν ότι το κεντρικό νόημα των αναφορών επικεντρώνεται αποκλειστικά στους κινδύνους που θέτει ο νέος ιός για τη δημόσια υγεία, διατηρώντας μια μονοδιάστατη θεματολογία. Διαμορφώνεται ένα εννοιολογικό πλαίσιο που περιλαμβάνει λέξεις όπως: κορονοϊός, lockdown, μέτρα, συλλήψεις, κρούσματα, θύματα, ΜΕΘ κ.λπ., το οποίο παρέχει ενημέρωση ενώ, παράλληλα, καλλιεργεί φόβο και συμβάλλει στη διαμόρφωση συναίνεσης μέσω της διαμεσολάβησης των μέσων επικοινωνίας. Με άλλα λόγια, ο δημόσιος λόγος της πανδημίας έχει όλα τα χαρακτηριστικά του ιδεολογικού λόγου²⁹, καλλιεργώντας τον φόβο για τον άγνωστο νέο ιό. Μέσω της γλώσσας, καλλιεργείται η αναγκαστική συναίνεση, παρουσιάζοντας το lockdown ως μια αποδεκτή – ή και απαραίτητη – νέα πραγματικότητα για την αντιμετώπισή του, δεδομένης της έλλειψης φαρμάκου ή εμβολίου εκείνη την περίοδο (ό.π.: 118).

Σε εκφραστικό επίπεδο, η κυριαρχία ουσιαστικών και ονοματικών φράσεων, όπως «ανησυχητικά συμπτώματα», «το πρώτο κρούσμα», «στο τραπέζι γενικό lockdown», «καθοριστικές/κρίσιμες οι επόμενες ώρες» κ.τ.λ., διευκόλυνε την προώθηση του κυρίαρχου μηνύματος, που αποσκοπούσε στη συμμόρφωση και την αποδοχή των μέτρων (ό.π.).

Ακόμη και η χρήση του ήπιου όρου «lockdown», αποτέλεσε μέρος του ίδιου πλαισίου, αποφεύγοντας πιο άμεσες ή φορτισμένες διατυπώσεις, όπως «γενική συσκότιση» ή «εγκλεισμός». Επιπλέον, η επιβολή του «lockdown» παρουσιάστηκε με μία γλωσσική κλιμάκωση εντείνοντας την αγωνία των πολιτών ως μία επαπειλούμενη κατάσταση που σταδιακά γινόταν επιτακτική αναγκαιότητα (ό.π.: 119). Με τη χρήση του μεταφορικού λόγου αισθητοποιούνται δραματικά οι διαστάσεις του αδιεξόδου, ειδικά σε περιπτώσεις που δύσκολα αποδίδονται με κυριολεκτικούς όρους, προκειμένου να γίνουν κατανοητές από τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα. Έτσι, ένα πιθανό δεύτερο lockdown παρουσιάζεται ως «ιδιαίτερα

²⁹ Βλ. στην ενότητα 2.2.2.

επώδυνο μέτρο, σοβαρός κίνδυνος και μεγάλη απειλή για την οικονομία, ως φόβητρο ή ακόμη και ως εφιαλτικό και «διαβολικό» καθεστώς» (ό.π.: 119-120).

Στο άρθρο των Τσιτσανούδη-Μαλλίδη και Σταυρόπουλου (ό.π.: 121) γίνεται λόγος για μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων «Λόγος, Τέχνη και Ετερότητα», κατά την οποία συγκεντρώθηκαν οι μεταφορικές αναπαραστάσεις στον λόγο της πανδημίας που περιγράφουν τον ιό με ποικίλες εικόνες, όπως «ακραίο καιρικό φαινόμενο» (τυφώνας, τσουνάμι), «θανατηφόρο πλήγμα» (βόμβα), «καθεστώς δουλείας» (η δικτατορία του κορονοϊού), «κακόβουλη οντότητα» (δαίμονας, στοιχειό), «αγρίμι», «σκληρός εκτελεστής», «μοχθηρός εισβολέας ή εχθρός».

Τέλος, οι «πράξεις λόγου», που προέρχονται από λόγο με δυνατότητα άσκησης εξουσίας, χρησιμοποιήθηκαν για τη χειραγώγηση και την επικοινωνία. Κατά την πρώτη περίοδο του lockdown, οι ειδικοί, όπως ο Καθηγητής Επιδημιολογίας Σ. Τσιόδρας, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη συμμόρφωση των πολιτών στα περιοριστικά μέτρα. Η χρήση απλού και κατανοητού λόγου στις καθημερινές ενημερώσεις συνέβαλε στην αποδοχή των μέτρων, ενώ τα μηνύματα που μεταφέρονταν μέσω των μέσων ενημέρωσης ενίσχυαν τη συναίνεση και την τήρηση των περιορισμών. Η επικοινωνία βασίστηκε σε σύμβολα και σημειωτικές πρακτικές που προωθούσαν την κατανόηση και την αίσθηση της συλλογικής ευθύνης (ό.π.: 122-123).

4^ο Κεφάλαιο: Η αλλαγή του νοήματος των λέξεων

4.1. Η παραχάραξη των όρων με αφετηρία τις Θουκυδίδειες αναφορές

Για να δικαιολογούν τις πράξεις τους άλλαζαν ακόμα και την σημασία των λέξεων. Η παράλογη τόλμη θεωρήθηκε ανδρεία και αφοσίωση στο κόμμα, η προσωπική διστακτικότητα θεωρήθηκε δειλία που κρύβεται πίσω από εύλογες προφάσεις και η σωφροσύνη προσωπίδα της ανανδρείας. Η παραφορά θεωρήθηκε ανδρική αρετή, ενώ η τάση να εξετάζονται

προσεκτικά όλες οι όψεις ενός ζητήματος θεωρήθηκε πρόφαση για υπεκφυγή. (Θουκυδίδου Ιστορίαι, Βιβλίο 3. Κεφάλαιο 82.4, Μετάφραση Άγγελος Βλάχος).³⁰

Πρώτος ο αρχαίος ιστορικός Θουκυδίδης παρατηρεί και σημειώνει στην «Ιστορία» του ότι οι αντιμαχόμενες παρατάξεις κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο «και τήν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαίῳσει», δηλαδή «άλλαζαν και την καθιερωμένη σημασία των λέξεων, προκειμένου να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους». Και συνεχίζει λίγο παρακάτω «πάντων δ' αὐτῶν αἴτιον ἀρχή ἢ διὰ πλεονεξίαν καὶ φιλοτιμίαν· ἐκ δ' αὐτῶν καὶ ἐς τὸ φιλονικεῖν καθισταμένων τὸ πρόθυμον», ότι «αιτία όλων αυτών ήταν η φιλαρχία που έχει ρίζα την πλεονεξία και την φιλοδοξία που έσπρωχναν τις φατρίες να αγωνίζονται με λύσσα» (3.82.8). Ο Θουκυδίδης επισημαίνει στο παραπάνω χωρίο με ευσύνοπτο τρόπο την εικόνα της «διαστροφής» που υφίστανται οι λέξεις (όνόματα) στο πλαίσιο ενός πολέμου, ως μια από τις συνέπειές του. Στην πραγματικότητα, όμως, επισημαίνει την τακτική ορισμένων πολιτικών να παρουσιάζουν με θετικό πρόσημο κάποιες πράξεις και περιστάσεις, που κανονικά θα έπρεπε να προκαλούν αποτροπιασμό, εξυπηρετώντας συγκεκριμένα συμφέροντα και στόχους (Μανουσάκης 2013: 21).

Έκτοτε αυτό το φαινόμενο της γλωσσικής παθογένειας συνέχισε τη διαχρονική του πορεία, για να αναδειχθεί ως ένα από τα βασικά στοιχεία της προπαγάνδας που μετέρχονται οι φορείς εξουσίας για την επιβολή τους στην ανθρώπινη κοινωνία. Όπως διαπιστώνει ο Τζωρτζόπουλος (2020), οι λέξεις προσαρμόζονται στο ήθος εκείνων που, με ιδιοτέλεια, αλαζονεία και ανικανότητα, επιδιώκουν την εξουσία, φτάνοντας στο σημείο να αλλοιώνουν την πραγματική σημασία τους. Το νόημα των λέξεων και του λόγου γενικότερα εξαφανίζεται, δίνοντας τη θέση του στις διεστραμμένες επιδιώξεις ενός ανεξέλεγκτου, ακαλλιέργητου και σκληρού Εγώ. Ο ίδιος συνεχίζει ότι αυτό το πολιτικό φαινόμενο, κατά το οποίο οι λέξεις χάνουν την αυθεντική τους σημασία και υφίστανται μια αλλοίωση αδιανόητη για τη λογική, αντανακλά μια βαθιά πνευματική παρακμή, η οποία οδηγεί στην αποσύνθεση της ανθρώπινης υπόστασης ως λογικού και σκεπτόμενου όντος. Πιο συγκεκριμένα, η φθορά της γλώσσας και η καταστροφή του λόγου εκδηλώνονται όταν μια κοινωνία βρίσκεται σε πλήρη αποσύνθεση, ενώ η πολιτική μετατρέπεται σε εργαλείο διαφθοράς των συνειδήσεων. Σε

³⁰, Πβλ. καὶ τήν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαίῳσει. τόλμα καὶ τὸ πρὸς ἅπαν ξυνετὸν ἐπὶ πᾶν ἀργόν, μέλλησις δὲ προμηθῆς εὐπρεπής, τὸ δὲ σῶφρον τοῦ ἀνάνδρου πρόσχημα,· τὸ δ' ἐμπλήκτως ὅξυ ἀνδρὸς μοῖρα προσετέθη, ἀσφαλεία δὲ τὸ ἐπιβουλεύεσθαι ἀποτροπῆς πρόφασις εὐλογος μὲν γὰρ ἀλόγιστος ἀνδρεία φιλέταιρος ἐνομίσθη.

τέτοιες συνθήκες, η έλλειψη συνείδησης κυριαρχεί, ενισχυόμενη από εκείνους που σφετερίζονται την πολιτική εξουσία. Μέσα από βίαιες και κατασκευασμένες ιδεολογίες, η πραγματικότητα διαστρεβλώνεται, ενώ κυνικές υποσχέσεις δημιουργούν απατηλές ψευδαισθήσεις ευφορίας, παγιδεύοντας τους πολίτες σε έναν φαύλο κύκλο εικονικής πραγματικότητας.

Προς την ίδια κατεύθυνση και ο Μανουσάκης (2013) ισχυρίζεται ότι οι πολιτικοί, στην προσπάθειά τους να πείσουν το ακροατήριό τους, καταφεύγουν συχνά σε ρητορικά τεχνάσματα εμπνευσμένα από τη γοργία παραδόση, διαμορφώνοντας τις λέξεις με τρόπο που εξυπηρετεί τους σκοπούς τους. Συγκεκριμένα, παραποιούν ή επεκτείνουν τη σημασία μιας λέξης όπως τους βολεύει. Αυτή η πρακτική δεν είναι φαινόμενο της σύγχρονης εποχής. Ήδη από την κλασική περίοδο μέχρι την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή, οι σοφιστές και οι δάσκαλοι ρητορικής εκπαίδευαν επίδοξους πολιτικούς στη χρήση τέτοιων στρατηγικών. Άλλωστε, και στη σύγχρονη Ελλάδα των μνημονίων, οι «γλωσσολόγοι» των κομματικών μηχανισμών διακρίθηκαν για την ιδιαίτερη ικανότητά τους να μετασχηματίζουν και να αλλοιώνουν τις έννοιες, παρουσιάζοντας το ξίδι ως λάδι και το λάδι ως ξίδι, ενισχύοντας τη γοητεία των λόγων τους, προκειμένου να αποπλανήσουν τους ανυποψίαστους πολίτες ή να αποκρύψουν την πολιτική ένδεια των θέσεών τους.

Επιλογικά, ο Κάτσικας (2021) συμπεραίνει ότι η έννοια του «νόμιμου» βρίσκεται ενίοτε σε τόσο έντονη αντίθεση με την έννοια του «ηθικού». Διαρκώς κατασκευάζεται μια μορφή «νομιμότητας» που αντιβαίνει τόσο στη λογική όσο και στην ηθική, ενώ παράλληλα διαμορφώνεται μια «πραγματικότητα» που απέχει εντελώς από την αλήθεια. Κεντρικό εργαλείο αυτής της διαστρέβλωσης της πραγματικότητας αποτελεί η παραποίηση, η «μαϊμουδοποίηση» των λέξεων, όπως συγκεκριμένα αναφέρει. Όποιος καταφέρει να ελέγξει τις έννοιες των λέξεων, αποκτά τη δυνατότητα να χειραγωγήσει τους ανθρώπους που τις χρησιμοποιούν.

4.2. Το «προστύχεμα» των λέξεων κατά τον Ε. Παπανούτσο

Ο Παπανούτσος στο δοκίμιό του «Η φθορά των λέξεων» (1975: 155-156) διευκρινίζει ότι οι λέξεις δεν αλλοιώνονται από τη συχνή χρήση αλλά από την κακή χρήση. Θεωρεί φυσιολογική την παραμόρφωση της προφοράς τους ή τη μεταβολή στη σημασία τους, όταν

χρησιμοποιούνται σε διαφορετικά γεωγραφικά ή πολιτισμικά γλωσσικά περιβάλλοντα. Αντίθετα, η πραγματική φθορά των λέξεων συμβαίνει όταν παραποιούνται σκόπιμα, όταν γίνονται εργαλεία εξαπάτησης. Τότε, χάνουν την ειλικρίνειά τους, αποκτούν μια ψεύτικη λάμψη και χρησιμοποιούνται για να παραπλανήσουν. Λένε ένα πράγμα, ενώ κρύβουν κάτι άλλο. Οι λέξεις γίνονται μάσκες που αποκρύπτουν την αλήθεια, παγίδες για τους ανυποψίαστους, εξυπηρετώντας κρυφές επιδιώξεις. Έτσι ο εξανδραποδισμός βαφτίζεται «ησυχία» και «τάξη», το συμφέρον «φιλία», η βαρβαρότητα «σθένος» και η μισαλλοδοξία «πατριωτισμός». Αυτό τον ηθικό ξεπεσμό των λέξεων αποκαλεί «προστύχεμα» διότι χάνουν την αρετή τους, την εντιμότητά τους.

Παράλληλα, παρατηρεί (ό.π.: 156-157) ότι από τον κίνδυνο του ηθικού ευτελισμού δεν απειλούνται τόσο οι κοινές λέξεις, οι «αγοραίες», αλλά οι υψηλής αξίας και ευγενούς προέλευσης λέξεις και όσο ευγενέστερες είναι τόσο μεγαλύτερος και ο κίνδυνος της ηθικής υποβάθμισής τους. Με τη χρήση δύο παραδειγμάτων επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό του. Αρχικά, η λέξη «συμμαχία» σήμαινε τη συνεργασία δύο ισότιμων πλευρών στον πόλεμο, που ένωναν τις δυνάμεις και την τύχη τους για να αντιμετωπίσουν έναν κοινό εχθρό και μέσα από την ιστορική της εξέλιξη κατάληξε να σημαίνει σχέση υποτέλειας, όπου οι αδύναμοι υποτάσσονταν στον ισχυρό. Η δεύτερη λέξη με ευγενική καταγωγή που έχει ευτελιστεί στη σύγχρονη χρήση είναι η «δημοκρατία». Έχει μετατραπεί σε όνομα, τίτλο ή σύνθημα, το οποίο χρησιμοποιούν, συχνά παραποιημένο ή διανθισμένο με άλλους ατυχείς επιθετικούς προσδιορισμούς, όλες οι πολιτικές παρατάξεις, από την άκρα δεξιά ως την άκρα αριστερά. Η ουσία της αυθεντικής «δημοκρατίας», ωστόσο, παραμένει σαφής και αδιαμφισβήτητη: η εξουσία πρέπει να πηγάζει από τον λαό, να ασκείται μέσω θεσμών που εκλέγονται από τον λαό και να αποσκοπεί αποκλειστικά στο συμφέρον του λαού (ό.π., 159-160)

Συμπερασματικά, ο Παπανούτσος εξαίρει την τεράστια αξία και δύναμη του λόγου ως μοναδικού ανθρώπινου χαρακτηριστικού, ικανού να εκφράζει την αλήθεια, να διαφωτίζει και να προάγει τον πολιτισμό. Ταυτόχρονα, υπογραμμίζει ότι η κακή χρήση του λόγου – όταν δηλαδή χρησιμοποιείται για ψέματα και εξαπάτηση – όχι μόνο τον υποβαθμίζει, αλλά επιστρέφει ως τιμωρία στον ίδιο τον άνθρωπο. Κλείνει, λοιπόν, το δοκίμιό του με τη φράση «Όταν κάποιος κακομεταχειρίζεται αυτό το θαυμάσιο όργανο, τούτο τον εκδικείται: δίνει τέτοια λάμψη στα ψεύδη του που κανείς πια δεν τα πιστεύει». Έτσι, προειδοποιεί για τις

συνέπειες της ανεντιμότητας στον λόγο, υποστηρίζοντας ότι, αργά ή γρήγορα, η αλήθεια θα θριαμβεύσει και τα ψεύδη θα αποκαλυφθούν.

4.3. Η νεογλώσσα κατά τον J. P. Fitussi

«Ο πόλεμος είναι ειρήνη. Η ελευθερία είναι δουλεία. Η άγνοια είναι δύναμη. Αν θέλετε μια εικόνα του μέλλοντος, φανταστείτε μια μπότα να πατάει ένα ανθρώπινο πρόσωπο -για πάντα». Τα λόγια αυτά ανήκουν στον Τζορτζ Όργουελ και στο εμβληματικό του μυθιστόρημα «1984».

Το βιβλίο αυτό περιγράφει ένα αυταρχικό καθεστώς, όπου ο διαβόητος Μεγάλος Αδελφός (Big Brother) ασκεί συνεχή παρακολούθηση σε όλους, δημιουργώντας ένα εκτεταμένο σύστημα ελέγχου. Οι πολίτες είναι υποχρεωμένοι να έχουν διαρκώς ανοιχτές τις τηλεοπτικές τους οθόνες, ώστε να εκτίθενται ασταμάτητα στην κρατική προπαγάνδα. Μέσα σε αυτό το απολυταρχικό περιβάλλον, η γλώσσα διαστρεβλώνεται, αποδίδοντας στις λέξεις αντίθετο νόημα από το αληθινό τους. Χαρακτηριστικά συνθήματα του καθεστώτος είναι: «Ο πόλεμος είναι ειρήνη, η ελευθερία είναι δουλεία, η άγνοια είναι δύναμη». Με αυτόν τον τρόπο, οι λέξεις χάνουν τη σημασία τους και διαρρηγνύεται η σχέση μεταξύ του σημαινόμενου και του σημαίνοντος. Ο Όργουελ είχε διορατικότητα δεκαετιών, γεγονός που καθιστά το μυθιστόρημά του εξαιρετικά επίκαιρο μέχρι σήμερα. Στο 1984, το Υπουργείο Αλήθειας διαμορφώνει το επιτρεπόμενο λεξιλόγιο για τις εφημερίδες και την τηλεόραση (Τσακίρογλου 2024).

Ο οικονομολόγος J. P. Fitussi στο επίκαιρο βιβλίο του «Τι μας κρύβουν οι λέξεις: Πως η νεογλώσσα επηρεάζει τις κοινωνίες μας» (2021: 14) ισχυρίζεται: «Δεν απέχουμε πολύ από μια τέτοια κατάσταση στις δημοκρατίες μας, χωρίς βέβαια καταναγκασμό, αλλά με τη μέθοδο της πειθούς, της κυριαρχίας επί των μέσων ενημέρωσης, της επανάληψης (εδώ βρίσκουμε τα περίφημα γλωσσικά στοιχεία) και των κοινωνικών κυρώσεων που ωθούν προς την αυτολογοκρισία. Η ατμόσφαιρα αυλικής κολακείας και το πνεύμα προπαγάνδας που χαρακτηρίζουν ορισμένα μέσα ενημέρωσης, δείχνουν πολύ καλά πόσος δρόμος έχει ήδη διανυθεί προς αυτή την κατεύθυνση». Και σε άλλο σημείο (2021: 26) ομολογεί ότι καταβάλλουμε προσπάθειες να μιλήσουμε και να κατανοήσουμε μία γλώσσα χωρίς να

συνειδητοποιούμε ότι μας επιβάλλεται μία εκ των προτέρων διαμορφωμένη άποψη, κάπως σαν τη νεογλώσσα του «1984».

Ο Fitusssi σε όλη την έκταση του έργου του καταγράφει και αναλύει τα χαρακτηριστικά αυτής της γλώσσας και, με αναφορές σε συγκεκριμένα γλωσσικά φαινόμενα της σύγχρονης πολιτικής και οικονομικής πραγματικότητας, προσπαθεί να εξηγήσει πώς άρχισε, υπό συνθήκες δημοκρατίας, να χάνει το περιεχόμενό του ο δημόσιος λόγος. Θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να συνοψίσουμε τα πιο βασικά από αυτά:

α. Η νεογλώσσα λειτουργεί ως μονόλογος, δεν ενθαρρύνει τον διάλογο και μας απομακρύνει από την πραγματικότητα που προσπαθούμε να κατανοήσουμε (ό.π.: 29).

β. Αντί να εξουσιάζουμε εμείς τη γλώσσα, μας εξουσιάζει εκείνη. Δημιουργούμε μια γλώσσα βασισμένη σε υποθετικές θεωρίες και τη χρησιμοποιούμε για να διαστρεβλώσουμε την πραγματικότητα, περιορίζοντας την κατανόησή μας στο πιο απίθανο και περιορισμένο κομμάτι του αληθινού κόσμου (ό.π.: 31).

γ. Η συρρίκνωση του λεξιλογίου μας κατά 50%, μια διαδικασία που κάποιοι έχουν χαρακτηρίσει «μονόδρομη σκέψη», οδηγεί αναπόφευκτα στον περιορισμό της ελεύθερης σκέψης. Άλλωστε, δεν μπορούμε να διατυπώσουμε μια διαφορετική ή αντιθετική άποψη, όταν μας λείπουν οι λέξεις για να την εκφράσουμε. Όλοι συντελούμε σε αυτή τη γλωσσική φτωχοποίηση: οι νέες ελίτ, τα μέσα ενημέρωσης, οι ειδικοί ή όσοι αυτοχαρακτηρίζονται ως τέτοιοι, άλλοτε από ανάγκη, άλλοτε επειδή μας αρέσει να νιώθουμε αυθεντίες (ό.π.: 48-49).³¹

δ. Επιδίωξη της νεογλώσσας είναι η απλότητα και η ευληπτότητα του μηνύματος. Ωστόσο, αυτή η μετάβαση από την πολυπλοκότητα στην απλότητα απαιτεί ουσιαστική κατανόηση του φαινομένου που επιχειρούμε να εξηγήσουμε. Όταν αυτή η κατανόηση είναι ελλιπής, το αποτέλεσμα είναι ένα συνονθύλευμα εννοιών, το οποίο συσκοτίζει αντί να διαφωτίζει τους ακροατές και τους αναγνώστες (ό.π.: 50).

³¹ Κατά αναλογία στο «1984» διαβάζουμε: «Διαμορφώνουμε τη νεογλώσσα στην τελική της μορφή, έτσι ώστε να μην υπάρχει καμία άλλη γλώσσα... Νομίζετε ότι η δουλειά μας είναι να δημιουργούμε νέες λέξεις; Καθόλου! Κάθε μέρα καταστρέφουμε δεκάδες, εκατοντάδες λέξεις, απογυμνώνοντας τη γλώσσα μέχρι τα θεμέλιά της. Δεν καταλαβαίνετε ότι ο πραγματικός στόχος της νεογλώσσας είναι ο περιορισμός της σκέψης; Στο τέλος, το ίδιο το έγκλημα θα πάψει να υπάρχει, γιατί δεν θα υπάρχουν λέξεις για να το εκφράσουν» (2021, 43).

ε. Η σύγχρονη νεογλώσσα είναι πιο εκλεπτυσμένη και πολύ πιο πλούσια από εκείνη που φαντάστηκε ο Όργουελ. Δεν δημιουργήθηκε μέσα σε ένα απολυταρχικό καθεστώς, αλλά σε ένα δημοκρατικό πλαίσιο και, επομένως, δεν επηρεάζει μόνο τη σχέση των πολιτών με την εξουσία αλλά και την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων. Στόχος της είναι να διαμορφώνει τη σκέψη χωρίς να προκαλεί αντιπαραθέσεις ή να θίγει κανέναν. Για να το επιτύχει, προσπαθεί να δίνει ίση βαρύτητα σε όλα τα επιχειρήματα και χρησιμοποιεί «τη γλώσσα των αγαθών αισθημάτων και της πολιτικής ορθότητας σαν το λιπαντικό που βάζουμε στα γρανάζια της πολιτικής προκειμένου να καλύψουμε τη βιαιότητά της», όπως σχολιάζει ο Fitussi (ό.π.: 51).

στ. Μια ακόμα μέθοδος «εμπλουτισμού» της νεογλώσσας, η οποία στην πραγματικότητα φτωχαίνει τη γλώσσα, είναι η συνεχής επανάληψη. Αρχικά, τα προβλήματα αναλύονται με σχολαστικότητα, αλλά στη συνέχεια η ίδια ανάλυση επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά, αμέτρητες φορές. Όσο περισσότερο επαναλαμβάνεται, τόσο περισσότερο χάνεται το πραγματικό της νόημα, μέχρι που το περιεχόμενο εξαφανίζεται, ενώ το ίδιο το πρόβλημα παραμένει άλυτο (ό.π.: 52).

ζ. Ορισμένες φορές, κάποιες λέξεις–έννοιες εμφανίζονται δυναμικά και ανατρέπουν τη δομή της γλώσσας, καθώς το βάρος τους είναι μεγάλο και η σημασία τους επαναστατική. Όταν εμφανιστούν, είναι δύσκολο να εξαλειφθούν. Αυτές οι λέξεις εκφράζουν βαθιά φιλοσοφικά γεγονότα, καθώς η παρουσία τους διαταράσσει το σύστημα πεποιθήσεων και τις τεχνικές χειραγώγησης που στηρίζουν το λεξικό της νεογλώσσας (ό.π.: 64).

η. Η διαμόρφωση της νεογλώσσας επιτυγχάνεται μέσω της επιλεκτικής διατήρησης ορισμένων όρων και της σταδιακής εξάλειψης άλλων, δηλαδή άλλες λέξεις προκρίνονται και άλλες παραμερίζονται. Έτσι δημιουργούνται ομάδες λέξεων που αναδεικνύουν κάθε φορά και ένα συγκεκριμένο αφήγημα. Άλλες συνδέονται με μια αρεστή και θετική εικόνα, ενώ άλλες στιγματίζονται ως δυσμενείς και απαξιοτικές. Έτσι, τα αφηγήματα επιτυχίας και αποτυχίας διαμορφώνονται μέσω της γλώσσας (ό.π.: 178-179).

θ. Η νεογλώσσα στηρίζεται σε μια απόλυτη, δυϊστική λογική, π.χ. υπέρ ή κατά της παγκοσμιοποίησης, υπέρ ή κατά της σημερινής Ευρώπης. Η επιβολή αυτής της απόλυτης διάκρισης σε κάθε συζήτηση όχι μόνο περιορίζει τη δυνατότητα σύνθετης σκέψης αλλά και εντείνει τη σφοδρότητα των πολιτικών αντιπαραθέσεων (ό.π.: 216).

4.4. Οι όροι ως κοινωνικό placebo

Ο όρος placebo στα λατινικά είναι ο μέλλοντας του ρήματος placeo και σημαίνει «θα ευχαριστήσω». Η λέξη αυτή χρησιμοποιούνταν συχνά σε ψαλμούς που ψάλλονταν σε κηδείες, με αποτέλεσμα να αποκτήσει σταδιακά την έννοια του ατόμου που συμμετείχε στην τελετή, συχνά με σκοπό να λάβει μέρος στο γεύμα που ακολουθούσε. Άρα, επρόκειτο για ένα είδος εξαπάτησης με σκοπό την ωφέλεια (Σκουλαρίγκη, 2021).

Στον 19ο αιώνα ο όρος placebo χρησιμοποιήθηκε στην ιατρική για να περιγράψει ένα κοινό φάρμακο που αποσκοπεί περισσότερο στην ικανοποίηση του ασθενούς παρά στην πραγματική θεραπεία του. Το placebo είναι ένα εικονικό φάρμακο, δηλαδή μια ουσία χωρίς ενεργή θεραπευτική ιδιότητα. Συχνά αποκαλείται «χάπι ζάχαρης» και, αν και δεν επηρεάζει άμεσα την ασθένεια, μπορεί να έχει θετικά αποτελέσματα στην αντίληψη του ασθενή για τον πόνο και άλλα συμπτώματα προκαλώντας το φαινόμενο της αυθυποβολής. Δημιουργείται, δηλαδή, στον ασθενή η πεποίθηση πως η θεραπεία μπορεί να βελτιώσει την κατάστασή του ακόμη και αν δεν υπάρχει πραγματική θεραπευτική επίδραση. Το φαινόμενο αυτό είναι γνωστό ως placebo effect (φαινόμενο πλασίμπο) (Σκουλαρίγκη, 2021).

Κατά ανάλογο τρόπο, στην πολιτική το «placebo effect» μπορεί να εμφανιστεί όταν οι πολίτες αισθάνονται καλύτερα ή πιο αισιόδοξοι απλώς και μόνο επειδή τους δίνονται υποσχέσεις ή λαμβάνονται συμβολικά μέτρα, ακόμα κι αν δεν υπάρχουν ουσιαστικές αλλαγές. Για παράδειγμα, αυτό μπορεί να συμβαίνει όταν νομοθετούνται οικονομικά μέτρα χωρίς ουσιαστικό αντίκτυπο, όταν οι πολιτικοί υπόσχονται μεγάλες αλλαγές αλλά στην πράξη δεν υλοποιούν τίποτα ουσιαστικό ή όταν προβαίνουν σε ενέργειες που δείχνουν ότι «κάτι γίνεται», ενώ στην πραγματικότητα έχουν μόνο ψυχολογικό αντίκτυπο. Ο Μανουσάκης (2013: 24) κάνει λόγο για την πρακτική των «βελούδινων» λέξεων ως μια επιλογή των πολιτικών να περιγράψουν πολύ δύσκολες και δραματικές καταστάσεις. Για παράδειγμα, τα τελευταία χρόνια ο όρος «ανάπτυξη», που βρίσκεται συνεχώς σχεδόν σε όλα τα χείλη των πολιτικών έχει διασταλεί σε τέτοιο βαθμό που φτάνει να χωράει την αντιμετώπιση της ανεργίας, τη θεραπεία των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων, τη δημιουργία υποδομών κάθε είδους κτλ. Στον αντίποδα ακούγεται ο όρος «ύφεση» ο οποίος δείχνει μια πτωτική διάθεση. Και οι δύο όροι, ωστόσο, λειτουργούν ως ένα είδος κοινωνικού placebo που πείθει

τον πολίτη ότι βρίσκεται περίπου σε μία ισορροπία ανάμεσα στη φεύγουσα ύφεση και την επερχόμενη ανάπτυξη.

Καταλήγοντας, αν στο χώρο της ιατρικής το φαινόμενο placebo έχει κάποια θετική ψυχολογική επενέργεια στον ασθενή δημιουργώντας του την προσδοκία ότι θα βελτιωθεί η κατάστασή του, καταναλώνοντας το συγκεκριμένο φάρμακο, η εμφάνισή του στο χώρο της πολιτικής εγείρει το ερώτημα αν είναι αναγκαίο για τον πολίτη ή χρησιμοποιείται για να ενισχύσει ακόμη περισσότερο την πλάνη του.

Μέρος Δεύτερο: Η Έρευνα

5^ο Κεφάλαιο: Στοιχεία και Μεθοδολογία της έρευνας

5.1. Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Οι σημασιολογικές αλλαγές στον πολιτικό λόγο αποτελούν δυναμικό φαινόμενο που επηρεάζει την πολιτική επικοινωνία και τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Η ανάλυση των μηχανισμών αυτών των αλλαγών επιτρέπει την καλύτερη κατανόηση της πολιτικής ρητορικής και των στρατηγικών που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή και την καθοδήγηση της δημόσιας αντίληψης. Σε αυτό το πλαίσιο, ο βασικός σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο ο πολιτικός λόγος μεταβάλλεται σημασιολογικά σε κρίσιμες περιόδους, επηρεάζοντας την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα.

Από την εκπαιδευτική σκοπιά, η διδακτική αξιοποίηση της σημασιολογικής ανάλυσης του πολιτικού λόγου μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των μαθητών, ενισχύοντας τη γλωσσική τους επάρκεια και την ικανότητά τους να αποκωδικοποιούν τις πολιτικές και ιδεολογικές χρήσεις της γλώσσας. Ως εκ τούτου η εισαγωγή τέτοιων προσεγγίσεων στη διδασκαλία μπορεί να αποτελέσει ουσιαστικό βήμα προς την ενδυνάμωση των μαθητών ως ενεργών και ενημερωμένων πολιτών.

Αναλυτικότερα, αναμένεται ότι η έρευνά μας θα συντελέσει στην εκπλήρωση των επιμέρους στόχων, όπως αναφέρονται παρακάτω:

- τα χαρακτηριστικά του πολιτικού λόγου σε περιόδους κρίσεων
- οι γλωσσικές επιλογές των πολιτικών ανάλογα με την προθετικότητα τους
- τα μηνύματα και τις ιδεολογίες που προωθεί ρητά ή υπόρρητα ο προπαγανδιστικός λόγος των πολιτικών
- οι σημασιολογικές αλλαγές ως μέσο χειραγώγησης και διαμόρφωσης της κοινής γνώμης
- η εισαγωγή της κριτικής ανάλυσης του πολιτικού λόγου στην εκπαίδευση μπορεί να συμβάλλει στον κριτικό γραμματισμό των μαθητών

5.2. Καθορισμός ερευνητικών ερωτημάτων

Σύμφωνα λοιπόν με όσα αναφέρθηκαν και αναλύθηκαν στο πρώτο, θεωρητικό μέρος της εργασίας σε ότι αφορά τα χαρακτηριστικά του πολιτικού λόγου, τις τεχνικές πειθούς και τις στρατηγικές της πολιτικής προπαγάνδας, τα δείγματα των πολιτικών λόγων – κειμένων, τα οποία επιλέχθηκαν να αναλυθούν, θα αξιολογηθούν στην βάση των παρακάτω ερευνητικών ερωτημάτων:

- α. Πώς μεταβάλλεται η σημασία λέξεων και φράσεων στον πολιτικό λόγο σε περιόδους κρίσεων;
- β. Ποιοι είναι οι κύριοι μηχανισμοί σημασιολογικής αλλαγής στον πολιτικό λόγο;
- γ. Με ποιους τρόπους αυτές οι σημασιολογικές αλλαγές επηρεάζουν την πολιτική επικοινωνία και τη δημόσια αντίληψη;
- δ. Πώς μπορεί η ανάλυση της σημασιολογικής μεταβολής στον πολιτικό λόγο να ενταχθεί στη διδακτική πράξη;
- ε. Ευνοείται ο κριτικός γραμματισμός των μαθητών με την ανάλυση του πολιτικού λόγου;

5.3. Αναγκαιότητα της έρευνας

Η σημασία της παρούσας μελέτης έγκειται στη διαρκώς αυξανόμενη χρήση του πολιτικού λόγου ως μηχανισμού διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, ιδίως σε περιόδους κρίσεων, όπου η σημασία των λέξεων επαναπροσδιορίζεται, αποκτώντας διαφορετικές συνδηλώσεις και υποδηλώσεις. Στο πλαίσιο αυτό, τα σημεία που αναδεικνύουν την αναγκαιότητα της έρευνας συνίστανται στα εξής:

- α. Η επίδραση της γλώσσας στον δημόσιο λόγο: Σε περιόδους κρίσεων (οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών), οι λέξεις και οι έννοιες αποκτούν νέα σημασία ή αναπλαισιώνονται, επηρεάζοντας την κοινή γνώμη και τη συλλογική συνείδηση. Η μελέτη αυτών των σημασιολογικών αλλαγών είναι απαραίτητη για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι εξουσιαστικοί μηχανισμοί διαχειρίζονται την κοινωνική συνοχή μέσω της γλώσσας.
- β. Η επικαιρότητα του θέματος: Οι κρίσεις δεν συνιστούν απλώς κοινωνικοοικονομικά φαινόμενα αλλά λειτουργούν και ως καταλύτες γλωσσικών μεταβολών. Οι πρόσφατες

κρίσεις (οικονομική κρίση, πανδημία, γεωπολιτικές εντάσεις) έχουν αναδείξει την ανάγκη ανάλυσης του πολιτικού λόγου, καθώς όροι όπως "λιτότητα", "δημόσιο αγαθό" ή "ελευθερία" άλλαξαν νόημα. Η παρούσα εργασία αναδεικνύει την ανάγκη καταγραφής και ερμηνείας αυτών των αλλαγών.

γ. Η εκπαιδευτική αξία: Η διδακτική αξιοποίηση του πολιτικού λόγου στη σχολική τάξη μπορεί να αναπτύξει τον γλωσσικό και κριτικό γραμματισμό. Οι μαθητές μαθαίνουν να αναγνωρίζουν πώς οι λέξεις μπορούν να επηρεάζουν τις αντιλήψεις και πώς να αποκωδικοποιούν πολιτικά μηνύματα. Αυτό καθιστά τη γλωσσική εκπαίδευση πιο σχετική με τα βιώματά τους καθώς προάγει, αφενός, τη δημοκρατική τους συνείδηση ενώ, αφετέρου, ενισχύει τις πολυτροπικές αναγνωστικές τους δεξιότητες, εφόσον ο σύγχρονος πολιτικός λόγος δεν περιορίζεται μόνο στον γραπτό ή προφορικό λόγο αλλά επεκτείνεται σε πολυτροπικά μέσα, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι διαφημίσεις και οι οπτικοακουστικές παραγωγές. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τη διαμόρφωση ενεργών και ενημερωμένων πολιτών.

5.4. Κριτήρια επιλογής ερευνητικού υλικού

Η επιλογή του ερευνητικού υλικού βασίστηκε σε συγκεκριμένα ποιοτικά και θεματικά κριτήρια, προκειμένου να αναδειχθούν οι σημασιολογικές μετατοπίσεις στον σύγχρονο πολιτικό λόγο και ο ρόλος τους στη διαμόρφωση και την απορρύθμιση της δημόσιας αντίληψης. Συγκεκριμένα:

α. Ποικιλία πηγών: Επιλέχθηκαν δημοσιογραφικά άρθρα, πολιτικές δηλώσεις, νομοθετικά κείμενα και πολιτικές διαφημίσεις, με σκοπό να εξεταστεί ο λόγος τόσο θεσμικών παραγόντων όσο και μέσων ενημέρωσης. Το υλικό αυτό αντικατοπτρίζει την αλληλεπίδραση πολιτικού και δημοσίου λόγου.

β. Θεματική αντιπροσωπευτικότητα: Η επιλογή των κειμένων καλύπτει λόγο που σχετίζεται με κρίσιμες κοινωνικές συνθήκες, όπως είναι η οικονομική, περιβαλλοντική και πανδημική κρίση, κατά τις οποίες η γλώσσα λειτουργεί όχι μόνο ως περιγραφή της πραγματικότητας αλλά και ως μέσο επιρροής και αποπροσανατολισμού.

γ. Μετατόπιση νοήματος: Βασικό κριτήριο επιλογής υπήρξε η γλωσσική απόκλιση ανάμεσα στη φαινομενική και την πραγματική σημασία των όρων και φράσεων. Δίνεται έμφαση σε

περιπτώσεις όπου ο λόγος αποκρύπτει, εξωραΐζει ή παραμορφώνει την πραγματικότητα, εξυπηρετώντας στρατηγικές προπαγάνδας ή πολιτικής πειθούς.

δ. Ιδεολογική λειτουργία της γλώσσας: Η επιλογή των παραδειγμάτων αναδεικνύει τη λειτουργία της γλώσσας όχι ως μέσου επικοινωνίας αλλά ως εργαλείου επιρροής και φορέα ιδεολογίας, που άλλοτε καθησυχάζει, άλλοτε αποπροσανατολίζει και άλλοτε επανανοηματοδοτεί έννοιες.

5.5. Ταυτότητα ερευνητικού υλικού

Το ερευνητικό υλικό που επιλέχθηκε με βάση τα κριτήρια, όπως αναπτύχθηκαν στην ενότητα 5.4., αποτελείται από 33 κείμενα δημοσιογραφικού και πολιτικού λόγου που αντλήσαμε από ηλεκτρονικές εφημερίδες και διαδικτυακούς ιστότοπους. Αναλυτικότερα, αξιοποιήθηκαν 12 δημοσιογραφικά άρθρα, 13 πολιτικές συνεντεύξεις/δηλώσεις, μία ανακοίνωση υπουργού, μία πολιτική διαφήμιση και 6 νόμοι/ υπουργικές αποφάσεις. Όλα τα κείμενα, με εξαίρεση την πολιτική διαφήμιση, έχουν αποσπασματική μορφή.

Για καθεμία από τις παραπάνω αναφορές συλλέχθηκαν, σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις, οι εξής πρόσθετες πληροφορίες:

- α. Το όνομα της ηλεκτρονικής εφημερίδας, της ψηφιακής πλατφόρμας ή του ιστότοπου
- β. Ο σύνδεσμος
- γ. Ο τίτλος του δημοσιεύματος
- δ. Ο δημοσιογράφος ή ο πολιτικός φορέας που έκανε την αναφορά
- ε. Η ημερομηνία του δημοσιεύματος

Η θεματική των αναφορών αυτών συσχετίζεται με τις τρεις μεγάλες κρίσεις που απασχολούν την ελληνική επικαιρότητα και όχι μόνο: την οικονομική, την υγειονομική και την περιβαλλοντική. Για λόγους πληρότητας επιλέχθηκαν και δύο κείμενα πολιτικού λόγου, τα οποία προωθούν μια καινοτόμο ιδέα ή πολιτική πρόταση, με σκοπό τη διερεύνηση των τεχνικών προπαγάνδας που αξιοποιούνται για την ενίσχυση και την αποδοχή των συγκεκριμένων μηνυμάτων από το κοινό, με έμφαση στην αλλαγή του περιεχομένου των λέξεων.

5.6. Μέσα συλλογής ερευνητικού υλικού

Για τη συλλογή των ερευνητικών δεδομένων αξιοποιήθηκε υλικό προερχόμενο από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές του δημόσιου λόγου και της θεσμικής επικοινωνίας. Συγκεκριμένα, το υλικό της ανάλυσης συγκροτήθηκε από:

α. Πολιτικές δηλώσεις/συνεντεύξεις και δημοσιογραφικά άρθρα σε ηλεκτρονικές εφημερίδες (Οικονομικός Ταχυδρόμος, Πρώτο Θέμα, Η Καθημερινή, Το Βήμα, Zaprnews.gr, Capital.gr, SKAI, Taxheaven.gr, News247, efsyn.gr, Athensvoice, forin.gr, sigmalive, in.gr)

β. Νόμοι, υπουργικές αποφάσεις και ανακοινώσεις, δελτία τύπου από ψηφιακές πλατφόρμες ή ιστότοπους (Δ.ΥΠ.Α., ΚΕ.Π.Ε.Α., Υπουργείο Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων, Υπουργείο Υγείας, Υπουργείο Τουρισμού, Energia.gr, GoLearn)

Η επιλογή των συγκεκριμένων πηγών αποσκοπεί στην πολυεπίπεδη διερεύνηση των σημασιολογικών αλλαγών στον δημόσιο λόγο, καθώς και στον εντοπισμό των τεχνικών πειθούς και προπαγάνδας που ενδέχεται να επιστρατεύονται για την καλλιέργεια κοινωνικής αποδοχής και υποστήριξης.

5.7. Μέθοδος ανάλυσης δεδομένων – Κριτική Ανάλυση Λόγου

Η μελέτη ακολουθεί μια ποιοτική μεθοδολογική προσέγγιση, η οποία περιλαμβάνει την Κριτική Ανάλυση Λόγου σε επιλεγμένα πολιτικά κείμενα και ομιλίες, με έμφαση σε περιπτώσεις κρίσεων, αποβλέποντας στον εντοπισμό σημασιολογικών μεταβολών και επικοινωνιακών στρατηγικών.

Κανένα κείμενο δεν μπορεί να θεωρηθεί ουδέτερο, γι' αυτό και κρίνεται απαραίτητη η αναζήτηση των βαθύτερων προθέσεων του ομιλητή ή του συντάκτη. Η Κριτική Ανάλυση Λόγου επικεντρώνεται στο περιεχόμενο, αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως εργαλείο εξουσίας, ελέγχου και κοινωνικής διαμόρφωσης (Θεοδωρόπουλος 2019: 61) και επιχειρεί να αναδείξει τον τρόπο με τον αντικατοπτρίζονται στη γλώσσα οι κοινωνικοπολιτισμικές και ιδεολογικές πρακτικές (Γεωργακοπούλου-Γούτσος 1999: 25). Δεν αποτελεί, επομένως, απλή αντανάκλαση της πραγματικότητας αλλά συμβάλλει στην κατασκευή της πραγματικότητας και στην αντίληψή μας για αυτήν (ό.π.: 40-41).

Ο Fairclough (1995) αναφέρεται σε επικοινωνιακές πρακτικές που καθιστούν τους αναγνώστες των κειμένων αδύναμους να αντιληφθούν τις ιδεολογίες που αυτά προωθούν αλλά και τους κινδύνους που προκύπτουν από την αναπαραγωγή τους. Επιπλέον, σύμφωνα με τις αρχές της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου, οι ιδεολογίες στα κείμενα είναι συνήθως υποδόριες και δεν διατυπώνονται με άμεσο τρόπο (Τσιτσανούδη- Μαλλίδη 2020: 112).

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου με την εφαρμογή των εργαλείων και των διαδικασιών της επιτυγχάνει τη σύνδεση δύο επιπέδων: αφενός του μικροεπιπέδου, που αφορά τις κειμενικές δομές, το περιεχόμενο και τις γλωσσικές, λεξιλογικές και υφολογικές επιλογές ενός κειμένου, και αφετέρου του μακροεπιπέδου, που σχετίζεται με τις κοινωνικές σχέσεις και δομές. Στο μακροεπίπεδο αναδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο οι κυρίαρχες ομάδες ασκούν έλεγχο και χειραγωγούν λιγότερο ισχυρές ομάδες, αξιοποιώντας την πρόσβασή τους σε συγκεκριμένες πρακτικές γραμματισμού και σε καθορισμένα είδη εξουσιαστικού λόγου. (Μιχάλης 2014: 3). Επομένως, η Κριτική Ανάλυση Λόγου αποτελεί μια διαδικασία που στοχεύει στην εξήγηση και την ερμηνεία των κειμενικών δομών και στοιχείων, λαμβάνοντας υπόψη το ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παράγονται και γίνονται κατανοητά. Ο βασικός της στόχος είναι να αναδείξει τον βαθμό στον οποίο τα κείμενα αναπαράγουν, προβάλλουν, αποδέχονται ή αξιολογούν κριτικά τις κυρίαρχες αξίες, αντιλήψεις, πράξεις και συμπεριφορές (ό.π.).

Στο πλαίσιο της κριτικής ανάλυσης λόγου, εξετάζονται, μελετώνται, αναλύονται και ερμηνεύονται (Van Dijk 2001: 356-357) οι εξής παράμετροι:

- α. Το επικοινωνιακό συγκείμενο κάθε πράξης παραγωγής και πρόσληψης λόγου μεταξύ ατόμων που ανήκουν σε συγκεκριμένες κοινωνικές, επαγγελματικές ή οικονομικές τάξεις.
- β. Τα είδη και οι τύποι κειμένων που αξιοποιούνται στο πλαίσιο των παραπάνω επικοινωνιακών δράσεων, σε συνάρτηση με το ιδεολογικό και αξιακό υπόβαθρο της παραγωγής και πρόσληψης λόγου.
- γ. Η υπερδομή και η γενική δομή των κειμένων, καθώς και η χρήση των απαραίτητων και προαιρετικών δομικών στοιχείων ανά κειμενικό τύπο και είδος λόγου. Αυτά εξετάζονται σε σχέση με τον επικοινωνιακό σχεδιασμό του πομπού και τις προσδοκίες του δέκτη.

δ. Το περιεχόμενο και η πληροφορικότητα του λόγου, δηλαδή ποιες πληροφορίες προβάλλονται ή αποκρύπτονται, οι μηχανισμοί έμφασης σε συγκεκριμένα στοιχεία, η άμεση ή έμμεση διατύπωση απόψεων και η θεματολογία των κειμένων.

ε. Οι γραμματικές, υφολογικές και λεξιλογικές επιλογές των ομιλητών ή των συγγραφέων, οι οποίες σχετίζονται με το κοινό στο οποίο απευθύνονται, τις περιστάσεις της επικοινωνίας, τις ιστορικές και κοινωνικές συμβάσεις, καθώς και τις γλωσσικές πράξεις που εκτελούνται κατά τη διάρκεια της επικοινωνιακής δράσης (Μιχάλης 2014: 4).

Η Κριτική Ανάλυση Λόγου, ωστόσο, έχει κατηγορηθεί για υψηλό βαθμό υποκειμενικότητας καθώς ο ερευνητής δεν μπορεί να μείνει ανεπηρέαστος από την ιδεολογία και τις προκαταλήψεις του, τόσο κατά τη διατύπωση των ερευνητικών υποθέσεων όσο και κατά την ανάλυση και ερμηνεία, γεγονός που πλήττει την εξαγωγή έγκυρων και αξιόπιστων συμπερασμάτων (Μαυροθανάση 2015: 15). Επιπρόσθετα, η Τσιτσανούδη – Μαλλίδη (2006: 118) αναφέρει ότι η Κριτική Ανάλυση Λόγου έχει δεχτεί αρνητική κριτική ως προς τα εξής:

α. Δίνει περιορισμένη σημασία στην προφορική επικοινωνία, εστιάζοντας κυρίως στον γραπτό λόγο. Επιπλέον, αντιμετωπίζει το αναγνωστικό κοινό ως παθητικό δέκτη αντί για ενεργό συμπαραγωγό νοημάτων.

β. Οι προσεγγίσεις που αναδεικνύουν τις ανισότητες και τις ασυμμετρίες στη γλωσσική επικοινωνία δεν πρέπει να περιορίζονται απλώς στη διαπίστωση ή την περιγραφή των φαινομένων. Είναι απαραίτητο να συνοδεύονται από τεκμηριωμένες προτάσεις που στοχεύουν στη μείωση της εξουσίας που εντοπίζεται στα κείμενα.

γ. Τέλος, ακόμη και τα κείμενα των πιο ένθερμων υποστηρικτών της κριτικής ανάλυσης λόγου δεν μπορούν να απαλλαγούν πλήρως από ιδεολογικές ή ηγεμονικές σκοπιμότητες. Η χρήση της επιστημονικής γλώσσας, στην οποία δεν έχουν πρόσβαση όλες οι κοινωνικές ομάδες, καθιστά την ίδια την εξέταση της εξουσίας στην επικοινωνία μια διαδικασία που επίσης φέρει στοιχεία εξουσίας και ηγεμονισμού.

5.8. Ένας θεωρητικός περιορισμός: Η αμηχανία ως προς την επιλογή των κατάλληλων όρων

Η επιλογή της ακριβούς ορολογίας για τη διατύπωση του θέματος μιας επιστημονικής έρευνας, ιδίως όταν πρόκειται για μία έννοια που περιγράφεται από ένα πλήθος συνώνυμων λέξεων, είναι μια διαδικασία που μπορεί να οδηγήσει τον ερευνητή σε αμηχανία και αμφιταλάντευση. Ο βαθμός δυσκολίας του αυξάνεται, όταν επιθυμεί να αποτυπώσει με ακρίβεια μια πραγματικότητα που, από τη φύση της, χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, ασάφεια και συχνά σκόπιμη παραποίηση εννοιών, όπως είναι η χρήση των λέξεων από τους πολιτικούς για προπαγανδιστικούς σκοπούς. Στην περίπτωση αυτή, ο ερευνητής κατανοεί ότι η επιλογή των λέξεων δεν είναι ποτέ ουδέτερη. Εξάλλου, οι λέξεις δεν είναι ποτέ στατικές, ούτε αθάνατες. Ο όρος που θα επιλέξει, θα καθορίσει την αξιολόγηση της ανάλυσής του. Μια υπερβολικά αιχμηρή λέξη μπορεί να κατηγορηθεί για μεροληψία, ενώ μια πιο ουδέτερη μπορεί να θεωρηθεί αδύναμη για να περιγράψει την πραγματικότητα.

Ένας παρόμοιος προβληματισμός απασχόλησε και την παρούσα εργασία καθώς, στην προσπάθειά μας να περιγράψουμε τη γλωσσική συμπεριφορά των πολιτικών ως προς τη χρήση των λέξεων και την αλλαγή του περιεχομένου τους, βρεθήκαμε αντιμέτωποι με μία πληθώρα συνώνυμων όρων, όπως: διαστρέβλωση, παραποίηση, παρερμηνεία, παραχάραξη, μετατροπή, αποδόμηση, αλλοίωση, αναβάπτιση, νόθευση, μετονομασία, επαναπροσδιορισμός, επανερμηνεία, επανασημασιοδότηση.

Με τη συμβολή του Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Γ. Μπαμπινιώτη (2002) αποσαφηνίσαμε τη σημασία των λέξεων καθώς και τις λεπτές διαφορές στις αποχρώσεις ή στη χρήση τους. Στη συνέχεια, παραθέτουμε τα λήμματα που έχουμε συγκεντρώσει:

- διαστρέβλωση, εσκεμμένη παραποίηση λόγου ή κειμένου, για να προκύψει συμπέρασμα που δεν υπήρχε στις προθέσεις του ομιλητή ή τού συγγραφέα³²
- παραποίηση, η εσκεμμένη αλλοίωση πράγματος με σκοπό την εξαπάτηση³³
- παρερμηνεία, η εσφαλμένη ερμηνεία που οδηγεί σε παρανόηση³⁴

³² Βλ. σελ.494

³³ Βλ. σελ.1334

³⁴ Βλ. σελ.1344

- παραχάραξη, (γενικότερ.) η διαστρέβλωση, η αλλοίωση τού περιεχομένου (προς όφελος κάποιου)³⁵
- μετατροπή, η μεταβολή ως προς τη μορφή ή τις ιδιότητες³⁶
- αποδόμηση, διάσπαση (λέξης) στα επιμέρους στοιχεία (παράγοντας νέες σημασίες και λεκτικούς συνδυασμούς)³⁷
- αλλοίωση, η απόδοση παραπλανητικής, ψευδούς εικόνας σε αντιλήψεις, ιδέες ή συμβάντα³⁸
- αναβάπτιση, το εκ νέου βάπτισμα κάθε βαπτισμένου³⁹
- νόθευση, αλλοίωση ή καταστροφή της ουσίας, της πραγματικής φύσης (πράγματος, ιδέας, κατάστασης κ.λπ.), προσθέτοντας ξένα ή ακατάλληλα στοιχεία⁴⁰
- μετονομασία, η αλλαγή ονόματος σε κάποιον/κάτι διαφορετικού από το παλαιό⁴¹
- Οι λέξεις με το α' συνθετικό επανα- δηλώνουν την επανάληψη (επαναπροσδιορισμός,⁴² επανερμηνεία⁴³, επανασημασιοδότηση⁴⁴).

Όλες οι έννοιες που παραθέσαμε σχετίζονται μεταξύ τους, καθώς αφορούν την αλλαγή, παραποίηση ή αναπλαισίωση της ουσίας, της μορφής ή της σημασίας μιας λέξης. Ωστόσο, κάθε μία φέρει διαφορετικές αποχρώσεις, συνδηλώσεις και προϋποθέσεις, που καθορίζουν τον βαθμό εσκεμμένης δράσης, το αποτέλεσμα και τη λειτουργία της αλλαγής. Για παράδειγμα, οι λέξεις *διαστρέβλωση*, *παραποίηση*, *παραχάραξη* και *αλλοίωση*, υποδηλώνουν εσκεμμένη αλλοίωση για παραπλάνηση, ενώ οι λέξεις *μετατροπή*, *αποδόμηση* και *αναβάπτιση* υποδηλώνουν αλλαγή ή αναπλαισίωση που δεν στοχεύει απαραίτητα σε παραπλάνηση αλλά περισσότερο στην προσαρμογή και την ανανέωση. Τέλος, οι λέξεις *νόθευση* και *μετονομασία* εστιάζουν είτε στην αλλοίωση της ουσίας είτε στη συμβολική αλλαγή μέσω της ονοματοδοσίας αντίστοιχα.

³⁵ Βλ. σελ 1340

³⁶ Βλ. σελ 1087

³⁷ Βλ. σελ 238

³⁸ Βλ. σελ 124

³⁹ Βλ. σελ 146

⁴⁰ Βλ. σελ. 1186

⁴¹ Βλ. σελ. 1090

⁴² Βλ. σελ. 638

⁴³ Ό.π.

⁴⁴ Ό.π.

Η δημιουργία μιας κλίμακας σημασιολογικής έντασης, από τις πιο ασθενείς στις πιο ισχυρές, για αυτές τις λέξεις θα μπορούσε να είναι η εξής:

6^ο Κεφάλαιο: Αποτελέσματα έρευνας και συζήτηση δεδομένων

6.1. Η παρουσίαση των δεδομένων

Η παρουσίαση που ακολουθεί βασίζεται σε ερευνητικό υλικό προερχόμενο από τον ηλεκτρονικό τύπο και το διαδίκτυο, με έμφαση σε δηλώσεις πολιτικών προσώπων και πολιτικά κείμενα που δημοσιεύτηκαν σε δημόσιο λόγο. Για λόγους διαχείρισης και ταξινόμησης του ερευνητικού υλικού, επιχειρείται στην ενότητα αυτή μία πρώτη θεματική κατηγοριοποίηση, η οποία θα διευρυνθεί στην ενότητα 6.2.

Οικονομική κρίση:

1. Η σύνθεση του καλαθιού δαπανών των νοικοκυριών παρουσίασε μεγαλύτερες προσαρμογές για κατηγορίες που είχαν υποστεί μεγαλύτερη σχετική μεταβολή τιμών. (δημοσιογραφικό άρθρο, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, 21-03-2024).⁴⁵

Σημασιολογικές αλλαγές: Η φράση υποδηλώνει ότι τα νοικοκυριά αναπροσάρμοσαν τις καταναλωτικές τους συνήθειες λόγω των αυξημένων τιμών, μειώνοντας τη δαπάνη σε βασικά αγαθά.

2. Η τάση συγκέντρωσης μιας σειράς δραστηριοτήτων γύρω από το σπίτι, που ξεκίνησε την εποχή της πανδημίας, ενισχύεται σημαντικά, κατά την εποχή του υψηλού πληθωρισμού τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο εξωτερικό. Ωστόσο, η παραμονή στο σπίτι έχει σήμερα διαφορετικά χαρακτηριστικά από την εποχή του εγκλεισμού, αφού πλέον αποτελεί επιλογή και όχι αναγκαία συνθήκη. (δημοσιογραφικό άρθρο, ZARPANEWS.GR, 30-12-2024).⁴⁶

Σημασιολογικές αλλαγές: Η «παραμονή στο σπίτι» ερμηνεύεται πλέον όχι ως υποχρεωτικός εγκλεισμός λόγω της πανδημίας, αλλά ως ενσυνείδητη επιλογή που προσαρμόζεται στις νέες οικονομικές συνθήκες του υψηλού πληθωρισμού.

3. Με μία σειρά από παρεμβάσεις, η κυβέρνηση επιχειρεί να απλώσει δίκτυ προστασίας γύρω από ευάλωτα νοικοκυριά, αλλά και στη μεσαία τάξη, που πλήττονται ιδιαίτερα από το υψηλό ενεργειακό κόστος και τις ισχυρές πληθωριστικές πιέσεις. (δημοσιογραφικό άρθρο, ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ, 19-03-2022).⁴⁷

Σημασιολογικές αλλαγές: Ο μεταφορικός όρος «δίκτυ προστασίας» αποκτά ιδιαίτερη συναισθηματική και πολιτική φόρτιση σε περιόδους κρίσης. Εδώ λειτουργεί σημασιολογικά ως σύμβολο φροντίδας, κάλυψης και ασφάλειας απέναντι στην επισφάλεια της καθημερινότητας, ιδίως λόγω του ενεργειακού κόστους και του πληθωρισμού.

⁴⁵ Βλ. <https://www.ot.gr/2024/03/21/oikonomia/ekt-pos-i-akriveia-allazei-to-kalathi-tou-noikokyriou>

⁴⁶ Βλ. <https://www.zarpanews.gr/i-akriveia-krataei-toys-ellines-sta-spitia-toys-mageireyoyn-perissotero-epilegoyn-fthinotera-agatha/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR2c8Xl18ci2i8d>

⁴⁷ Βλ. <https://www.protothema.gr/politics/article/1223749/metra-stirixis-dihtu-prostasias-me-9-sun-2-paremvasis-tis-kuvernisis-gia-tin-akriveia/>

4. «Η μάχη κατά της εισαγόμενης ακρίβειας είναι η πιο σημαντική μάχη που δίνει η κυβέρνηση, καθώς είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες πολίτες». Π. Μαρινάκης, Κυβερνητικός Εκπρόσωπος (πολιτική δήλωση, Capital.gr, 10-12-2023).⁴⁸

Σημασιολογικές αλλαγές: Ο προσδιορισμός «εισαγόμενη ακρίβεια» παρουσιάζει το φαινόμενο της ακρίβειας όχι ως αποτέλεσμα εσωτερικής αποτυχίας, αλλά ως εξωγενή πρόκληση – κάτι που έρχεται απ' έξω και δεν ελέγχεται πλήρως, ενισχύοντας την αφήγηση της εξωτερικής απειλής.

5. Μέτρα με... μέτρο θα εξαγγείλει ο πρωθυπουργός στη ΔΕΘ. Αυτό είναι το νόημα των δηλώσεων του υπουργού Επικρατείας Μάκη Βορίδη στον ΣΚΑΪ και την εκπομπή Σήμερα ενόψει των εξαγγελιών του Κυριάκου Μητσοτάκη στη Θεσσαλονίκη. (δημοσιογραφικό άρθρο, ΣΚΑΙ, 02-09-2024).⁴⁹

Σημασιολογικές αλλαγές: η φράση υποδηλώνει σύνεση και αυτοσυγκράτηση και αποδίδει μια προσπάθεια επίτευξης σταθερότητας ν μέσω κοινωνικής πίεσης και καλλιέργειας προσδοκιών για ελαφρύνσεις.

6. Για τα προβλήματα της καθημερινότητας ο υπουργός επικρατείας επεσήμανε: «Εμείς ασχολούμαστε με τη βελτίωση της ζωής των πολιτών, αλλά αυτό το βλέπουμε και το κρίνουμε πάντα σε σχέση με τις δεσμεύσεις μας και με την εντολή την οποία έχουμε πάρει από τους πολίτες στο προεκλογικό μας πρόγραμμα».

«Γιατί αλλιώς ο καθένας μπορεί να βάλει όποιον πήχη θέλει στην καθημερινότητά του και στη βελτίωσή της. Εμείς θέλουμε να κριθούμε και νομίζω ότι αυτό είναι δίκαιο και έντιμο να κριθούμε σε σχέση με τις δεσμεύσεις μας στο προεκλογικό μας πρόγραμμα». Μ. Βορίδης, Υπουργός Επικρατείας (πολιτική δήλωση, ΠΡΩΤΟ ΘΕΜΑ, 20-12-2024).⁵⁰

Σημασιολογικές αλλαγές: Η λέξη «καθημερινότητα» δεν χρησιμοποιείται ως μία χειροπιαστή πραγματικότητα καθώς αποφεύγεται η αναφορά σε συγκεκριμένα

⁴⁸ Βλ. <https://www.capital.gr/oikonomia/3754883/p-marinakis-i-maxi-kata-tis-eisagomenis-akrubeias-einai-i-pio-simantiki-maxi-pou-dinei-i-kubernisi/>

⁴⁹ Βλ. <https://www.skai.gr/news/politics/voridis-metra-me-metro-sti-deth-i-kyvernisi-exei-ORIZONTA-4etias-reystopoiimeni-i-antipoli>

⁵⁰ Βλ. <https://www.protothema.gr/politics/article/1578366/voridis-i-kuvernisi-vgique-endunamomeni-apo-ti-diadikasia-tou-proupologismou-kai-fainetai-stis-dimoskopiseis/>

προβλήματα: ακρίβεια, φτώχεια, ανεργία, αλλά μετατρέπεται σε αφηρημένη έννοια, που ακούγεται βέβαια πολύ θετικά αλλά δεν προσδιορίζεται με σαφήνεια.

7. Η κυβέρνηση εξετάζει τον επαναπροσδιορισμό του τρόπου επιστροφής του ΕΦΚ και την αναπροσαρμογή των προβλεπόμενων ποσοτήτων καυσίμων σύμφωνα με τις πραγματικές ανάγκες κάθε καλλιέργειας. (ανακοίνωση του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης & Τροφίμων, ΣΚΑΙ, 18-02-2025).⁵¹

Σημασιολογικές αλλαγές: Οι λέξεις υποδηλώνουν μία αλλαγή χωρίς ωστόσο να αποκαλύπτουν την κατεύθυνση της αλλαγής, η οποία μπορεί να είναι θετική ή αρνητική, με αποτέλεσμα να προκαλούν σύγχυση και ασάφεια.

8. Ειδικότερα, σύμφωνα με το τρίτο Market Report από την Greece Sotheby's International Realty, που είδε το φως της δημοσιότητας η δυναμική της ελληνικής αγοράς στον τομέα των ατόμων υψηλής καθαρής οικονομικής θέσης παραμένει, με τις συνολικές πωλήσεις του οίκου στην Ελλάδα να αγγίζουν τα 500 εκατ. ευρώ στην πενταετία. (δημοσιογραφικό άρθρο, ΣΚΑΙ, 22-02-2025).⁵²

Σημασιολογικές αλλαγές: Η φράση είναι ένα ευφημιστικό περίβλημα για τους πλούσιους. Αντί να πει «εύποροι» ή «δισεκατομμυριούχοι», επιλέγεται ένας τεχνοκρατικός και αποστασιοποιημένος όρος και όχι προκλητικός, ίσως για να εξαφανίσει την έννοια της κοινωνικής ανισότητας.

9. e- Καταναλωτής (πολιτική διαφήμιση)⁵³

Φτιάξε το δικό σου καλάθι

Χρησιμοποίησε τη δύναμή σου

Σημασιολογικές αλλαγές: Με τη φράση «Φτιάξε το δικό σου καλάθι», μια πράξη ανάγκης μετατρέπεται σε πράξη επιλογής. Ωστόσο, προβάλλεται η αυταπάτη της ελευθερίας επιλογής, ενώ οι επιλογές είναι συχνά περιορισμένες, φθηνές ή υποβαθμισμένες.

10. «Η συζήτησή μας ήταν για το νέο ΕΣΠΑ, για την στήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, για τις διαρθρωτικές αλλαγές που προωθούνται από αυτό το Υπουργείο. Για το πακέτο των αλλαγών που προωθούμε στηριγμένοι στις προτάσεις του ΟΟΣΑ για την αγορά και τον

⁵¹ Βλ. <https://www.skai.gr/news/finance/agrotes-ta-6-nea-metra-tis-kyvernisis>

⁵² Βλ. <https://www.skai.gr/news/finance/polyteli-akinita-entyposiaki-anodos-tis-agoras-stin-ellada>

⁵³ Βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=tn74Ps2riPU>

καταναλωτή, για την απλοποίηση της αδειοδότησης των επιχειρήσεων και για τον νέο φορέα εξωστρέφειας.

Διαρθρωτικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις είναι οι λέξεις-κλειδιά για την Κυβέρνηση». Κ. Χατζηδάκης, Υπουργός Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας (πολιτική δήλωση, Taxheaven.gr, 05-02-2014).⁵⁴

Σημασιολογικές αλλαγές: Οι όροι «διαρθρωτικές αλλαγές» και «μεταρρυθμίσεις» χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν σκληρά μέτρα, όπως ιδιωτικοποιήσεις, περικοπές μισθών, συντάξεων και ελαστικοποίηση της εργασίας. Χωρίς να δηλώνεται το περιεχόμενο των όρων, υποβάλλεται η αξία της αλλαγής σαν να είναι πάντα κάτι θετικό.

11. Στις αρχές του θέρους εκείνης της χρονιάς, ο τότε υπουργός Οικονομίας, πιεζόμενος από την βαριά ατμόσφαιρα στις Βρυξέλλες, (ενδεχομένως και από τις τύψεις του για την «ήπια προσαρμογή», η οποία είχε αποδειχθεί «μόνον ήπια και καθόλου προσαρμογή», όπως παραδέχεται σήμερα ο ίδιος...), εισηγήθηκε στον Κώστα Καραμανλή μία δέσμη μέτρων, που αποσκοπούσαν στον έλεγχο του δημοσιονομικού ελλείμματος. Γ. Αλογοσκούφης, Υπουργός Οικονομίας (πολιτική δήλωση, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 24-03-2010).⁵⁵

Σημασιολογικές αλλαγές: Ο όρος προσαρμογή έχει ταυτιστεί με «περικοπές» ή «λιτότητα». Ο χαρακτηρισμός «ήπια» καμουφλάρει το περιεχόμενο, καθώς δεν πρόκειται ούτε για ήπια, ούτε για αποτελεσματική προσαρμογή. Αντί να λέγεται ευθέως «αποτυχία πολιτικής», χρησιμοποιείται ένας εκλογικευμένος και “ανώδυνος” όρος για να μειώσει την αρνητική χροιά.

12. Με το άρθρο 31 του Ν. 4808/2021, σε συμμόρφωση του άρθρου 9 της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1158, ο εργαζόμενος αποκτά κι αυτός το δικαίωμα να διαχειρίζεται το χρόνο εργασίας του, σύμφωνα με τις προσωπικές προτιμήσεις ή επιλογές του, για την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ της επαγγελματικής και ιδιωτικής του ζωής. Συγκεκριμένα, κάθε εργαζόμενος γονέας παιδιών ηλικίας έως δώδεκα (12) ετών ή φροντιστής δικαιούται να ζητά ευέλικτες ρυθμίσεις εργασίας για λόγους φροντίδας, όπως ιδίως, τηλεργασία, ευέλικτο ωράριο εργασίας ή μερική απασχόληση για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα που απαιτείται για την κάλυψη

⁵⁴ Βλ. <https://www.taxheaven.gr/news/17264/xatzhdakhs-oi-diarorwtikes-allages-oa-ginoy-n-giati-to-leei-h-syneidhsh-mas>

⁵⁵ Βλ. <https://www.kathimerini.gr/opinion/719282/otan-i-elliniki-oikonomia-itan-thorakismeni/>

συγκεκριμένων οικογενειακών του αναγκών. (νομοθεσία, ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΕΡΓΩΝ) (ΚΕ.Π.Ε.Α.)⁵⁶

Σημασιολογικές αλλαγές: Με την επιλογή της λέξης «ευέλικτες» δεν προσδιορίζεται ποιος ωφελείται από τις ρυθμίσεις εργασίας, ο εργαζόμενος ή ο εργοδότης; Στην πράξη, τέτοιες «ευέλικτες» ρυθμίσεις μπορεί να σημαίνουν λιγότερα εργασιακά δικαιώματα όπως, μείωση ωρών, απολαβών, ασφάλισης και επαγγελματικής εξέλιξης.

13. Η Ελλάδα θα αργήσει να ανακτήσει την εμπιστοσύνη των αγορών, σύμφωνα με τον επικεφαλής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το πρόγραμμα που εφαρμόζεται στην Ελλάδα, κ. Σ. Ντερούζ. (πολιτική δήλωση, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 29- 04- 2011).⁵⁷

Σημασιολογικές αλλαγές: Η «εμπιστοσύνη των αγορών» παρουσιάζεται ως αυτονόητος, υπέρτατος στόχος, ενώ μπορεί να σημαίνει λήψη μέτρων υπέρ των επενδυτών και όχι της κοινωνίας. Επιπλέον, αποκρύπτεται η φύση των αγορών ως χώρου εξυπηρέτησης οικονομικών συμφερόντων που λειτουργούν με κανόνες ψυχρού κέρδους.

14. Ύστερα από απόφαση του υπουργού Ανάπτυξης Δημήτρη Σιούφα και μετά από σχετική γνωμοδότηση της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας (ΡΑΕ), εκδόθηκε η νέα υπουργική απόφαση για την ετήσια αναπροσαρμογή των τιμολογίων της ΔΕΗ, που θα ισχύσουν από την 1η Αυγούστου 2007. (υπουργική απόφαση, ENERGIA.gr, 31- 07- 2007).⁵⁸

Σημασιολογικές αλλαγές: Η αύξηση των τιμών περιγράφεται ως «ετήσια αναπροσαρμογή», έναν όρο ουδέτερο έως θετικά συνδεδεμένο, ο οποίος παραπέμπει σε τεχνική ρύθμιση και όχι στην ακρίβεια, άρα στην οικονομική επιβάρυνση για τα νοικοκυριά.

15. Παρά τις μεγάλες δημοσιονομικές ανάγκες της χώρας, η ικανοποίηση των απαιτήσεων του Δημοσίου, κατά τη ρευστοποίηση των περιουσιακών στοιχείων των οφειλετών του, ιδίως κατά τα τελευταία χρόνια, κινείται σε πολύ χαμηλά επίπεδα, και αυτό γιατί προηγούνται της κατάταξης του Δημοσίου απαιτήσεις άλλων πιστωτών με υπέρτερο προνόμιο, όπως τα

⁵⁶ Βλ. <https://www.kepea.gr/aarticle.php?id=2655#>

⁵⁷ Βλ. <https://www.kathimerini.gr/economy/local/425193/tha-argisei-i-apokatastasi-tis-empistosynis-ton-agonon/>

⁵⁸ Βλ. <https://www.energia.gr/article/15190/ypoyrgikh-apofash-gia-thn-anaprosarmogh-timologion-ths-deh-310707>

ασφαλιστικά ταμεία, οι δικηγόροι, οι εργαζόμενοι, οι ενυπόθηκοι κλπ. (νομοθεσία, Taxheaven.gr, 04-03- 2013).⁵⁹

Σημασιολογικές αλλαγές: Ο όρος «ρευστοποίηση» είναι ασαφής και αποστειρωμένος, καθώς αποκρύπτει, ενδεχομένως, ότι πρόκειται για κατασχέσεις περιουσίας, συχνά πρώτης κατοικίας ή πλειστηριασμούς.

16. Η κρίση θα δημιουργήσει εντονότερη αύξηση της ανεργίας η οποία θα εκτιναχθεί σύμφωνα με το ΔΝΤ σε επίπεδα του 22,3% στην Ελλάδα για το 2020, περίπου 5% παραπάνω από την ανεργία του 2019. Οι παρενέργειες στην αγορά εργασίας θα παραμείνουν και το 2021 το ΔΝΤ εκτιμά ότι η ανεργία στην Ελλάδα θα είναι 19%. Λοιπών προνομίων κατάταξης. (δημοσιογραφικό άρθρο, Taxheaven.gr, 14- 04-2020).⁶⁰

Σημασιολογικές αλλαγές: Η ανεργία δεν παρουσιάζεται ως δομικό κοινωνικό ζήτημα αλλά ως παρενέργεια, δηλαδή κάτι δευτερεύον και αναμενόμενο, υποβαθμίζοντας με τον τρόπο αυτό τη σοβαρότητα των συνεπειών.

17. Οι καλοί καιροί φαίνεται να τελειώνουν και στην Ξάνθη, καθώς η Diana επέβαλε στους εργαζομένους της να πάρουν όλη τους την κανονική άδεια ως τις 6 Απριλίου, με το επιχείρημα της έλλειψης πρώτης ύλης, σε μια εξέλιξη που αφορά 200 εργαζομένους (130 στην Ξάνθη και 70 στην Αθήνα). Ακόμη η μείωση προσωπικού, μέσω εθελουσίας εξόδου, συνεχίζεται στα Πλαστικά Θράκης με αποτέλεσμα το προσωπικό να έχει μειωθεί κατά 200 άτομα. (δημοσιογραφικό άρθρο, ΤΟ ΒΗΜΑ, 25-03-2010).⁶¹

Σημασιολογικές αλλαγές: Η λέξη «εθελούσια» χρησιμοποιείται για να δώσει την ψευδαίσθηση επιλογής, ενώ συχνά πρόκειται για πιεστική ή εκβιαστική κατάσταση για απολύσεις προσωπικού με παροχή κινήτρων χωρίς εναλλακτική, που οδηγεί στην αποψίλωση προσωπικού με σοβαρές κοινωνικές επιπτώσεις.

18. Υπερψηφίστηκε στην Ολομέλεια της Βουλής, επί της αρχής και επί των άρθρων, το νομοσχέδιο για την επανεκκίνηση της οικονομίας, που περιλαμβάνει και τη ρύθμιση για τις

⁵⁹ Βλ. <https://www.taxheaven.gr/news/12555/oi-ryomiseis-ston-kede-me-to-neo-polynomosxedio>

⁶⁰ Βλ. <https://www.taxheaven.gr/news/48432/yfesh-10-kai-anergia-223-gia-thn-ellada-to-2020-blepei-to-dnt?output=printer>

⁶¹ Βλ. <https://www.tovima.gr/2010/03/25/finance/ston-aera-oi-ergasiakes-sxeseis-ypo-tin-apeili-apolysewn-kai-loyketwn/>

100 δόσεις προς την Εφορία και τα ασφαλιστικά ταμεία. (νομοθεσία Taxheaven.gr, 21- 03- 2012).⁶²

Σημασιολογικές αλλαγές: Ο όρος «επανεκκίνηση» έχει θετικό σημασιολογικό φορτίο, καθώς παραπέμπει σε ανάπτυξη, ανανέωση, ευκαιρία, ενώ υποδηλώνει μία υπάρχουσα κατάσταση οικονομικής ύφεσης. Η φρασεολογία, ωστόσο, εξωραϊζει την ενδεχόμενη θέσπιση σκληρών μέτρων μέσα από επικοινωνιακά θετική ετικέτα.

19. Με δεδομένη την άνοδο της αξίας των ακινήτων, το οικονομικό επιτελείο “φορτσάρει” με το νέο έτος ώστε να αξιοποιήσει στο μέγιστο βαθμό τα ακίνητά του.

Ήδη, στο τέλος της χρονιάς που έφυγε, υπεγράφη, μεταξύ του Υπουργού Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών, Κωστή Χατζηδάκη, και του Εντεταλμένου Συμβούλου της Μονάδας Συμβάσεων Στρατηγικής Σημασίας του Ταμείου Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου Α.Ε., Παναγιώτη Σταμπουλίδη, παρουσία της Γενικής Γραμματέως Δημόσιας Περιουσίας, Νάγιας Κόλλια, σύμβαση για το Έργο «Ολοκλήρωση των διαδικασιών καταγραφής στο Εθνικό Κτηματολόγιο, προστασία και αξιοποίηση της Δημόσιας Περιουσίας αρμοδιότητας της Γενικής Γραμματείας Δημόσιας Περιουσίας του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών». (νομοθεσία NEWS247, 03 – 01-2024).⁶³

Σημασιολογικές αλλαγές: Το ρήμα «αξιοποιώ» έχει θετική χροιά και υπονοεί αποτελεσματικότητα, πρόοδο, ανάπτυξη. Ωστόσο, στο συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον η χρήση της φράσης «μεγιστοποίηση αξιοποίησης» αποκτά αποδοτικό χαρακτήρα σε κάτι που ενδέχεται να σημαίνει ιδιωτικοποίηση κρατικών πόρων ή εκποίηση δημόσιας περιουσίας και να αποτελεί οριστική απώλεια δημοσίου ελέγχου.

20. Πώς ο φθηνοπληθωρισμός «τιμωρεί» τους καταναλωτές που άλλαξαν το «μείγμα» στα καλάθια τους επιλέγοντας είδη ιδιωτικής ετικέτας ή χαμηλότερης ποιότητας - Μικρότερες ήταν οι αυξήσεις στα «επώνυμα».

Κάτι ανάλογο φαίνεται να συμβαίνει και με το καλάθι του σουπερμάρκετ, το οποίο, παρότι γίνεται πολύ αργά αλλά σταθερά ελαφρύτερο όσον αφορά τις τιμές των τροφίμων και των ειδών καθημερινής ανάγκης, τα νοικοκυριά με χαμηλότερα εισοδήματα εξακολουθούν να το

⁶² Βλ. <https://www.taxheaven.gr/news/22857/pshfisthke-to-nomosxedio-gia-thn-epanekkinhsh-ths-oikonomias-to-pshfisoen-nomosxedio?nomobile=1>

⁶³ Βλ. <https://www.news247.gr/oikonomia/axiopoiisi-akinitis-periousias-ti-tha-ginei-me-katapatimena-kai-aigialous/>

νιώθουν εξίσου βαρύ, όπως και πριν από το οριακό φρένο. (δημοσιογραφικό άρθρο ΤΟ ΒΗΜΑ, 13-11-2024).⁶⁴

Σημασιολογικές αλλαγές: Ο όρος «φθινοπληθωρισμός» υποβαθμίζει ή υπονομεύει τη σοβαρότητα του πληθωριστικού φαινομένου, παρουσιάζοντάς τον σαν κάτι ήπιο ή ελεγχόμενο. Αντί να μιλάμε για ακρίβεια στα φθηνά προϊόντα, μιλάμε για έναν «παράδοξο» πληθωρισμό που επηρεάζει περισσότερο τους ήδη ευάλωτους καταναλωτές. Από την άλλη, το «ελαφρύτερο καλάθι» δεν υπονοεί προφανώς βελτίωση ή ανακούφιση των νοικοκυριών αλλά μείωση της καταναλωτικής δραστηριότητας.

21. Με τις Ενεργητικές Πολιτικές Απασχόλησης η ΔΥΠΑ επιδιώκει μέσα από συγκεκριμένες παρεμβάσεις να ενισχύσει τις ευκαιρίες απασχόλησης για εκείνους που αναζητούν εργασία. Η συστηματική εφαρμογή προγραμμάτων ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης στην Ελλάδα, εμφανίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1990 με κύριο φορέα υλοποίησης την Δ.ΥΠ.Α. (νομοθεσία, Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης) (Δ.ΥΠ.Α)⁶⁵

Σημασιολογικές αλλαγές: Ο όρος «ενεργητικές» υπονοεί δράση, πρόοδο, αποτελεσματικότητα σε αντίθεση με τις «παθητικές» πολιτικές, όπως τα επιδόματα ανεργίας. Στην πράξη, όμως, πολλές Ενεργητικές Πολιτικές Απασχόλησης είναι μικρής διάρκειας, χαμηλής αμοιβής και επισφαλούς φύσης, κάτι που δεν αποτυπώνεται στον όρο. Επομένως, η χρήση αυτού του όρου νομιμοποιεί πολιτικές λιτότητας, παρουσιάζοντας τη μείωση προστασίας (π.χ. επιδομάτων) ως «ενεργοποίηση των ανέργων».

22. 11 Συστάσεις για την ελληνική οικονομία διατυπώνει το ΔΝΤ

Προβλέπει αύξηση ΑΕΠ 2% το 2024, με περιορισμό της ανάπτυξης στο 1,3% από το 2026, και συστήνει μεταξύ άλλων συγκράτηση για μισθούς του δημόσιου τομέα και συντάξεις, αλλά και διατήρηση πρωτογενούς πλεονάσματος περίπου 2% του ΑΕΠ μεσοπρόθεσμα. (δημοσιογραφικό άρθρο, efsyn.gr, 15- 11- 2023).⁶⁶

Σημασιολογικές αλλαγές: Η λέξη «συγκράτηση» είναι ουδέτερη, σχεδόν τεχνική και αντικαθιστά πιο άμεσες εκφράσεις όπως «πериκοπή», «παγίωση χαμηλών επιπέδων», ή

⁶⁴ Βλ. <https://www.tovima.gr/print/finance/fthinoplithorismos-sti-dini-tis-akriveias-kai-ta-fthina-proionta/>

⁶⁵ Βλ. <https://www.dypa.gov.gr/more-energhitikes-politikes-apaskholisi>

⁶⁶ Βλ. https://www.efsyn.gr/oikonomia/elliniki-oikonomia/411545_allothi-gia-sygkratisei-dapanon

«αποφυγή αυξήσεων». Υπό αυτή την έννοια, παρουσιάζει τη λιτότητα ως «συνετή διαχείριση» και όχι ως πολιτική επιλογή με κοινωνικό κόστος

Πανδημική κρίση:

23. Ο γνωστός γλωσσολόγος εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για τη χρήση των λέξεων lockdown, take away και delivery, ενώ ανέφερε την απόδοση των όρων στα ελληνικά.

Με μια ανάρτησή του στο Facebook ο γνωστός γλωσσολόγος Γεώργιος Μπαμπινιώτης παρακίνησε τους πολίτες να χρησιμοποιούν σωστά τις λέξεις “take away”, “delivery” και “lockdown”, καθώς οι εν λόγω όροι δεν ανταποκρίνονται στα ελληνικά δεδομένα.

Συγκεκριμένα, ο κ. Μπαμπινιώτης εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για τη χρήση των αγγλικών όρων στο λεξιλόγιο των Ελλήνων, με αφορμή τα πρόσφατα μέτρα κατά της εξάπλωσης της πανδημίας, και ανέφερε τις αποδόσεις τους στην ελληνική γλώσσα, που είναι “για το σπίτι”, “τροφοδιασμός” και “απαγορευτικό” αντίστοιχα. (δήλωση, NEWS247, 04- 11- 2020).⁶⁷

Σημασιολογικές αλλαγές: Ο όρος «lockdown» ακούγεται πιο ουδέτερος ή τεχνικός από τον όρο «απαγόρευση κυκλοφορίας» ή «απαγόρευση εξόδου», που φέρουν αρνητικό ιστορικό-συναισθηματικό φορτίο (π.χ. δικτατορία, στρατιωτικός νόμος). Επιπλέον, ο όρος «take away» υπονοεί επιλογή σε αντίθεση με το «μόνο για το σπίτι», που δηλώνει περιορισμό. Επομένως, οι ξένοι όροι μαλάκωσαν την εντύπωση καταναγκασμού και έδωσαν μια πιο κοσμοπολίτικη χροιά στα μέτρα.

24. Γιώργος Μπαμπινιώτης: Με νέα ανάρτησή του στο Facebook, ο καθηγητής Γλωσσολογίας και λεξικογράφος προτείνει την ελληνική απόδοση του όρου των ημερών, click away

Στο στόχαστρο του καθηγητή Γλωσσολογίας Γιώργου Μπαμπινιώτη, μπήκαν για ακόμα μία φορά ξένοι όροι που χρησιμοποιούνται ευρέως το τελευταίο διάστημα. Έτσι, μετά το «lockdown», το «delivery» και το «Black Friday», ο Γιώργος Μπαμπινιώτης καταπιάνεται ξανά με το «click away», αλλά και με το «courier». (δήλωση, ATHENSVOICE, 12- 12- 2020).⁶⁸

Σημασιολογικές αλλαγές: Αφενός οι όροι Black Friday, click away, delivery, courier επιτέλεσαν την ίδια ιδεολογική λειτουργία στην περίοδο της πανδημίας, όπως στο παράδειγμα 23, αφετέρου κράτησαν την καταναλωτική ρουτίνα ενεργή, παρότι υπήρχε

⁶⁷ Βλ. <https://www.news247.gr/ellada/bampiniotis-ta-lockdown-take-away-kai-delivery-den-einai-ellinika/>

⁶⁸ Βλ. <https://www.athensvoice.gr/epikairoti/ellada/694371/mpampiniotis-enantion-click-away-poia-elliniki-lexi-proteinei/>

κρίση, φόβος και απαγορεύσεις. Έμμεσα, λειτουργούσαν ως εργαλεία «ψυχολογικής εξισορρόπησης» και απόσπασης από την κρατική επιβολή μέτρων.

25. Τον τρόπο με τον οποίο θα εξελιχθούν οι φετινές διακοπές στην Ελλάδα, ξετυλίγει σε συνέντευξη του στο BBC News Podcast, ο υπουργός Τουρισμού Χάρης Θεοχάρης, ο οποίος, μεταξύ άλλων, εστίασε στην κοινωνική αποστασιοποίηση, που όπως είπε, ήλθε και θα μείνει για αυτό το καλοκαίρι. (Δήλωση, forin.gr, 19-05-2020).⁶⁹

Σημασιολογικές αλλαγές: Η λέξη «αποστασιοποίηση» έχει πιο ουδέτερο, τεχνικό χαρακτήρα από το «απομόνωση», «περιορισμός» ή «περιορισμός ελευθεριών». Έτσι, ο όρος νομιμοποιείται ηθικά γιατί σχετίζεται με την προστασία της δημόσιας υγείας και εξομαλύνεται η υπονόμηση κοινωνικών πρακτικών, όπως η εγγύτητα, η κοινή εμπειρία, η ανθρώπινη επαφή.

26. Την πρώτη περίοδο της πανδημίας καταφέραμε να ενισχύσουμε το σύστημα υγείας προκειμένου να παραμείνει λειτουργικό και να ανταποκριθεί στις αυξημένες ανάγκες της περιόδου.

Αντιμετωπίσαμε τη μάχη με επιτυχία. Με την κατάλληλη οργάνωση και σχεδιασμό, με σύνεση και μέριμνα για την ανθρώπινη ζωή.

Κατά την επιστροφή στην κανονικότητα, πετύχαμε τη σταδιακή επαναφορά του συστήματος υγείας σε κανονικούς ρυθμούς διατηρώντας ταυτόχρονα το σύστημα σε ετοιμότητα. Ν. Χαρδαλιάς, Υφυπουργός Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων (συνέντευξη, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΡΙΣΕΩΝ, 18-08-2020).⁷⁰

Σημασιολογικές αλλαγές: Χωρίς να προσδιορίζεται με ακρίβεια το περιεχόμενο της φράσης «επιστροφή στην κανονικότητα», μπορεί να λειτουργήσει παρηγορητικά ή καθησυχαστικά, αποκρύπτοντας προβλήματα που παραμένουν ή επιδεινώνονται. Η «κανονικότητα» παρουσιάζεται συχνά ως κάτι επιθυμητό, φυσικό και αυτονόητο, ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για μια κατασκευασμένη και υποκειμενική έννοια.

27. Χέρια πλένουμε, αποστάσεις κρατάμε, μάσκες φοράμε. Κλειδί για την επιτυχία, όπως και στην πρώτη φάση, θα είναι η ατομική ευθύνη και η συλλογική μας ωριμότητα, η πειθαρχία

⁶⁹ Βλ. <https://www.forin.gr/articles/article/33992/theoxarhs-h-koinwnikh-apostasiopoihsh-hlthe-kai-tha-meinei-gia-auto-to-kalokairi>

⁷⁰ Βλ. <https://civilprotection.gov.gr/deltia-tupou/enimerosi-syntakton-apo-ton-ypoyrgo-politikis-prostasias-kai-diaheirisis-kriseon-5>

και η εμπιστοσύνη μας στις υποδείξεις των ειδικών. Πρέπει να συνεχίσουμε στο δρόμο που βαδίσαμε ως τώρα. Γιατί μόνο τηρώντας τα μέτρα θα μπορέσουμε να προχωρήσουμε με σιγουριά στα επόμενα εξίσου σημαντικά στάδια. Ν. Χαρδαλιάς, Υφυπουργός Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων (συνέντευξη, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΥΓΕΙΑΣ, 04- 05- 2020).⁷¹

Σημασιολογικές αλλαγές: Εδώ, η μετατόπιση της ευθύνης από το κράτος στον πολίτη, εμφανίζεται ως το κύριο σημασιολογικό τέχνασμα του λόγου. Η «ατομική ευθύνη» προβάλλεται ως βασική εγγύηση προστασίας, ενώ αποσιωπάται ο ρόλος της πολιτείας, της επάρκειας του ΕΣΥ, της προνοιακής κάλυψης. Με εύσημο τρόπο καλλιεργείται η πεποίθηση στον πολίτη ότι, αν αποτύχουμε, φταίμε «ως κοινωνία», όχι εκείνοι που διαχειρίζονται τις κρίσεις.

Περιβαλλοντική κρίση:

28. Ο κ. Κικίλιας έκανε ιδιαίτερη αναφορά στον πυλώνα της αιεφορίας και της βιωσιμότητας της τουριστικής μας βιομηχανίας. Όπως είπε, «δέσμευση της Κυβέρνησης και του Κυριάκου Μητσοτάκη είναι η μετατροπή της Ελλάδας σε πρότυπο βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης», υπενθυμίζοντας ότι το Υπουργείο Τουρισμού εκπονεί ειδική μελέτη για τη διασφάλιση της βιώσιμης ανάπτυξης των δύο household brands του τουριστικού μας προϊόντος, της Μυκόνου και της Σαντορίνης.

Ταυτόχρονα, μίλησε για μια εθνική συμφωνία για τον βιώσιμο τουρισμό, που θα αφορά την ανάπτυξη και προώθηση προϊόντων, την προσβασιμότητα και τη διασύνδεση δημόσιων και ιδιωτικών υποδομών και τη διαχείριση προορισμών.

Ο Υπουργός Τουρισμού ανακοίνωσε ότι δημιουργείται Εθνικό Παρατηρητήριο για τη Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη, με στόχο τη δημιουργία πλαισίου αναφοράς για την αξιολόγηση της προόδου και της συμβολής του τουρισμού στη βιώσιμη ανάπτυξη, μέσω της συστηματικής καταγραφής συλλογής και αξιολόγησης τουριστικών δεδομένων σε εθνικό επίπεδο. Β. Κικίλιας, Υπουργός Τουρισμού (δήλωση, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ, 07-12- 2021).⁷²

Σημασιολογικές αλλαγές: Η χρήση όρων όπως «πυλώνας», «αιεφορία», «βιωσιμότητα» δίνει την αίσθηση ύπαρξης σχεδίου, αρχών και βάθους, χωρίς να αποδίδει συγκεκριμένες

⁷¹ Βλ. <https://www.moh.gov.gr/articles/ministry/grafeio-typoy/press-releases/7141-enhmerwsh-diapisteymenwn-syntaktwn-ygeias-apo-ton-yfypourgo-politikhs-prostasias-kai-diaxeiris>

⁷² Βλ. <https://mintour.gov.gr/v-kikilias-proteraiotita-tis-kyvernisis-i-aeiforia-kai-i-viosimi-anaptyxi-toy-ellinikoy-tourismoy/>

πολιτικές ή αντικειμενικά κριτήρια. Αποτελεί μέρος του νέου αφηγήματος “πράσινης ανάπτυξης”, που συχνά χρησιμοποιείται για να αναβαπτίζει υφιστάμενες πρακτικές χωρίς ουσιαστική αλλαγή.

29. Περιβαλλοντικές συνθήκες παρόμοιες με αυτές που καθοδήγησαν τη φονική πυρκαγιά στο Μάτι δε θα πρέπει να αποκλειστούν στο εγγύς μέλλον, καθώς η κλιματική αλλαγή μας φέρνει αντιμέτωπους με μία νέα πραγματικότητα ακραίων δασικών πυρκαγιών, οι οποίες εύκολα μπορούν να ξεπεράσουν τις δυνατότητες καταστολής, ανεξάρτητα από την αφθονία και την τεχνολογία των διαθέσιμων μέσων δασοπυρόσβεσης. (δημοσιογραφικό άρθρο, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, 23- 07- 2021).⁷³

Σημασιολογικές αλλαγές: Εδώ, η «κλιματική αλλαγή» παρουσιάζεται ως ο μοναδικός ή βασικός παράγοντας, αποσιωπώντας άλλες αιτίες (π.χ. ανθρώπινη αμέλεια, έλλειψη προληπτικής δασοπροστασίας), οι οποίες θα απέδιδαν την καταστροφή σε ανθρώπινη ή πολιτική ευθύνη. Μία πιο πλήρης διατύπωση θα αναγνώριζε τη συνθετότητα των αιτιών.

30. Η ανάγκη άμεσου επανακαθορισμού της πολιτικής για τα ακραία καιρικά φαινόμενα τέθηκε την Τρίτη ενώπιον της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Γεωργίας.

Σε δηλώσεις του, μετά τη συνεδρία βουλευτής του ΔΗΣΥ, Χαράλαμπος Πάζαρος, είπε πως «η υφιστάμενη πολιτική και το πλαίσιο, που ακολουθείται αυτή τη στιγμή, δεν ανταποκρίνεται στις πραγματικές ανάγκες, ούτε και οι όροι και οι κανονισμοί που το διέπουν, παρέχουν την επιθυμητή στήριξη σε ακραία καιρικά φαινόμενα». Χ. Πάζαρος, Βουλευτής (δήλωση, SIGMALIVE, 05- 11- 2024).⁷⁴

Σημασιολογικές αλλαγές: Με την επιλογή του επιθέτου «ακραία», η ευθύνη για τα καιρικά φαινόμενα μεταφέρεται από τον πολιτικό σχεδιασμό και τις οικονομικές επιλογές στη «φύση», που παρουσιάζεται ως απρόβλεπτη και τιμωρητική. Η φράση δίνει την εντύπωση πως τα ακραία καιρικά φαινόμενα είναι υποκείμενα που λαμβάνουν βοήθεια («στήριξη»), ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για επιπτώσεις στους ανθρώπους. Αποπροσανατολίζεται η συζήτηση από τους πραγματικά πληττόμενους – αγρότες, κοινότητες, υποδομές και εστιάζει σε αφηρημένα φαινόμενα.

⁷³ Βλ. <https://www.ot.gr/2021/07/23/green/klimatiki-allagi/mati-i-2i-pio-foniki-pyrkagia-tou-21ou-aiona-pagkosmios/>

⁷⁴ Βλ. <https://www.sigmalive.com/news/environment/1253958/anaghki-epanakathorismou-politikis-ghia-akraia-kairika-fainomena>

31. Η πολιτική «Ελλάδα – Ενεργειακός Κόμβος», η εφαρμογή της «ενεργειακής μετάβασης» στη χώρα μας, αναδιαρθρώνει βίαια το παραγωγικό πρότυπο της χώρας. Με την άλωση της υπαίθρου από ενεργειακά έργα, με τις διασυνδέσεις, τους αγωγούς και τις εξορύξεις, διακυβεύονται οι πολυτιμότεροι από τους πόρους, η γη και η θάλασσα. (δημοσιογραφικό άρθρο, efsyn.gr, 10- 02- 25).⁷⁵

Σημασιολογικές αλλαγές: Τόσο ο τίτλος της πολιτικής «Ελλάδα – Ενεργειακός Κόμβος» όσο και η φράση «ενεργειακή μετάβαση», παρατίθενται με ειρωνικό ή επικριτικό τρόπο. Παρότι μπορεί να είναι επίσημοι όροι, εδώ γίνονται επικοινωνιακό εργαλείο απαξίωσης, διότι υπονοείται ότι ο «κόμβος» είναι εις βάρος της χώρας.

Πρώθηση καινοτομίας:

32. Η εντομοφαγία θεωρείται ότι θα συμβάλλει στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και ήδη παρασκευάζονται και καταναλώνονται ζύμες, μπισκότα και άλλα προϊόντα με αλεύρι εντόμων.

Με τον κανονισμό 2023/5 η Ευρωπαϊκή Ένωση, στις αρχές Ιανουαρίου, ενέκρινε τη διάθεση τροφίμων με συστατικό μερικώς απολιπασμένη σκόνη οικιακού γρύλλου (*Acheta domestica*), ως «νέα/ καινοτόμα τροφή (novelty food) για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και της επισιτιστικής κρίσης».

Επιπρόσθετα, εγκρίθηκε και η κυκλοφορία τροφίμων με συστατικά κίτρινο αλευροσκουλήκι και μεταναστευτική ακρίδα.

Αλευροσκώληκας

Στην αρμόδια Αρχή Ασφάλειας τροφίμων που παρέχει τις εγκρίσεις εκκρεμούν ακόμη 8 αιτήσεις για συμπερίληψη εντόμων ως διατροφικών προϊόντων.

Αυτή τη στιγμή έχουν εγκριθεί, ήδη 4 έντομα και εφόσον εγκριθούν και τα υπόλοιπα 8 θα φθάσουν τα 12.

Όπως, αναφέρει στην σχετική σελίδα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «εναπόκειται στους καταναλωτές να αποφασίσουν αν θέλουν να τρώνε έντομα ή όχι». Η χρήση των εντόμων ως

⁷⁵ Βλ. <https://www.efsyn.gr/periballon/462670-i-alsi-tis-horas-mesa-apo-tin-energeiaki-metabasi>

εναλλακτική πηγή πρωτεΐνης δεν είναι καινούργια και τα έντομα καταναλώνονται τακτικά σε πολλά μέρη του κόσμου».

Οικιακός Γρύλλος για αλεύρι σε τρόφιμα

Όμως, η εντομοφαγία δεν αποτελεί κουλτούρα των ευρωπαϊών πολιτών, παρά το γεγονός ότι οι επιστήμονες θεωρούν ότι είναι βασικές πηγές πρωτεΐνης.

Η Κομισιόν διαβεβαιώνει ότι τα τρόφιμα με άλευρα από έντομα είναι ασφαλή. «Τα νέα τρόφιμα μπορούν να εγκριθούν μόνο εάν δεν ενέχουν κίνδυνο για την ανθρώπινη υγεία, διαφορετικά η Επιτροπή δεν θα είχε υποβάλει την έγκρισή τους στα κράτη μέλη» αναφέρει χαρακτηριστικά. (δημοσιογραφικό άρθρο, in.gr, 20-03-2023).⁷⁶

Σημασιολογικές αλλαγές: προωθείται η εντομοφαγία ως «νέα/ καινοτόμα τροφή» (novelty food), αντί να ειπωθεί «τροφή με έντομα», που προκαλεί άμεση αρνητική αντίδραση. Χρησιμοποιείται ένας ουδέτερος όρος, που παραπέμπει σε πρόοδο και καινοτομία.

33. Στη σύνοδο του Global Strategy Group του OECD, στο Παρίσι, βρέθηκε ο υπουργός Παιδείας Κυριάκος Πιερρακάκης ο οποίος δήλωσε ότι με εκπροσώπους από 50 κράτη «συζητήσαμε για την Τεχνητή Νοημοσύνη».

Σε αυτό το σημείο να σημειώσουμε πώς στην χώρα μας πάνω από 200.000 εκπαιδευτικοί αναμένεται να επιμορφωθούν Πανεπιστημιακά τα επόμενα χρόνια εδώ πάνω στην Τεχνητή Νοημοσύνη.

«Η Τεχνητή Νοημοσύνη είναι μια τεράστια ευκαιρία την οποία οφείλουμε να προσεγγίσουμε τόσο με φιλοδοξία όσο και με προσοχή. Καλούμαστε να αξιοποιήσουμε τη δυναμική της για το καλό της κοινωνίας, παραμένοντας σε εγρήγορση απέναντι στους κινδύνους της. Η επίδραση ειδικά στον χώρο της παιδείας είναι ήδη καταλυτική, με εργαλεία προσωποποιημένης μάθησης να έχουν ήδη ξεκινήσει να αναπτύσσονται και να χρησιμοποιούνται διεθνώς» σημείωσε, μεταξύ άλλων, σε ανάρτησή του στο Facebook. Κ. Πιερρακάκης, Υπουργός Παιδείας (δήλωση, goLearn).⁷⁷

Σημασιολογικές αλλαγές: Η Τεχνητή Νοημοσύνη από ουδέτερη τεχνολογία μετατρέπεται σε μέσο κοινωνικής προόδου. Η λέξη «ευκαιρία» είναι θετικά φορτισμένη, με στόχο να κάνει το

⁷⁶ Βλ. <https://www.in.gr/2023/03/20/life/geysi/trofima-aleyri-apo-grylo-aleyroskouliki-kai-akrida-tin-voula-tis-ee/>

⁷⁷ Βλ. <https://www.golearn.gr/episimi-dilosi-pierrakaki-gia-tin-tehniti-noimosyni-stin-ekpaideysi>

ακροατήριο να δει την ΑΙ ως κάτι ωφέλιμο και αναγκαίο. Επιπλέον, με τη φράση «οφείλουμε να προσεγγίσουμε» εμφανίζεται ως καθήκον ή ευθύνη, όχι ως επιλογή.

6.2. Ανάλυση και αρχική κατηγοριοποίηση

6.2.1 Το λεξιλόγιο των κρίσεων

α. Οικονομική κρίση: Κατά την εξέταση του ερευνητικού υλικού πραγματοποιήθηκε αποδελτίωση του λεξιλογίου που χρησιμοποιείται στον πολιτικό και δημόσιο λόγο αναφορικά με την οικονομική κρίση, η οποία ανέδειξε τα εξής λεξιλογικά σχήματα:⁷⁸

i) Οικονομική ορολογία: Καλάθι δαπανών (1), καλάθι του νοικοκυριού (20), εισαγόμενη ακρίβεια (4), φθηνοπληθωρισμός (20), πληθωρισμός (2), πληθωριστικές πιέσεις (3), ανεργία (16), ανάκτηση της εμπιστοσύνης των αγορών (13), αναπροσαρμογή των τιμολογίων (14)

Οι όροι αυτοί, ενώ φαίνονται τεχνικοί και ουδέτεροι, αποκτούν συχνά ιδεολογική φόρτιση, ανάλογα με το συγκείμενο χρήσης. Άλλοτε περιγράφουν την κρίση (2,3,16, 20), άλλοτε την αιτιολογούν μεταθέτοντας την ευθύνη εκτός πολιτικής (4), άλλοτε παρουσιάζουν τον δυναμικό της χαρακτήρα αντανακλώντας την ευελιξία και την προσαρμογή (1, 20, 14) ή νομιμοποιούν πολιτικές επιλογές (13).

ii) Πολιτικοτεχνική ορολογία: δίκτυ προστασίας (3), μέτρα με μέτρο (5), προβλήματα καθημερινότητας (6), επαναπροσδιορισμός (7), αναπροσαρμογή (7), άτομα υψηλής καθαρής οικονομικής θέσης (8), διαρθρωτικές αλλαγές (10), μεταρρυθμίσεις (10), επανεκκίνηση της οικονομίας (18), αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας (19), ρευστοποίηση περιουσιακών στοιχείων (15), ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης (21), συγκράτηση δαπανών/μισθών/συντάξεων (22), ήπια προσαρμογή (11), παρενέργειες στην αγορά εργασίας(16)

Πρόκειται για όρους που ενσωματώνουν πολιτικές στρατηγικές και επικοινωνιακή διαχείριση, καθώς στη χρήση τους διαπιστώνεται συχνά μια τάση εξωραϊσμού ή αφαίρεσης των αρνητικών συνεπειών των πολιτικών αποφάσεων. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν αναφορές που υποδηλώνουν πρόοδο, καινοτομία ή ανάγκη για μεταρρύθμιση (10,

⁷⁸ Οι αριθμοί στις παρενθέσεις αντιστοιχούν με την αρίθμηση των παραδειγμάτων που έγινε στη ενότητα 6.1.

10,18,19), ενώ, στην πραγματικότητα, συχνά συγκαλύπτουν σκληρές κοινωνικές επιπτώσεις, όπως απολύσεις, λιτότητα, ιδιωτικοποιήσεις ή μεταθέτουν την ευθύνη σε εξωτερικούς παράγοντες (16). Επιπλέον, με τη χρήση αφηρημένων εννοιών (6, 7, 7β,) και ειδικού επιστημονικού λεξιλογίου (15, 21,22,11) δημιουργούν απόσταση από την εμπειρία των πολιτών.

iii) Λέξεις που δημιουργούν την ψευδαίσθηση επιλογής: εθελούσια έξοδος (17), ευέλικτες ρυθμίσεις εργασίας (12), φτιάξε το δικό σου καλάθι (9), χρησιμοποίησε τη δύναμή σου (9), επιλογή παραμονής στο σπίτι (2)

Πρόκειται για εκφράσεις που καλλιεργούν την αίσθηση προσωπικής ευθύνης ή ενδυνάμωσης του πολίτη (9,9, 2). Ωστόσο, αν και προβάλλονται ως μορφές ελευθερίας ή αυτονομίας (17, 12), αποκρύπτουν τη δομική απουσία επιλογών και την οικονομική επισφάλεια.

β. Πανδημική κρίση

Η πανδημική κρίση COVID-19 δεν επηρέασε μόνο το υγειονομικό και κοινωνικό τοπίο, αλλά και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιήθηκε στα δημόσια και πολιτικά συμφραζόμενα. Η παρακάτω αποδελτίωση συγκεντρώνει χαρακτηριστικούς όρους και φράσεις που εμφανίστηκαν με συχνότητα και ιδεολογικό βάρος στον δημόσιο λόγο:

i) Διεθνείς- Ξενόγλωσσοι όροι: lockdown (23), take away (23), delivery (23), click away (24), Black Friday (24), courier (24).

Οι όροι αυτοί συνέβαλαν σε ένα είδος επικοινωνιακής προπαγάνδας χαμηλής έντασης, καθώς επέτρεψαν σε κυβερνήσεις και θεσμούς να επικοινωνούν σκληρά μέτρα με «μαλακή» γλώσσα. Από την άλλη, προώθησε μια εικόνα διεθνούς συμμόρφωσης και τεχνοκρατικής ορθότητας, αντί για τοπικά πολιτικά διλήμματα ή ευθύνες.

ii) Λεξιλόγιο (με αφαιρετική ή τεχνική χροιά) δημόσιας υγείας: αποστασιοποίηση (25), επιστροφή στην κανονικότητα (26), ετοιμότητα του συστήματος (26), οργάνωση (26), σχεδιασμός (26).

Πρόκειται για ρητορικές τεχνικές εξομάλυνσης, που μετατρέπουν σκληρές ή δυσάρεστες πραγματικότητες σε διαχειρίσιμες έννοιες (25) ή παρουσιάζονται ως καθολικοί και θετικοί στόχοι, χωρίς να προσδιορίζεται το περιεχόμενο και η σημασία τους (26).

iii) Ρητορική ευθύνης και πειθαρχίας: ατομική ευθύνη (27), συλλογική ωριμότητα (27), πειθαρχία (27), εμπιστοσύνη στους ειδικούς (27), τήρηση μέτρων (27).

Με τις παραπάνω λέξεις μετατίθεται η ευθύνη από την πολιτεία στον πολίτη, υπονοώντας ότι η επιτυχία ή η αποτυχία των μέτρων είναι ατομικό ζήτημα. Έτσι, αποκρύπτονται ελλείψεις στο δημόσιο σύστημα υγείας, στην κρατική πρόνοια ή στη διαχείριση της κρίσης, λειτουργώντας ως μέσο πειθάρχησης και αποενοχοποίησης της εξουσίας.

γ. Περιβαλλοντική κρίση

Το λεξιλόγιο της περιβαλλοντικής κρίσης, όπως χρησιμοποιείται στον πολιτικό και δημοσιογραφικό λόγο, παρουσιάζει έντονη σημειολογική και ιδεολογική φόρτιση. Οι λέξεις δεν περιγράφουν απλώς φαινόμενα, αλλά λειτουργούν και ως μηχανισμοί ανακατασκευής της πραγματικότητας. Η αποδελτίωση που ακολουθεί αποσκοπεί είτε για να ενισχύσει θετικές αφηγήσεις (π.χ. πράσινη ανάπτυξη), είτε για να αποσιωπήσει ευθύνες και συγκρούσεις.

i) Όροι «πράσινης ανάπτυξης»: πυλώνας της αειφορίας (28), βιωσιμότητα (28), βιώσιμη ανάπτυξη (28), βιώσιμος τουρισμός (28), ενεργειακή μετάβαση (31)

Η επαναλαμβανόμενη χρήση του επιθέτου «βιώσιμος» (28) και η λέξη «αειφορία» (28) αποδίδουν νομιμοποίηση σε πολιτικές πρακτικές, χωρίς να συνοδεύεται από συγκεκριμένα μέτρα. Το λεξιλόγιο δημιουργεί εντύπωση στρατηγικού σχεδιασμού, ενώ στην ουσία μεταμφιέζει υπάρχουσες ή αναποτελεσματικές πολιτικές ως «πράσινες».

ii) Περιβαλλοντικά φαινόμενα ως αυθύπαρκτες καταστάσεις: κλιματική αλλαγή (29), φονική πυρκαγιά (29), ακραίες δασικές πυρκαγιές (29), ακραία καιρικά φαινόμενα (30)

Οι φυσικές δυνάμεις παρουσιάζονται ως αυθύπαρκτες οντότητες. Έτσι, μετατοπίζεται η προσοχή από ανθρώπινες ευθύνες (π.χ. αποτυχία πρόληψης, καταπάτηση δασών) στη φύση ως «μοιραίο παράγοντα». Το φαινόμενο αυτό συχνά αποπολιτικοποιεί την ευθύνη και εξοικειώνει το κοινό με την ιδέα της αδυναμίας παρέμβασης.

iii) Επικοινωνιακοί όροι ενεργειακής πολιτικής: Ελλάδα – Ενεργειακός Κόμβος (31), ενεργειακά έργα (30), εξορύξεις / αγωγοί / διασυνδέσεις (30)

Ο όρος «Ενεργειακός Κόμβος» (31) φέρει φορτίο δυναμικής και διεθνούς κύρους. Παρόλα αυτά, στο συγκεκριμένο κείμενο χρησιμοποιείται με ειρωνική χροιά, αποκαλύπτοντας τη

δυσαρμονία ανάμεσα στη ρητορική και τις συνέπειες για τις τοπικές κοινωνίες και το περιβάλλον (30)

6.2.2. Γλωσσικές επιλογές

Η Τσιτσανούδη- Μαλλίδη (2011: 13) παρατηρεί ότι η γλώσσα της εξουσίας, πολιτικής ή δημοσιογραφικής, μεταχειρίζεται πληθώρα εντυπωσιακών λεκτικών σχημάτων προκειμένου να ανακατασκευάσει μία σκληρή πραγματικότητα, να την αποδομήσει και στη θέση της να αναπλάσει μία άλλη, εικονική αλλά πιο αρεστή στο λαό.

Κατά την εξέταση του ερευνητικού υλικού συγκεντρώσαμε ορισμένα ρητορικά μέσα που μπορεί να λειτουργούν παραπλανητικά ή να κατευθύνουν την ερμηνεία του κοινού, διαμορφώνοντας μία εξιδανικευμένη πραγματικότητα μέσα από εμπρόθετες σημασιολογικές αλλαγές:

ι. Ευφημισμός- Ρητορική εξιδανίκευση: Συνηθίζεται σε περιόδους κρίσεων η ηγεσία της κοινωνικής και πολιτικής εξουσίας να χρησιμοποιεί όμορφες, περίβλεπτες λέξεις (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη 2011: 17) ή λέξεις «περιωπής», σύνθετες, αριστοκρατικές για να περιγράψουν μη δημοφιλή μέτρα και καταστάσεις (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη 2022).

Έτσι, στην περίοδο της οικονομικής κρίσης, η λέξη «προσαρμογές» (1) αντικατέστησε τις λέξεις «περικοπές» ή «περιορισμοί» για να μη γίνεται άμεση αναφορά σε πιθανές δυσμενείς επιπτώσεις για τα νοικοκυριά. Από την άλλη, ο όρος «επανεκκίνηση της οικονομίας» (18) υπονοεί μία νέα αρχή, ανάπτυξη και ελπίδα, ωστόσο, πίσω από τη λέξη κρύβονται μέτρα δημοσιονομικής αυστηρότητας ή τακτοποίησης χρεών, δηλαδή αντιλαϊκές συνέπειες. Η λέξη "αναπροσαρμογή των τιμών" (14) υποκαθιστά την "αύξηση" κι έτσι αποφεύγεται κάθε αρνητική συνδήλωση αλλά και συνοδευόμενη από τον προσδιορισμό «ετήσια» της προσδίδει μία αίσθηση κανονικότητας. Η «αξιοποίηση των δημοσίων ακινήτων» (19) συχνά λειτουργεί ως ευφημισμός για εκποίηση ή ιδιωτικοποίηση, ενώ ο όρος «άτομα υψηλής καθαρής οικονομικής θέσης» (8) αναφέρεται στην οικονομική ελίτ ή τους πολύ πλούσιους αγοραστές, εξαφανίζοντας την ταξική διάσταση. Όσο η «συγκράτηση μισθών και συντάξεων (22) προσδίδει συγκρατημένο τόνο σε μια κοινωνικά επώδυνη πολιτική, «το καλάθι γίνεται ελαφρύτερο ως προς τις τιμές» (20) και η «παραμονή στο σπίτι» (2) παρουσιάζεται ως

«επιλογή», υποβαθμίζοντας τις οικονομικές πιέσεις που μπορεί να εξαναγκάζουν τα άτομα να περιορίσουν εξόδους και δαπάνες.

Στον χώρο εργασίας, οι «ευέλικτες ρυθμίσεις εργασίας» (12) αποκτούν μία θετική χροιά για να μην συνδέονται με την απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων, την αστάθεια και τα μειωμένα δικαιώματα, ενώ «οι παρενέργειες στην αγορά εργασίας» (16) αντί για παρατεταμένη ανεργία, υποβαθμίζουν τη σοβαρότητα. «Η μείωση προσωπικού, μέσω εθελουσίας εξόδου» (17) στην πράξη μπορεί να συνοδεύεται από έμμεσους εκβιασμούς ή έλλειψη εναλλακτικών, όπως άλλωστε η «Diana επέβαλε στους εργαζομένους της να πάρουν όλη τους την κανονική άδεια» (17), ενώ πρόκειται για αναγκαστική διακοπή εργασίας χωρίς επιλογή. Επιπλέον, οι «Ενεργητικές Πολιτικές Απασχόλησης» (21) αποτελούν στην πράξη βραχύβια προγράμματα επιδότησης θέσεων.

Τέλος, στη ρητορική της περιβαλλοντικής πολιτικής οι όροι "αειφορία" και "βιωσιμότητα" (28) έχουν έντονο θετικό ηθικό φορτίο, αλλά δεν προσδιορίζεται τι σημαίνουν στην πράξη.

ii. Μεταφορικός λόγος: Για τον λειτουργικό ρόλο της μεταφοράς στον πολιτικό λόγο έγινε διεξοδική αναφορά στην ενότητα 2.4. δημιουργώντας νέες εννοιολογικές βάσεις για τη διαμόρφωση και τη νομιμοποίηση πολιτικών επιλογών.

Στο πλαίσιο αυτό, η έκφραση «δίκτυο προστασίας» (3) προκαλεί θετικό συνειρμό, δίνοντας την εντύπωση άμεσης και αποτελεσματικής φροντίδας από την κυβέρνηση προς τους πολίτες, χωρίς να αποτυπώνει συγκεκριμένα τι μέτρα λαμβάνονται ή πόσο αποτελεσματικά είναι, ενώ στην προσωποποίηση των «αγορών» στη φράση «να ανακτήσει την εμπιστοσύνη των αγορών» (13), παραλείπεται ότι πρόκειται για χρηματοπιστωτικούς θεσμούς, επενδυτές και οίκους αξιολόγησης με συγκεκριμένα συμφέροντα. Στη μεταφορά «τιμωρεί τους καταναλωτές που άλλαξαν το 'μείγμα' στα καλάθια τους» (20), ο καταναλωτής εμφανίζεται σχεδόν ως υπαίτιος της ακρίβειας, επειδή «άλλαξε το μείγμα», αντί να παρουσιαστεί ως θύμα ανάγκης, ενώ με τη μεταφορική διατύπωση «Οι καλοί καιροί φαίνεται να τελειώνουν» (17), χρησιμοποιείται μία ποιητική εικόνα που θολώνει το πραγματικό πρόβλημα (εργασιακή κρίση). Στην περίοδο της πανδημίας χρησιμοποιήθηκαν μεταφορές πολεμικής ρητορικής, όπως «αντιμετωπίσαμε τη μάχη με επιτυχία» (26), αποδίδοντας στους πολιτικούς ηρωικό χαρακτήρα και όχι συναίσθημα ευθύνης. Τέλος, η μεταφορά «Με την άλωση της υπαίθρου από ενεργειακά έργα» (31) με τη χρήση στρατιωτικής ορολογίας, παρουσιάζει τα ενεργειακά

έργα ως εχθρικές ενέργειες, αφαιρώντας κάθε δυνατότητα ουδέτερης συζήτησης για περιβαλλοντικές ή αναπτυξιακές πτυχές.

iii. Λαϊκή- Καθημερινή γλώσσα: Στον αντίποδα της ελιτίστικης γλώσσας συχνά χρησιμοποιούνται στον δημόσιο λόγο καθημερινό και απλό λεξιλόγιο για να δημιουργήσουν γλωσσική εξοικείωση στον πολίτη. Έτσι, στη φράση «ζύμες, μπισκότα και άλλα προϊόντα με αλεύρι εντόμων» (32), αναφέρονται δημοφιλή τρόφιμα για να ελαχιστοποιηθεί η ενόχληση και να κανονικοποιηθεί η ιδέα της κατανάλωσης εντόμων.

iv. Ξένη ορολογία: Ο Γιώργος Μπαμπινιώτης, κατά την περίοδο της πανδημίας, εξέφρασε έντονη ανησυχία για την υπερβολική χρήση ξενικών όρων στην ελληνική καθημερινότητα, υπογραμμίζοντας, ωστόσο, ότι δεν είναι αντίθετος στη χρήση ξένων λέξεων γενικά, αρκεί να είναι προσεκτική και ισορροπημένη η χρήση τους.⁷⁹

Πιο συγκεκριμένα, αναφέρθηκε στους όρους lockdown, take away και delivery (23) click away, Black Friday και courier (24), οι οποίοι εξυπηρέτησαν επικοινωνιακούς σκοπούς, καθώς δινόταν η εντύπωση ότι τα μέτρα δεν ήταν απόφαση της εκάστοτε κυβέρνησης αλλά διεθνής αναγκαιότητα. Επιπλέον, περιβλήθηκαν με ένα μανδύα κύρους και αντικειμενικότητας ως διεθνείς όροι και έτσι ελαχιστοποιήθηκε η εσωτερική πολιτική ευθύνη. Η περίπτωση της εντομοφαγίας προωθείται ως καινοτόμα τροφή, «Novelty food» (32), με σωτήρια αποστολή για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και της επισιτιστικής κρίσης. Επιλέγεται, λοιπόν, ένας διεθνής όρος καθώς συνδέεται με παγκόσμια κρίση, προσδίδοντας ηθική βαρύτητα, σαν να είναι λύση ανάγκης για την επιβίωση.

v. Λογοπαίγνια: Η φράση «Μέτρα με... μέτρο» (5) αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα λογοπαιγνίου, βασισμένο στην επανάληψη με διαφοροποιημένη σημασία της ίδιας λέξης. Από τη μία, η λέξη μέτρα αναφέρεται στις κυβερνητικές πολιτικές, οικονομικές ή κοινωνικές παρεμβάσεις, ενώ από την άλλη, το μέτρο δηλώνει σύνεση, φειδώ και αυτοσυγκράτηση. Συμβάλλει σε σημασιολογική εξιδανίκευση της φειδούς θέλοντας να πείσει ότι η περιορισμένη βοήθεια είναι αρετή.

vi. Ειδική - Τεχνοκρατική ορολογία: Συχνά ο πολιτικός λόγος γίνεται τεχνοκρατικός ψυχρός και νομικός. Αναφέρεται σε δύσκολες καταστάσεις χρησιμοποιώντας επιστημονικό- ειδικό

⁷⁹ Βλ. σύνδεσμο: https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/o-giorgos-mpampiniotis-xanaxtupa-oi-bretanoi-panakeia-emeis-click-away-kai-black-friday/?utm_source=chatgpt.com

λεξιλόγιο και αφηρημένες έννοιες αποφεύγοντας τις επιμέρους πληροφορίες και εξουδετερώνοντας με αυτόν τον τρόπο την πολιτική κριτική. Η Τσιτσανούδη- Μαλλίδη (2022) αναφέρει ότι επιστρατεύονται πολλές λέξεις από τις ανώτερες γλωσσικές ποικιλίες με υψηλό νοηματικό φορτίο, οι οποίες αποσκοπούν στην εξουδετέρωση κάθε πιθανής αμφισβήτησης από την πλευρά των αποδεκτών.

Όροι όπως «επαναπροσδιορισμός», «αναπροσαρμογή», «αναθεώρηση των δεικτών» (7) είναι γενικοί, ουδέτεροι και θολοί, χωρίς καμία αναφορά σε συγκεκριμένα οφέλη ή αλλαγές. Στον τίτλο του έργου «Ολοκλήρωση των διαδικασιών καταγραφής στο Εθνικό Κτηματολόγιο, προστασία και αξιοποίηση της Δημόσιας Περιουσίας» (19) παρατηρούμε ουδέτερες και θετικά φορτισμένες λέξεις, οι οποίες δημιουργούν μία πλάνη χρησιμοποιώντας τις λέξεις «προστασία» και «αξιοποίηση» για την ιδιωτικοποίηση της δημόσιας περιουσίας. Επίσης, ο τίτλος «e-Καταναλωτής» (9), όπως και οι ανάλογοι τίτλοι από πολλές ψηφιακές πλατφόρμες που μας έχουν κατακλύσει (my school, my themans, my health, Kids Wallet, e-parents κ.τ.λ.) προσδίδουν σύγχρονο, τεχνολογικό προφίλ, δημιουργώντας την ψευδαίσθηση καινοτομίας, εξέλιξης και ψηφιακού γραμματισμού, ανεξάρτητα αν αυτή η λύση είναι ουσιαστική ή προσβάσιμη για όλους. Στην περίοδο του εγκλεισμού χρησιμοποιήθηκε ο όρος «κοινωνική αποστασιοποίηση» (25), ένας τεχνοκρατικός, αποστειρωμένος και αφηρημένος όρος που αποκρύπτει ότι μιλάμε για έλλειψη κοινωνικής επαφής, απομόνωση, φόβο, αλλαγή τρόπου ζωής. Τέλος, το κείμενο 32 χρησιμοποιεί συνολικά μια τεχνοκρατική και ουδέτερη γλώσσα για να εξουδετερώσει τις πολιτισμικές, ηθικές ή κοινωνικές αντιδράσεις. Παράλληλα, στηρίζεται σε λέξεις-κλειδιά του σύγχρονου πολιτικού λεξιλογίου, όπως ασφάλεια, καινοτομία, επιλογή, βιωσιμότητα, ρυθμιστικό πλαίσιο και κανονισμός.

vii. Αοριστία: Οι αοριστολογίες και οι ασάφειες εξυπηρετούν ιδιαίτερα τον πολιτικό λόγο γιατί δημιουργούν εντυπώσεις ενώ παράλληλα αποτρέπουν τη ουσιαστική αξιολόγηση. Η φράση «με μία σειρά από παρεμβάσεις» (3) είναι σκόπιμα αόριστη, γιατί δημιουργεί μια αίσθηση δράσης χωρίς να δίνονται αποδείξεις ή λεπτομέρειες. Ομοίως, και οι όροι «βελτίωση της ζωής των πολιτών» και «προβλήματα της καθημερινότητας» (6) είναι σκόπιμα ασαφείς, χωρίς συγκεκριμένα παραδείγματα ή μετρήσιμους στόχους. Ακόμη και οι θετικές έννοιες «στήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων», «διαρθρωτικές αλλαγές», «μεταρρυθμίσεις» (10) δημιουργούν θετικούς συνειρμούς αλλά στερούνται περιεχομένου.

viii. Ήπιες εκφράσεις: Στο κείμενο 26 η φράση «Κατά την επιστροφή στην κανονικότητα» έχει ένα ηρεμιστικό, αισιόδοξο φορτίο, κρύβοντας τις μακροχρόνιες επιπτώσεις της κρίσης, ενώ ο όρος «κανονικότητα» υπονοεί ότι το σύστημα επανήλθε χωρίς μόνιμες βλάβες ή αλλαγές, κάτι που δεν επιβεβαιώνεται από την εμπειρία της πραγματικότητας. Το ίδιο συμβαίνει με τη φράση «Η κλιματική αλλαγή μας φέρνει αντιμέτωπους με μία νέα πραγματικότητα» (29), η οποία με ήπια, αποστασιοποιημένη γλώσσα μεταθέτει την εστίαση από την ανθρώπινη ευθύνη σε φυσικά φαινόμενα, δημιουργώντας ένα πλαίσιο αναπόφευκτου. Η «νέα πραγματικότητα» προετοιμάζει το κοινό για παθητική αποδοχή μιας δύσκολης κατάστασης, χωρίς διεκδίκηση πολιτικών ευθυνών.

ix. Έντονες, δραματικές, συναισθηματικά φορτισμένες εκφράσεις: Το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται στο κείμενο 4, «η μάχη κατά της εισαγόμενης ακρίβειας είναι η πιο σημαντική μάχη που δίνει η κυβέρνηση», ανήκει καθαρά στη σφαίρα της πολεμικής ρητορικής – με επαναλαμβανόμενη τη λέξη «μάχη» – προσδίδοντας δραματικό και επείγον χαρακτήρα στην κυβερνητική προσπάθεια. Αυτή η επιλογή λέξεων δεν περιγράφει απλώς ένα οικονομικό πρόβλημα, αλλά το μετατρέπει σε συλλογική απειλή, απέναντι στην οποία απαιτείται ενότητα και δράση.

x. Νεολογισμοί:⁸⁰ Στο κείμενο 20 η λέξη «φθινοπληθωρισμός» είναι νεολογισμός, ο οποίος επιχειρεί έναν οξύμωρο συνδυασμό των εννοιών «φθινό» και «πληθωρισμός» και δημιουργεί μία νοηματική αντίφαση, καθώς ο πληθωρισμός, από τη φύση του, συνεπάγεται αύξηση τιμών, όχι «φθηνότερες» επιλογές.

xi. Παθητική σύνταξη: Ο Χαραλαμπάκης (2015: 6-7) παρατηρεί ότι οι πολιτικοί αποφεύγουν συχνά την ενεργητική φωνή, η οποία προβάλλει και δίνει έμφαση στο υποκείμενο, και προτιμούν την παθητικοποίηση, καθώς η χρήση της παθητικής φωνής, εκτός του ότι προσδίδει έναν αόριστο χαρακτήρα στην πληροφορία, απαλλάσσει το υποκείμενο από την πολιτική ευθύνη.

Έτσι, οι φράσεις «είχαν υποστεί μεταβολή» (1), «για το πρόγραμμα που εφαρμόζεται στην Ελλάδα (13), «εκδόθηκε η νέα υπουργική απόφαση» (14), «με αποτέλεσμα το προσωπικό να έχει μειωθεί κατά 200 άτομα» (17), «η ανάγκη άμεσου επανακαθορισμού της πολιτικής...

⁸⁰ Για τη σημασία του όρου «νεολογισμός» βλ. υποσημείωση 27.

τέθηκε» (30) αποπροσωποποιούν την πολιτική ευθύνη και συγκαλύπτουν την πολιτική διάσταση των μέτρων.

xii. Υπερβολή: Το στοιχείο της ρητορικής υπερβολής αποτυπώνεται στη φράση «είναι η πιο σημαντική μάχη» (4), καθώς υπάρχει αξιολόγηση στον υπερθετικό βαθμό χωρίς αποδείξεις, αποσκοπώντας να τονίσει τον ρόλο της κυβέρνησης ως ενεργής και αφοσιωμένης. Επίσης, οι φράσεις «ακραίες δασικές πυρκαγιές» (29) και «ακραία καιρικά φαινόμενα» (30), παρουσιάζουν τα φυσικά φαινόμενα ως αναπόφευκτα και ανεξέλεγκτα, σχεδόν μεταφυσικά, αφαιρώντας το ενδεχόμενο επιτυχημένης πρόληψης ή αποτελεσματικής διαχείρισης.

xiii. Γενίκευση: Η διατύπωση «το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες πολίτες» (4) είναι γενικευτική και παρουσιάζει την εικόνα ότι όλοι οι πολίτες πλήττονται με τον ίδιο τρόπο ή ότι η ακρίβεια είναι το μοναδικό ή κύριο πρόβλημα. Έτσι, αποκρύπτονται άλλα κοινωνικά ή οικονομικά ζητήματα και ο δημόσιος διάλογος περιορίζεται. Ομοίως, στη φράση «η υφιστάμενη πολιτική... δεν ανταποκρίνεται στις πραγματικές ανάγκες» (30), δεν προσδιορίζεται ποιες είναι οι «πραγματικές ανάγκες» και δημιουργείται η εντύπωση προβλήματος, χωρίς αιχμή για το ποιος το δημιούργησε.

xiv. Τροπικότητα- Ρηματικά πρόσωπα: Αξίζει να παρατηρήσουμε τον τρόπο που χρησιμοποιεί η γλώσσα της πολιτικής διαφήμισης τη δεοντική τροπικότητα με την Προστακτική έγκλιση σε συνδυασμό με το β' ενικό πρόσωπο: «Φτιάξε το δικό σου καλάθι», «Χρησιμοποίησε τη δύναμή σου» (9). Η χρήση της γλώσσας είναι συνθηματική και συγκινησιακή, ενώ δημιουργεί ένα κλίμα οικειότητας με τον αποδέκτη ενδυναμώνοντάς τον, παράλληλα, καθώς του δημιουργεί την ψευδαίσθηση της ατομικής κυριαρχίας και επιλογής. Το ίδιο αποτέλεσμα, αλλά με διαφορετική τροπικότητα, επιτυγχάνει η φράση «Χέρια πλένουμε, αποστάσεις κρατάμε, μάσκες φοράμε» (27). Η χρήση της επιστημικής τροπικότητας με Οριστική έγκλιση δημιουργεί μία αίσθηση πρακτικής, απλής αλήθειας σχεδόν σαν κανόνας ζωής, ενώ η χρήση του α' πληθυντικού προσώπου καλλιεργεί ένα αίσθημα συλλογικής ευθύνης χωρίς να αναγνωρίσει κοινωνικές δυσκολίες στην εφαρμογή των μέτρων.

xv. Ιδεολογικά φορτισμένο λεξιλόγιο: Από τα κείμενα που επεξεργαστήκαμε, διαπιστώσαμε ότι χρησιμοποιείται συχνά στον πολιτικό λόγο ιδεολογικά και αξιακά φορτισμένο λεξιλόγιο. Για παράδειγμα η λέξη «δικαίωμα» στη φράση «δικαίωμα να διαχειρίζεται το χρόνο εργασίας του» (12), υπονοεί κάτι εγγυημένο, παρουσιάζεται ως κατάκτηση του εργαζόμενου

και άρα υπονοεί την ενδυνάμωσή του. Ωστόσο, προκαλεί σύγχυση, διότι αποσιωπάται ότι το «δικαίωμα» του εργαζόμενου βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από την έγκριση του εργοδότη. Αλλά και το επίθετο «ευέλικτος» στη φράση «ευέλικτες ρυθμίσεις εργασίας» (12) παραπλανά, διότι, ενώ παραπέμπει σε μία έννοια σύγχρονη, λειτουργική και θετική, στη συγκεκριμένη περίπτωση μπορεί να σημαίνει παραβίαση εργασιακών δικαιωμάτων. Τέλος, οι λέξεις «πειθαρχία» και «εμπιστοσύνη» (27) είναι βαριά φορτισμένες, με κανονιστική, σχεδόν στρατιωτική χροιά και συνδυάζονται για να νομιμοποιήσουν κάθε κυβερνητική πολιτική ως επιστημονικά τεκμηριωμένη, η οποία δεν επιδέχεται κριτική και αμφισβήτηση.

6.3. Ευρύτερη συζήτηση δεδομένων

Η παραποίηση της γλώσσας σε περιόδους κρίσης δεν είναι ούτε ουδέτερη ούτε τυχαία. Όπως υπογραμμίζει η Τσιτσανούδη–Μαλλίδη (2022), οι κρίσεις συνοδεύονται από ανασημασιολογήσεις, δηλαδή από εσκεμμένες μεταβολές στο σημασιολογικό φορτίο λέξεων και φράσεων, οι οποίες δεν προκύπτουν οργανικά από τη χρήση των φυσικών ομιλητών, αλλά επιβάλλονται «άνωθεν». Σε αυτό το πλαίσιο, ο Fitoussi (2021) αναφέρεται στην έννοια της «νεογλώσσας» ως μηχανισμού απόκρυψης της πραγματικότητας και άμβλυνσης των κοινωνικών συγκρούσεων. Πρόκειται για μια γλωσσική στρατηγική που δεν αποσκοπεί στην ενημέρωση ή κατανόηση, αλλά στη συστηματική συσκότιση της πραγματικότητας και στη συνειδητή αποδόμηση της κοινωνικής προστασίας. Η γλώσσα δεν περιγράφει απλώς την πραγματικότητα, τη δομεί με όρους που την μεταμφιέζουν.

Συμπληρωματικά, ο Παππάς (2021) εντοπίζει μια νέα γενιά επικοινωνιακών πρακτικών, πιο ήπιων και πολιτισμένων στην όψη αλλά βαθιά αποτελεσματικών στη διάβρωση της συλλογικής συνείδησης. Η παραπλάνηση δεν επιβάλλεται με βία αλλά με πειθώ ή μέσω μιας «ωραιοποιητικής προπαγάνδας» (Τσιτσανούδη–Μαλλίδη 2011: 29).

Από το λεξιλόγιο που εξετάστηκε στην ενότητα 6.2.1. αναδείχθηκε ακριβώς αυτή τη λειτουργία της γλώσσας ως μηχανισμού εξουσίας και πειθάρχησης. Η «νεογλώσσα» του πολιτικού λόγου, μέσα από τεχνικούς, αφηρημένους όρους ή ρητορικά τεχνάσματα, αποκρύπτει το βάθος και την ένταση των κρίσεων, οικονομικών, υγειονομικών ή περιβαλλοντικών, κατασκευάζοντας έναν κόσμο ελεγχόμενης ερμηνείας. Ως εκ τούτου τα επικοινωνιακά επιτελεία των πολιτικών φορέων εκμεταλλεύονται τις δυνατότητες της

γλωσσικής λειτουργίας για να επιτύχουν το προσδοκώμενο κάθε φορά επικοινωνιακό αποτέλεσμα:⁸¹

α. Εξωραΐζουν τη σκληρή πραγματικότητα μέσω θετικών εννοιών (2, 10, 14,15, 7, 19, 22,28)

β. Νομιμοποιούν δύσκολα ή αντιδημοφιλή μέτρα με «ουδέτερο» τρόπο (11, 12)

γ. Παρουσιάζουν την κρίση ως ένα φαινόμενο αποπολιτικοποιημένο με τη μετατόπιση ευθυνών στον πολίτη και ενίοτε την ενοχοποίησή του (20, 27)

δ. Τεχνοκρατικοποιούν την πολιτική δημιουργώντας απόσταση από την καθημερινή εμπειρία (7, 23, 24)

ε. Αμβλύνουν τις κοινωνικές αντιδράσεις μέσω επίπλαστης ενδυνάμωσης (9,)

στ. Χειραγωγούν και αποπροσανατολίζουν την κοινή γνώμη (4, 13, 26, 29, 30, 31,32, 33)

η. Αποκρύπτουν ή υποβαθμίζουν δυσάρεστες καταστάσεις και προβλήματα (1, 6, 8, 16, 18, 21, 25)

θ. Δημιουργούν μία αίσθηση ελέγχου της κατάστασης (3, 5,)

7^ο Κεφάλαιο: Συμπεράσματα – Προοπτική

7.1. Συμπερασματικές διαπιστώσεις

Από την ανάλυση των κειμένων σύγχρονου πολιτικού και δημόσιου λόγου, όπως αυτός διαμορφώνεται σε περιόδους κρίσεων, καταδεικνύεται πως οι γλωσσικές επιλογές δεν λειτουργούν απλώς ως εργαλείο περιγραφής αλλά πρωτίστως ως μέσο ερμηνείας, συγκάλυψης ή ακόμη και επιβολής συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών και ιδεολογικών κατευθύνσεων. Η γλώσσα δεν είναι ουδέτερη. Αντίθετα, η επιλογή λέξεων, όρων και ρητορικών σχημάτων λειτουργεί κατασκευαστικά ως προς την πραγματικότητα που καλείται να περιγράψει. Επιπλέον, αναδεικνύεται η ύπαρξη συστηματικών σημασιολογικών μετατοπίσεων, οι οποίες δεν είναι τυχαίες αλλά ενταγμένες σε ευρύτερες στρατηγικές

⁸¹ Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένα παραδείγματα σε κάθε περίπτωση, με την παρατήρηση ότι στα περισσότερα από αυτά οι επικοινωνιακές λειτουργίες αλληλοεπικαλύπτονται.

πειθούς, ιδεολογικής νομιμοποίησης και δημιουργίας κοινωνικών εντυπώσεων. Ειδικότερα παρατηρείται:

α. Σημασιολογική εξιδανίκευση του αρνητικού: Πλήθος πολιτικών εννοιών επανανοηματοδοτούνται με θετικό ή ουδέτερο πρόσημο, αποφεύγοντας την απευθείας αναφορά στις κοινωνικά επώδυνες συνέπειες. Οι λέξεις «προσαρμογή», «αναπροσαρμογή», «αξιοποίηση», «συγκράτηση», «μεταρρυθμίσεις» συμβάλλουν στην εξομάλυνση, ωραιοποίηση, τη συγκάλυψη κοινωνικοοικονομικών καταστάσεων ή ακόμη και στη νομιμοποίηση δύσκολων πολιτικών αποφάσεων.

β. Ρητορική επιλογής: Ο πολιτικός λόγος συχνά προσδίδει την εντύπωση ελεύθερης βούλησης ή ατομικής ενδυνάμωσης, εκεί όπου υπάρχει συστημική αδυναμία εναλλακτικών επιλογών. Η χρήση όρων όπως «εθελούσια έξοδος», «ευέλικτες ρυθμίσεις», «παραμονή στο σπίτι ως επιλογή», «φτιάξε το καλάθι σου» δημιουργεί την ψευδαίσθηση συμμετοχής και ελέγχου, αποκρύπτοντας καταναγκαστικές ή περιοριστικές συνθήκες. Η επιλογή μετατρέπεται σε προσωπική ευθύνη.

γ. Μετατόπιση ευθύνης: Η έννοια της «ατομικής ευθύνης» κυριάρχησε ιδιαίτερα κατά την πανδημία, μεταθέτοντας την ευθύνη για την επιτυχία ή αποτυχία των μέτρων από την πολιτεία στον πολίτη. Έτσι, περιορίζεται η πολιτική λογοδοσία και ενισχύεται μια πειθαρχημένη εικόνα του πολίτη. Από την άλλη, λέξεις όπως *πειθαρχία*, *εμπιστοσύνη στους ειδικούς*, *συλλογική ωριμότητα*, δίνουν την εντύπωση κοινωνικής σύμπραξης, αποσιωπώντας ταυτόχρονα την επάρκεια ή ανεπάρκεια των κρατικών μηχανισμών

δ. Τεχνοκρατική και αφηρημένη γλώσσα: Η χρήση λεξιλογίου με τεχνική, επιστημονική ή διοικητική χροιά, όπως «αναπροσαρμογή τιμολογίων», «διαρθρωτικές αλλαγές», «ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης», «κοινωνική αποστασιοποίηση», συμβάλλει στην αποπολιτικοποίηση των αποφάσεων, ενισχύοντας μια ψευδαίσθηση αντικειμενικότητας ή τεχνικής αναγκαιότητας. Με αυτόν τον τρόπο υποβαθμίζεται η δυνατότητα κοινωνικής αμφισβήτησης.

ε. Η μεταφορά ως στρατηγική πειθούς: Οι μεταφορές αποτελούν ισχυρό εργαλείο ελέγχου της ερμηνείας. Εκφράσεις όπως «μάχη κατά της ακρίβειας», «δίκτυ προστασίας», «επανεκκίνηση της οικονομίας», «άλωση της υπαίθρου» δίνουν συναισθηματικό βάθος και

επιτελεστικό χαρακτήρα, προσδίδοντας στις πολιτικές πράξεις ηρωισμό, δραματικότητα ή αναγκαιότητα, συγκαλύπτοντας όμως τις υλικές τους επιπτώσεις.

στ. Ξενόγλωσση ορολογία: Η χρήση όρων όπως «lockdown», «click away», «novelty food» καθιστά τις πολιτικές επιλογές φαινομενικά *παγκόσμια πρότυπα*, αποφορτίζοντας τες από εθνικό ή πολιτικό περιεχόμενο. Δημιουργείται η εντύπωση ότι «δεν υπάρχει εναλλακτική», αφού αυτά τα μοντέλα ακολουθούνται διεθνώς. Η γλώσσα λειτουργεί ως εργαλείο νομιμοποίησης μέσω συμμόρφωσης.

ζ. Περιβαλλοντική ρητορική: Ο λόγος για την περιβαλλοντική κρίση και τις πολιτικές βιωσιμότητας διανθίζεται με όρους θετικούς και ηθικά αποδεκτούς: «βιωσιμότητα», «αειφορία», «ενεργειακή μετάβαση». Όμως πίσω από αυτό το λεξιλόγιο συχνά υποκρύπτονται αναπτυξιακά σχέδια με επιπτώσεις σε τοπικές κοινωνίες ή φυσικούς πόρους, δίχως ουσιαστική διαβούλευση ή κοινωνική συναίνεση.

Συμπερασματικά, η γλώσσα της εξουσίας, ειδικά στις περιόδους κρίσης, δεν αποτελεί απλώς το μέσο επικοινωνίας αποφάσεων. Αντιθέτως, συγκροτεί ένα πεδίο ιδεολογικής σύγκρουσης, όπου οι λέξεις δεν αντανakλούν απλώς την πραγματικότητα αλλά τη διαμορφώνουν. Η σημασιολογική επεξεργασία, είτε μέσω ευφημισμού, είτε μέσω τεχνικής αποστερωμένης ορολογίας, είτε μέσω συναισθηματικής επίκλησης, αποτελεί βασική στρατηγική ελέγχου της κοινωνικής ερμηνείας και αποδοχής.

7.2. Προτάσεις για διδακτική αξιοποίηση

Η αναγκαιότητα για κριτική γλωσσική ενημερότητα των νέων, ήδη από τα μαθητικά τους χρόνια έχει επισημανθεί από τον Χαραλαμπίκη (2015: 11). Ο ίδιος, πολύ πρόωρα (2002: 92), είχε ισχυριστεί ότι η πιο ουσιαστική μορφή καλλιέργειας της κριτικής σκέψης σχετίζεται με την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί η γλώσσα, καθώς και με την επίγνωση των μηχανισμών που τη νοθεύουν και τη χειραγωγούν. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η εκμάθηση των τρόπων με τους οποίους μπορεί το άτομο να εξουδετερώνει αυτές τις επιρροές, ώστε να μην πέφτει θύμα της υπερκατανάλωσης, της παραπληροφόρησης, της πολιτικής προπαγάνδας και της εμπορικής εκμετάλλευσης. Ιδανικά, κάθε πολίτης θα έπρεπε να έχει τη δυνατότητα να αναγνωρίζει και να απορρίπτει τα ψευδή και κενά νοήματος λεκτικά σχήματα που κυριαρχούν στον δημόσιο λόγο των σύγχρονων κοινωνιών.

Σύμφωνα με το περιεχόμενο του Προγράμματος Σπουδών για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Λύκειο, όπως επικαιροποιήθηκε το 2023, οι μαθητές και οι μαθήτριες επιδιώκουν να κατακτήσουν μεγαλύτερη γνωστική αυτονομία, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη συναισθηματική τους ωριμότητα και ανεξαρτησία. Το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προετοιμασία τους για ενεργό συμμετοχή στα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα, καλλιεργώντας κοινωνική ενσυναίσθηση και συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της ταυτότητας του υπεύθυνου πολίτη και του μελλοντικού επαγγελματία. Μέσα από τη γλώσσα, αποκτούν τα εφόδια για να κατανοούν, να αναλύουν και να αξιολογούν πληροφορίες, να παράγουν νόημα, να εκφράζουν απόψεις και να παρουσιάζουν ιδέες. Παράλληλα, διευκολύνεται η πρόσβασή τους σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα, η επικοινωνία και η συνεργασία με άλλους, καθώς και η ενεργός συμμετοχή τόσο στη σχολική κοινότητα όσο και στην ευρύτερη κοινωνική τους ζωή. Συνεπώς, η διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας ενισχύει την ολόπλευρη προετοιμασία των εφήβων για την ένταξή τους ως ισότιμα και υπεύθυνα μέλη στην ενήλικη κοινωνία.⁸²

Σε αυτή μάλιστα την κατεύθυνση προωθείται η αξιοποίηση κειμένων αυθεντικών μέσω πραγματικών και όχι κατασκευασμένων ή επινοημένων παραδειγμάτων. Σύμφωνα με τον Μήτση (2004: 31, 234-236) το ενδιαφέρον των παιδιών μπορεί να ενεργοποιήσει η ενασχόληση με το «αυθεντικό υλικό», δηλαδή με επικοινωνιακές περιστάσεις που συνδέονται με τις εμπειρίες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών. Εξάλλου, όπως σημειώνει και η Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2019: 217), η επαφή των μαθητών με τα αυθεντικά κείμενα αφενός συμβάλλει στην εξοικείωσή τους με τη γλωσσική ποικιλία και αφετέρου παρέχει στον εκπαιδευτικό τη δυνατότητα να εμβαθύνει στην ανάλυση των γλωσσικών μέσων και των μηνυμάτων που υπολανθάνουν (Θεοδωρόπουλος 2019: 241).

Στο πλαίσιο αυτό, θεωρούμε ότι τα κείμενα που έχουμε επιλέξει και επεξεργαστεί στην παρούσα εργασία πληρούν όλες τις προϋποθέσεις για διδακτική αξιοποίηση, καθώς αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα σύγχρονου δημόσιου, πολιτικού και δημοσιογραφικού λόγου. Η χρήση τους μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά στην καλλιέργεια του προβληματισμού, της συζήτησης και της κριτικής ανάλυσης στην τάξη. Εξάλλου, σε

⁸². Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. (24-03-2023). Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας των Α', Β' και Γ' τάξεων Γενικού Λυκείου (Αρ. 33127/Δ2). Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, τεύχος Β, αρ. φύλλου 1948.

πλήρη συνάρτηση με τους στόχους του Προγράμματος Σπουδών,⁸³ δίνεται στους μαθητές η δυνατότητα να αξιολογούν, με τη βοήθεια της κατάλληλης μεταγλωσσικής ορολογίας, τους γλωσσικούς μηχανισμούς που ενεργοποιούνται στα κείμενα ως προς την επικοινωνιακή τους αποτελεσματικότητα. Παράλληλα, μπορούν να αναγνωρίζουν και να ερμηνεύουν τις ιδεολογικές συνδηλώσεις, τις στάσεις και τις αξίες που εκφράζονται αλλά και να εντοπίζουν τις φωνές και τις οπτικές που αποσιωπώνται ή περιθωριοποιούνται.

Πιο αναλυτικά, τα κείμενα που περιλαμβάνονται στην ενότητα 6.1. προσφέρονται για διδακτική αξιοποίηση στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Λύκειο, καθώς δίνουν τη δυνατότητα εστίασης στις σημασιολογικές μετατοπίσεις και στην ιδεολογική διάσταση της γλώσσας, όπως αυτή εκφράζεται στον δημόσιο λόγο. Ενδεικτικά, θα μπορούσαν να υλοποιηθούν οι παρακάτω διδακτικές προτάσεις:

α. Καλλιέργεια γλωσσικής επίγνωσης και κριτικής σκέψης: Οι μαθητές εντοπίζουν και αναλύουν λέξεις ή φράσεις με σημασιολογική μεταβολή (π.χ. «δίχτυ προστασίας», «ευέλικτες ρυθμίσεις», «επανεκκίνηση», «φθηνοπληθωρισμός»), ενισχύοντας την ικανότητά τους να προσεγγίζουν κριτικά τον πολιτικό και δημοσιογραφικό λόγο.

β. Δημιουργία λεξιλογικού γλωσσαρίου κρίσης: Οι μαθητές συγκεντρώνουν λέξεις και φράσεις που χρησιμοποιούνται στον δημόσιο λόγο για να περιγράψουν κρίσεις (π.χ. «δημοσιονομική εξυγίανση», «διαρθρωτικές αλλαγές») και δημιουργούν γλωσσάρι με «κρυμμένες» ή μεταβαλλόμενες σημασίες.

γ. Ρητορική ανακατασκευή λόγου: Οι μαθητές επεξεργάζονται αποσπάσματα από το υλικό και προτείνουν εναλλακτικές διατυπώσεις που αποκαλύπτουν το λανθάνον ιδεολογικό ή συναισθηματικό περιεχόμενο. Για παράδειγμα, ο όρος «εθελούσια έξοδος» μπορεί να μετατραπεί σε «πιεστική απομάκρυνση με κίνητρα».

δ. Παραγωγή γραπτού λόγου: Με βάση τα παραδείγματα του δημόσιου λόγου, οι μαθητές συντάσσουν άρθρα ή δοκίμια με θεματικές όπως:

«Ο ρόλος της γλώσσας στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης»

«Η σημασία της ορολογίας στη διαχείριση κρίσεων»

⁸³ Βλ. υποσημ. 81.

ε. Σύνθεση και αποδόμηση πολιτικού λόγου: Οι μαθητές συνθέτουν ένα σύντομο πολιτικό κείμενο με χρήση ευφημισμών και τεχνικών πειθούς και στη συνέχεια το αποδομούν, εντοπίζοντας τις σημασιολογικές μετατοπίσεις και τα ιδεολογικά φορτία.

στ. Συγκριτική ανάλυση διαφορετικών τύπων λόγου: Οι μαθητές συγκρίνουν ποικίλα είδη δημόσιου λόγου (πολιτικές δηλώσεις, συνεντεύξεις, δημοσιογραφικά και νομοθετικά κείμενα) ως προς τις γλωσσικές και εκφραστικές επιλογές, το ύφος, τους τρόπους και μέσα πειθούς, την προθετικότητα και την επικοινωνιακή αποτελεσματικότητα.

ζ. Ανάλυση πολυτροπικού λόγου: Οι μαθητές αναλύουν πολυτροπικά κείμενα (π.χ. πολιτικά memes, αφίσες, προεκλογικά βίντεο, αναρτήσεις πολιτικών στα social media) και εντοπίζουν πώς η γλώσσα αλληλεπιδρά με τα οπτικά στοιχεία, ενισχύοντας ή αλλοιώνοντας τα μηνύματα. Εστιάζουν σε μεταφορές, σύμβολα, ευφημισμούς και στα σημεία εστίασης της προσοχής (visual framing).

η. Παιχνίδι ρόλων ή δημόσια αντιπαράθεση: Οι μαθητές αναλαμβάνουν ρόλους πολιτικών προσώπων ή δημοσιογράφων και αναπαριστούν πολιτική συζήτηση ή debate. Στόχος είναι η αναγνώριση των στρατηγικών πειθούς, της ρητορικής προθετικότητας και της επιτελεστικής λειτουργίας της γλώσσας.

θ. Εργαστήριο μεταφορών: Οι μαθητές αναλύουν μεταφορικές εκφράσεις στον πολιτικό λόγο και καλούνται να:

- εξηγήσουν το κυριολεκτικό και μεταφορικό τους περιεχόμενο,
- προτείνουν εναλλακτικές που «αποκαλύπτουν» την πολιτική σκοπιμότητα,
- δημιουργήσουν δικές τους πολιτικές μεταφορές, με αντίστοιχη ιδεολογική στόχευση.

Η προτεινόμενη διδακτική αξιοποίηση ευθυγραμμίζεται πλήρως με τους σκοπούς του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Λύκειο, καθώς ενισχύει την κριτική ικανότητα και τη γλωσσική επίγνωση, καλλιεργεί την επικοινωνιακή επάρκεια και, τέλος, προάγει την πολιτειότητα των μαθητών, προετοιμάζοντάς τους για τον ρόλο του ενεργού πολίτη.

7.3. Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες

Η γλώσσα της εξουσίας, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων, αποκαλύπτει σύνθετες στρατηγικές ερμηνείας, χειραγώγησης και πειθούς, οι οποίες ενσωματώνονται σε διαφορετικά κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα. Με βάση τα συμπεράσματα της παρούσας μελέτης, διαφαίνεται η ανάγκη για περαιτέρω εμβάθυνση του φαινομένου μέσα από πολλαπλές και διεπιστημονικές ερευνητικές προσεγγίσεις.

Πρώτη προτεινόμενη κατεύθυνση είναι η συγκριτική ανάλυση πολιτικού λόγου σε διεθνές επίπεδο, με στόχο τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο γλωσσικές στρατηγικές όπως οι ευφημισμοί, οι μεταφορές και η τεχνοκρατική ορολογία διαφοροποιούνται ανάλογα με το πολιτισμικό και πολιτικό πλαίσιο. Η μελέτη αυτή θα αναδείξει τα ιδεολογικά φίλτρα κάθε χώρας και τις κυρίαρχες ερμηνείες της πραγματικότητας.

Παράλληλα, ιδιαίτερη σημασία έχει και η ανάλυση του αντιλόγου, καθώς εξετάζει τις γλωσσικές πρακτικές που χρησιμοποιούνται από φορείς κοινωνικής αντίστασης, κινήματα βάσης, ανεξάρτητους δημοσιογράφους και αντιπολιτευτικές φωνές. Η έρευνα σε αυτό το πεδίο μπορεί να αποκαλύψει στρατηγικές αποδόμησης και επανανοηματοδότησης του κυρίαρχου λεξιλογίου αλλά και να καταγράψει τα εναλλακτικά νοηματικά πλαίσια που αναδύονται από τα «κάτω».

Η σχολική εκπαίδευση αποτελεί επίσης καίριο πεδίο έρευνας, καθώς μέσα από τα εγχειρίδια, το παιδαγωγικό λεξιλόγιο και τις επίσημες εκπαιδευτικές πολιτικές, ενδέχεται να συντελείται η συγκρότηση πειθήνιων υποκειμένων και η απόκρυψη κοινωνικών ανισοτήτων, πολλές φορές με την επίφαση της ουδετερότητας ή του αντικειμενισμού.

Τέλος, η περιβαλλοντική πολιτική ρητορική αποτελεί ένα ιδιαίτερα σύγχρονο και επίκαιρο πεδίο. Όροι όπως «πράσινη ανάπτυξη», «βιωσιμότητα», «αειφορία» ή «ενεργειακή μετάβαση» παρουσιάζονται με θετικό ηθικό πρόσημο, ωστόσο συχνά χρησιμοποιούνται για να νομιμοποιήσουν στρατηγικές που εξυπηρετούν οικονομικά συμφέροντα εις βάρος κοινωνικών ή περιβαλλοντικών αναγκών ή λειτουργούν ως πέπλο που αποκρύπτει κοινωνικές ή περιβαλλοντικές επιπτώσεις χωρίς ουσιαστική συναίνεση.

Συμπερασματικά, η γλωσσική ανάλυση του πολιτικού λόγου δεν εξαντλείται στην καταγραφή των λέξεων και των όρων. Αποτελεί εργαλείο αποκωδικοποίησης των μηχανισμών εξουσίας, των μορφών κοινωνικού ελέγχου και των δυνατοτήτων αντίστασης. Οι παραπάνω

Αντωνία Θεοδοσίου, Οι σημασιολογικές αλλαγές ως χαρακτηριστικό του πολιτικού λόγου σε περιόδους κρίσεων. Προτάσεις για διδακτική αξιοποίηση στη σχολική τάξη.

κατευθύνσεις, με διαφορετικές επιστημονικές αφετηρίες και μεθοδολογικές προσεγγίσεις, μπορούν να συμβάλουν στη δημιουργία ενός πλουσιότερου, πολυφωνικού και ουσιαστικά κριτικού πλαισίου μελέτης της γλώσσας στις κοινωνίες της κρίσης.

Βιβλιογραφία

- Austin, J. L. (1975). *How to do things with words*. Harvard University Press.
- Barthes, R. (1973). *Mythologies*. London: Granada.
- Chilton, P., & Ilyin, M. (1993). Metaphor in political discourse: The case of the common European house. *Discourse & Society*, 4(1), 7–31.
https://www.researchgate.net/profile/Mikhail-Ilyin-2/publication/246811389_Metaphor_in_Political_Discourse_The_Case_of_the_Comm_on_European_House%27/links/5bace37645851574f7ea7408/Metaphor-in-Political-Discourse-The-Case-of-the-Common-European-House.pdf
- Corbett, E. P. J., & Connors, R. J. (2007). *Classical rhetoric for the modern student* (4th ed.). Oxford University Press.
- Dijk, T. A. van (2001). Critical discourse analysis. In D. Schiffrin, D. Tannen, & H. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 352–371). Oxford: Blackwell.
- Edelman, M. (1985). *The symbolic uses of politics*. University of Illinois Press.
- Fairclough, N. (1995). *Media discourse*. London, New York, Sydney: Edward Arnold.
- Fairclough, N. (2006). Genres in political discourse. In K. Brown (Ed.), *Encyclopedia of language and linguistics* (2nd ed., pp. 32–28). Oxford: Elsevier.
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (1988). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. New York: Pantheon.
- Herrick, J. A. (2021). *The history and theory of rhetoric: An introduction*. Routledge.
- Hobbes, T. (1996). *Leviathan* (R. Tuck, Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jakobson, R. (2014). Closing statement: Linguistics and poetics (1960). In J. Culler & E. DuBois (Eds.), *The lyric theory reader: A critical anthology*.
- Kennedy, G. (1991). Translator's introduction. In *Aristotle on rhetoric: A theory of civic discourse* (pp. xiii–xlvi). Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.

- Mazzoleni, G., & Schulz, W. (1999). Mediatization of politics: A challenge for democracy? *Political Communication*, 16, 247–261.
- Mihalkovits, V. (1986). *Izobrazitel'nii jiazik sedstv massovoi kommunikatsii*. Moscow: Nauka.
- Mio, J. S. (1997). Metaphor and politics. *Metaphor & Symbol*, 12(2), 113–133.
- Musolff, A. (2004). *Metaphor and political discourse: Analogical reasoning in debates about Europe*. Palgrave Macmillan.
- Musolff, A. (2017). Truths, lies and figurative scenarios. *Journal of Language and Politics*, 16(5), 641–657.
- Richards, I. A. (1926). *Science and poetry*. New York.
- Van Dijk, T. A. (2006). Ideology and discourse analysis. *Journal of Political Ideologies*, 11(2), 115–140.
- Verba, S., Schlozman, K. L., Brady, H., & Nie, N. H. (1993). Citizen activity: Who participates? What do they say? *American Political Science Review*, 87(2), 303–318.
- Wodak, R. (2011). Language, power and identity. *Language Teaching*, 1–19.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ά. (1986). Η νεολογία στην κοινή νεοελληνική. *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ.*, Παράρτημα (65), Θεσσαλονίκη.
- Αντωνιάδης, Π. Σ. (2023). Οι μεταφορές της πολιτικής σύγκρουσης στον λόγο του Grexit (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. <https://ikee.lib.auth.gr/record/346504/files/GRI-2023-38607.pdf>
- Bourdieu, P. (1999). *Γλώσσα και συμβολική εξουσία* (μτφρ. Καψαμπέλη Κική). Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Γαβριηλίδου, Ζ., Μητσιάκη, Μ., & Φλιάτουρας, Α. (2021). *100 βασικές έννοιες για τη Γλωσσολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γεωργακοπούλου, Α., & Γούτσος, Δ. (1999). *Κείμενο και επικοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δεληγκιαούρη, Α. (2007). *Πολιτικός λόγος και ΜΜΕ: νομική, πολιτική και κοινωνική διάσταση* (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Νομικής. <https://ikee.lib.auth.gr/record/79983/files/gri-2007-863.pdf>

Δεληγκιαούρη, Α. (2012). *Πολιτικός λόγος και τηλεόραση: Πολιτική, ιδεολογία και ΜΜΕ*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Δεμερτζής, Ν. (Επιμ.). (2002). *Η πολιτική επικοινωνία στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Edelman, M. (1997). *Η κατασκευή του πολιτικού θεάματος* (μτφρ. Κόρκα Αρχοντή). Αθήνα: Παπαζήσης

Fitoussi, J. P. (2021). *Τι μας κρύβουν οι λέξεις. Πώς η νεογλώσσα επηρεάζει τις κοινωνίες μας* (μτφρ. Α. Παπαγιαννίδης,). Αθήνα: Πόλις.

Ζάγκα, Ε. (2021). Πολιτικός λόγος και ιδεολογία: Τα χαρακτηριστικά του κύριου άρθρου στην κομματική σχολιογραφία. *Journal of Applied Linguistics*, 34, 25–46.
<https://ejournals.lib.auth.gr/jal/article/viewFile/8518/8184>

Ζαφράς, Γ. (2018, Οκτώβριος). *Κατασκευή συναίνεσης και ΜΜΕ: Το μοντέλο προπαγάνδας των Herman και Chomsky*. SocialPolicy.gr. Ανακτήθηκε στις 20 Οκτωβρίου 2024, από <https://socialpolicy.gr/2018/10/κατασκευή-συναίνεσης-και-μμε-το-μοντέ.html>

Ηλιού, Η. Φ. (1984). *Η ρητορική του Αριστοτέλη*. Αθήνα: Κέρδος.

Θεοδωρόπουλος, Ε. (2019). *Γλωσσικές απεικονίσεις του φόβου σε σύγχρονα δημοσιογραφικά κείμενα που αφορούν στην οικονομική κρίση και η παιδευτική τους σημασία* (Διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών).
Ανακτήθηκε από <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=46720&lang=el#p=10>

Ιωαννίδης, Α. (2014). *Θεωρία στην Έκφραση-Έκθεση*. <https://www.schooltime.gr/wp-content/uploads/2014/02/theoria-ekfrasi-ekthesi-a-ioannidis-voithima-schooltime.gr-2014.pdf>

Καστανίδης, Χ. (1993). Γλώσσα και πολιτική. *Τετράδια*, (32), 63–66.

Κατρούγκαλος, Γ. Σ. (1998). *Το κοινωνικό κράτος της μεταβιομηχανικής εποχής: Θεσμοί παροχικής διοίκησης και κοινωνικά δικαιώματα στον σύγχρονο κόσμο*. Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Κάτσικας, Χ. (2021, Ιούλιος 7). *Η διαστρέβλωση της γλώσσας*. Εφημερίδα των Συντακτών.
Ανακτήθηκε στις 20 Νοεμβρίου 2024, από https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/305263_i-diastreblisi-tis-glossas

- Κεντρωτή-Λάββα, Ε. (2020). Χορεύοντας με τις λέξεις στη Βουλή των Ελλήνων: Μια σημειωτική προσέγγιση του πολιτικού λόγου. *Intercultural Translation Intersemiotic*, 9(1). <https://ejournals.lib.auth.gr/iti/article/viewFile/7679/7451>
- Κολμανιώτης, Α. (2021). *Noam Chomsky: Η κατασκευή της συναίνεσης μέσω των ΜΜΕ*. <https://maxmag.gr/politismos/noam-chomsky-i-kataskeyi-tis-synainesis-meso-ton-mme/>
- Κουλούρη, Α. (2018). *Ο Donald Trump εναντίον των παραδοσιακών Μέσων Ενημέρωσης: Ο λαϊκισμός και η προπαγάνδα ως συστατικά του δημόσιου λόγου του στο Twitter* (Μεταπτυχιακή εργασία). ΕΚΠΑ – ΠΜΣ Επικοινωνία και ΜΜΕ. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/2741447/theFile>
- Κουντούρη, Φ. (2010). Η επικοινωνιακή διάσταση της πολιτικής: Η διαμόρφωση του κομματικού σκηνικού υπό την κυριαρχία των ΜΜΕ στον δημόσιο χώρο. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 35, 57–88.
- Lakoff G. & Johnwon M. (2005). *Ο μεταφορικός λόγος. Ο ρόλος της μεταφοράς στην καθημερινή μας ζωή* (μτφρ. Καλομενίδου Όλγα). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Λεοντίου, Ε. (2013). *Διπλωματία-πολιτισμός-προπαγάνδα: Τα όρια της πολιτιστικής διπλωματίας* (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Πειραιώς. https://dione.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/unipi/8346/Leontiou_Ireni.pdf
- Lotman, Υ. (1982). *Αισθητική και Σημειωτική του Κινηματογράφου* (μτφρ. Ζαχοπούλου-Βλάχου Πόλλα). Αθήνα: Θεωρία
- Λυπουρλής, Δ. (2004). *Αριστοτέλης: Ρητορική* (Τόμ. 1: Βιβλία Α΄, Τόμ. 2: Βιβλία Β΄-Γ΄). Θεσσαλονίκη: Ζήτρος. https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?page=3&text_id=77#m1
- Λυπουρλής, Δ. (2006). *Αριστοτέλης: Ηθικά Νικομάχεια* (Τόμ. 1: Βιβλία Α΄–Δ΄, Τόμ. 2: Βιβλία Ε΄–Κ΄). Αθήνα: Ζήτρος.

- Παπαδοπούλου, Μ., & Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2024). Η «ετεροφθαλμία» της κοινής γνώμης σε καιρούς πανδημίας – Γλωσσικές απεικονίσεις παιδιών στον δημοσιογραφικό λόγο. *Επιστημονική Επετηρίδα ΠΤΝ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 17(2), 42–62.
- Παπανούτσος, Ε. (1975). *Το δίκαιο της πυγμής*. Αθήνα: Δωδώνη.
- Παππάς, Τ. (2021). Η νέο-γλώσσα ως εργαλείο εξωραϊσμού της πραγματικότητας. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 4/9/21.
https://www.efsyn.gr/stiles/ypografoyn/308877_i-neo-glossa-os-ergaleio-exoraismoy-tis-pragmatikotitas
- Πασχαλίδης, Χ. (2017). *Η επίδραση του πολιτικού κινδύνου στο περιεχόμενο του πολιτικού λόγου* (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
<https://ikee.lib.auth.gr/record/288808/files/GRI-2017-19085.pdf>
- Πλειός, Γ. (2001). *Ο λόγος της εικόνας: Ιδεολογία και πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Πολίτης, Π. (2017). Εννοιακές και οπτικές μεταφορές σε προεκλογικά σποτ: Η περίπτωση των εθνικών εκλογών τον Ιανουάριο 2015. Στο Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (Επιμ.), *Ελληνική γλώσσα, πολιτισμός και ΜΜΕ* (σσ. 388–423).
- Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. (χ.χ.). *Λειτουργίες της γλώσσας*. <http://www.greek-language.gr>
- Πρεβελάκης, Ν., & Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2021). *Φοβογλώσσα*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Σαμαράς, Α.Ν. (2001). Η Συσπείρωση της Αμερικανικής Κοινής Γνώμης σε Περιόδους Κρίσης. *Άμυνα και Διπλωματία*, 128, 24-26.
- Σαμαράς, Α. Ν. & Παπαθανασόπουλος, Σ. (2007). *Τηλεοπτικός πολιτικός (διά)λογος: Οι απεικονίσεις της πολιτικής στις τηλεμαχίες και στα «παράθυρα» των τηλεοπτικών δελτίων ειδήσεων*. Αθήνα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Εφηρμοσμένης Επικοινωνίας ΕΚΠΑ.
- Σέμογλου, Ουρ. (2001). Γλώσσα της εικόνας και εκπαίδευση. Στο Α.Φ. Χριστίδης (Επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα* (σσ. 270–274). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_e12/index.html

- Σερενίδη, Α. (2013). *Ο πολιτικός λόγος ως μέσο νομιμοποίησης στις διεθνείς σχέσεις: Η περίπτωση της Μ. Βρετανίας στον πόλεμο του Ιράκ το 2003* (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Πειραιώς.
http://dione.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/unipi/8421/Serenidi_Anastasia.pdf
- Σιούτζος, Γ. (2018). Η χρήση του αριστοτελικού «Ethos-Pathos-Logos» στην πολιτική.
<https://www.insider.gr/eidiseis/86087/i-hrisi-toy-aristotelikoy-ethos-pathos-logos-stin-politiki> (Ανακτήθηκε 30/11/2024)
- Σκουλαρίγκη, Δ. (2021). Placebo vs Nocebo: Ένας κοινωνικός προβληματισμός.
<https://www.offlinepost.gr/2021/07/12/placebo-nocebo-enas-koinonikos-provlimatismos/> (Ανακτήθηκε 16/02/2025)
- Στάγκος, Α. (2018). Προπαγάνδα με τρεις αιχμές. *Η Καθημερινή*.
<https://www.kathimerini.gr/998374/opinion/epikairothta/politikh/propaganda-metreis-aixmes>
- Στάμου, Α. Γ. (2011). Η κριτική ανάλυση λόγου των περιβαλλοντικών κειμένων: Προς μια κριτική γλωσσική επίγνωση. Στο *12 Κείμενα για τη Γλωσσολογία*, Πρακτικά των Ετήσιων Συναντήσεων του Τομέα Γλωσσολογίας, Πινακάτες Πηλίου: Κοντύλι, 179–193.
- Στάμου, Α. Γ. (2014). Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (Επιμ.), *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές* (σσ. 149–187). Αθήνα: Νήσος.
- Τζωρτζόπουλος, Δ. (2020). *Θουκυδίδης: η πολιτική διαστροφή των λέξεων*. <https://hegel-platon.blogspot.com/2020/06/blog-post.html> (ανακτήθηκε 20/11/2024)
- Τσακίρογλου, Τ. (2024). *Ακόμα και ο Όργουελ ζηλεύει τη Νέα Ομιλία της κυβέρνησης*.
https://www.alfavita.gr/politiki/457870_akoma-kai-o-orgoyel-zileyei-ti-nea-omilia-tis-kybernisis (ανακτήθηκε 09/02/2025)
- Τσιλογλανίδης, Μ. (2023). *Η Ενσυναίσθηση στον Δημόσιο Πολιτικό Λόγο στην Ελλάδα*.
<https://dspace.uowm.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/3404/Michail%20Tsilogl-anidis.pdf?sequence=1>
- Τσινιάρα, Α. (2023). *Επιχειρηματολογία και κριτική ανάλυση λόγου: Η περίπτωση των Δισσών Λόγων του Θουκυδίδη*.

- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2006). *Η λαϊκή γλώσσα των ειδήσεων—Μια στάση απατηλής οικειότητας*. Αθήνα: Εμπειρία Εκδοτική.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2011). *Η Γλώσσα της Εξουσίας στις Ημέρες του Μνημονίου*. Αθήνα: Ζαχαράκης.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2017). Οι «ασθενείς» και οι «γιατροί» των μνημονίων. Γλωσσικές απεικονίσεις του ελληνικού χρέους σε κείμενα της δημόσιας σφαίρας. Στο *Ελληνική γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ* (σσ. 303–345). Αθήνα: Gutenberg.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2019). Ελληνική γλώσσα, πολιτισμός και ΜΜΕ: Η φιλοσοφία και ο προσανατολισμός ενός Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου. Στο *Πρακτικά του 1ου Διεθνούς Διεπιστημονικού Συνεδρίου «Αθλητισμός και Τέχνη. Επιστημονικός και Καλλιτεχνικός Διάλογος»* (Ιωάννινα, 5–7 Απριλίου 2019). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Σχολή Επιστημών Αγωγής.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2020). *Ο δημοσιογραφικός λόγος. Από τη μεταπολίτευση έως τα "μνημόνια"*. Center for Hellenic Studies. Washington DC: Harvard University – Εκδόσεις Gutenberg.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν. (2022). Ανα-σημασιολογήσεις και νεολογισμοί σε εποχές κρίσης. Στο Ζ. Γαβριηλίδου, Ν. Μαθιουδάκης, Μ. Μητσιάκη & Α. Φλιάτουρας (Επιμ.), *Γλωσσανθοί. Μελέτες αφιερωμένες στην Πηνελόπη Καμπάκη Βουγιουκλή. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών. Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών. Τόμος Πρώτος (2021-2022)* (σσ. 281–292). Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ν., & Σταυρόπουλος, Α. (2021). Η κατασκευή της κοινωνικής συγκατάνευσης στα περιοριστικά μέτρα λόγω της πανδημίας: Μια προσέγγιση με βάση τις αναφορές με θέμα lockdown Ελλάδα στο διαδίκτυο. *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics*, 3, 112–131.
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. (2023, 24 Μαρτίου). *Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας των Α', Β' και Γ' τάξεων Γενικού Λυκείου* (Αρ. 33127/Δ2). *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, Τεύχος Β, αρ. φύλλου 1948. https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/fek-2023-tefxos_b-01948-downloaded_-24_03_2023.pdf

- Φραγκουδάκη, Α. (1987). *Γλώσσα και Ιδεολογία: Κοινωνιολογική προσέγγιση της γλώσσας*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Χαραλαμπάκης, Χ. (2002). *Γλωσσική και λογοτεχνική κριτική*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Χαραλαμπάκης, Χ. (2015). Η εξουσία της γλώσσας και η γλώσσα της εξουσίας. *Γλωσσολογία*, 23, 3–12. <https://glossologia.phil.uoa.gr/documents/250/1.Charalambakis.pdf>
- Χατζησαββίδης, Σ. (1999). *Ελληνική γλώσσα και δημοσιογραφικός λόγος*. Αθήνα: Gutenberg.
- Χομπς, Τ. (2006). *Λεβιάθαν ή Ύλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Κοινότητας* (Γ. Πασχαλίδης & Α. Μεταξόπουλος, Μετάφρ.). Αθήνα: Γνώση.
- Χριστίδης, Α. Φ. (2001). *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (γλωσσάρι σ. 311).